T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂGATI BİLİM DALI

ARAP DİLİNDE TAĞLÎB VE KEMALPAŞAZÂDE'NİN RİSÂLE FÎ TAHKÎKİ'T-TAGLÎB ADLI ESERİNİN TAHLİLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Merve BAĞCIOĞLU

BURSA-2024

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂGATI BİLİM DALI

ARAP DİLİNDE TAĞLÎB VE KEMALPAŞAZÂDE'NİN RİSÂLE FÎ TAHKÎKİ'T-TAGLÎB ADLI ESERİNİN TAHLİLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Merve BAĞCIOĞLU

Danışman
Prof. Dr. Hüseyin GÜNDAY

BURSA-2024

TEZ ONAY SAYFASI

T.C

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belâgatı Bilim Dalı'nda **702123040** numaralı **MERVE BAĞCIOĞLU**'nun hazırladığı "**Arap Dilinde Tağlîb ve Kemalpaşazâde'nin Risâle Fî Tahkîki't-Taglîb Adlı Eserinin Tahlili**" başlıklı yüksek lisans tezi ile ilgili savunma sınavı, 27/12/2024 günü 14:00 – 15:30 saatleri arasında yapılmış; sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **başarılı** olduğuna **oybirliği** ile karar verilmiştir.

Üye

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı

Prof. Dr. Hüseyin GÜNDAY

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Fadime KAVAK

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Emin UZ

Afyon Kocatepe Üniversitesi

27/12/2024

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 15/11/2024

Tez Başlığı/Konusu: **Arap Dilinde Tağlîb ve Kemalpaşazâde'nin Risâle fî Tahkîki't-Taglîb Adlı Eserinin Tahlili**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam **96** sayfalık kısmına ilişkin, 15/11/2024 tarihinde şahsım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı **%8**'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç
2- Alıntılar hariç/dahil
3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
15/11/2024

Adı Soyadı: Merve Bağcıoğlu
Öğrenci No: 702123040
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Programı: Arap Dili ve Belâgatı
Statüsü: Yüksek Lisans

Danışman:
Prof. Dr. Hüseyin Günday
15/11/2024

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "**Arap Dilinde Tağlîb ve Kemalpaşazâde'nin Risâle fî Tahkîki't-Taglîb Adlı Eserinin Tahlili**" başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

15/11/2024

Adı Soyadı: Merve Bağcıoğlu

Öğrenci No: 702123040

Ana Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Programı: Arap Dili ve Belâgatı

Statüsü: Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar adı soyadı	Merve Bağcıoğlu
Üniversite	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim dalı	Temel İslam Bilimleri
Bilim dalı	Arap Dili ve Belâgatı
Tezin niteliği	Yüksek Lisans
Tez danışmanı	Prof. Dr. Hüseyin Günday

Arap Dilinde Tağlîb ve Kemalpaşazâde'nin Risâle Fî Tahkîki't-Taglîb Adlı Eserinin Tahlili

Bu çalışma, Arap dilinde Tağlîb olgusu ve bu konudaki müstakil eserlerden biri olan Kemalpaşazâde'nin *Risâle fî tahkîki't-taglîb* adlı eserinin incelenmesini kapsamaktadır. Tez; giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. "Arap Dilinde Tağlîb" başlıklı birinci bölümde tağlîb kavramının tanımı yapıldıktan sonra genel kaideleri ve ilişkili olduğu konular incelenmiştir. Ardından tağlîb kategorisine giren kelimeler Arap şiiri, meselleri, nesir, ayet ve hadislerden örneklerle açıklanmıştır. Böylece Araplar tarafından çokça kullanılan bir lafız çeşidi olan tağlîbin pratikte nasıl olduğunun anlaşılması hedeflenmiştir. Günümüzde yapılan çalışmalara gerektiğinde derli toplu ve kullanışlı veri sunmak da çalışmanın hedefleri arasındadır. "Kemalpaşazâde'nin Risâle fî Tahkîki't-Taglîb Adlı Eseri" başlıklı ikinci bölümde ise önce yazarın hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş; ardından bahsi geçen eserin yazılma nedeni, konusu, metodu, kaynakları, ilmi değeri ve içeriği bakımından tahlil edilmesine geçilmiştir. Çalışma sonuç kısmıyla tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tağlîb, Tesniye, Kemalpaşazâde, Risâle, Tahlil

ABSTRACT

Name & surname	Merve Bağcıoğlu
University	Bursa Uludağ University
Institute	Institute of Social Sciences
Field	Basic İslamic Science
Subfield	Arabic Language and Rhetorics
Degree awarded	Master of Art
Supervisor	Prof. Dr. Hüseyin Günday

Taghlīb in Arabic Language and Analysis of Kamalpashazāde's Risāle fī Tahqīq al-Taghlīb

This study examines the phenomenon of Taghlîb in the Arabic language and analyzes one of the independent works on this subject: Kamalpashazāde's "Risāle fī Tahqīq al-Taghlīb". The thesis comprises an introduction, two chapters and a conclusion. In the first chapter, titled "Taghlīb in Arabic Language", the consept of the taghlib is defined, followed by an examination of its general rules and related topics. Subsequently, words that fall under the category of taghlib are explained, supported by examples from Arabic poetry, proverbs, prose, as well as verses and hadiths. This analysis aims to illustrate how taghlib, a frequently used expression type by Arabs, is applied in practite. One of the objectives of the study is to provide organized and practical data for use in contemporary research. In the second chapter, titled "Kamalpashazāde's Work Named Risāle fī Tahqīq al-Taghlīb", information is first given about the life and works of the author, followed by an analysis of the mentioned work in terms of its writing reason, subject, method, sources, scholarly value and content. The study is concluded with a results section.

Key Words: Taghlīb, Tethniya, Kamalpashazāde, Risāle, Taḥlīl

ÖN SÖZ

Arapların çokça kullandığı bir edebî sanat olan tağlîb, balâgatin meânî konuları içerisinde yer alır. Diğer edebi sanatlar ile ortak noktaları olmakla birlikte kendine has özellikleri bulunan bir lafız çeşididir. Araplar aralarında benzerlik, yakınlık veya tanınmışlık vb. ilişki bulunan iki kelimeden birinin lafzını diğerine üstün getirmiştir. Böylelikle lafız artık iki şeyi birden ifade eder hale gelmiştir. Tağlîb lafızlar hicri ikinci asırdan itibaren Arap dilcilerin inceleme sahasına girmiştir. Bu lafızların semâî mi yoksa kıyâsî mi olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Arap dilciler zaman zaman eserlerinde tağlîb lafızları diğer edebi sanatlarla ve gramatik olgularla kıyaslayarak incelemiştir. Bu konuyu ihtiva eden çalışmalar müstakil bir eser olmaktan çok belâgat ve nahiv kitaplarında bazen ilgili olduğu bir konuyla beraber bazen de müstakil bir başlık altında incelenmiştir. Konu hakkındaki müstakil eserlerin sayısı az olmakla birlikte bazı alimler küçük hacimli eserler meydana getirmiştir. Osmanlı dönemi alimlerinden olup farklı ilim alanlarında telifler ortaya koyan Şemseddîn İbn Kemalpaşa'nın yazmış olduğu birçok risâleden biri de bu konu hakkındadır.

Bu çalışmanın ilk bölümü Arap dilinde tağlîb konusuna, ikinci bölümü ise Kemalpaşazâde'nin konu hakkındaki müstakil eserinin incelenmesine ayrılmıştır.

Bu çalışmanın meydana gelmesinde desteklerini esirgemeyerek sürecimi kolaylaştıran, gerektiğinde beni motive ederek yola devam etmemi sağlayan ve talebesi olmaktan mutluluk duyduğum kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Hüseyin GÜNDAY'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tez konusu belirleme noktasında değerli katkılarından ötürü Prof. Dr. Fadime KAVAK'a ve bu alana yönelmemde büyük etkisi olan Arapça hazırlık sınıfı hocam Öğr. Gör. Dr. Faysal YILDIRIM'a teşekkürü bir borç bilirim.

(BİDEB) 2210-Yurtiçi Yüksek Lisans Burs Programı kapsamındaki maddi desteklerinden ötürü TÜBİTAK'a teşekkür ederim.

Bu süreçte yanımda olan kız kardeşim Beyza BAĞCIOĞLU'na ve kıymetli arkadaşlarım Arş. Gör. Rumeysa ZOR'a ve Arş. Gör. Rumeysa UYSAL'a teşekkür ederim.

Son olarak her türlü desteği sunarak her zaman yanımda olan aileme minnet ve şükranlarımı sunarım.

MERVE BAĞCIOĞLU

BURSA-2024

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... **iii**
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU ..... **iv**
YEMİN METNİ ..... **v**
ÖZET ..... **vi**
ABSTRACT ..... **vii**
ÖN SÖZ ..... **viii**
İÇİNDEKİLER ..... **ix**
KISALTMALAR ..... **xi**
GİRİŞ **1**
1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi 1
2. Araştırmanın Sınırları, Yöntemi ve Planı 1
3. Araştırmanın Kaynakları ve İlgili Çalışmalar 2

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP DİLİNDE TAĞLÎB

1.1. Tağlîb ve Tesniye İlişkisi **5**
1.2. Tağlîbin Müfred ve Cemi Formda Oluşu **7**
1.3. Tağlîbin Marife Oluşu **8**
1.4. Tağlîbin Mecâz, İstiâre ve Kinâye ile İlişkisi **10**
1.5. Tağlîbin Semâî ve Kıyâsî Oluşu **12**
1.6. Tağlîbin Gayesi ve Yapılmasında Etkili Olan Sebepler **16**
1.7. Kur'ân-ı Kerîm'de Tağlîb **22**
1.8. Hadislerde Tağlîb **28**
1.9. Tağlîb Lafızlar ve Şahitleri **31**
1.9.1. Özel İsim Olan Tağlîb Lafızlar 31
1.9.1.1. İnsan İsimleri 31
1.9.1.2. Yer İsimleri 41
1.9.1.3. Zaman İsimleri 48
1.9.1.4. Gezegen İsimleri 48
1.9.2. Özel İsim Olmayan Tağlîb Lafızlar 49

1.9.2.1. Sıfatlar 49
1.9.2.2. Cins İsimler 53
1.9.2.3. Akraba İsimleri 58
1.10. Tağlîb Hakkındaki Eserler ve Müellifleri 59
1.11. Tağlîb Eserleri Hakkında Genel Değerlendirme 67

İKİNCİ BÖLÜM

KEMALPAŞAZÂDE'NİN RİSÂLE FÎ TAHKÎKİ'T-TAGLÎB ADLI ESERİ

1.1. Kemalpaşazâde'nin Hayatı 69
1.1.1. İsmi ve Nesebi 69
1.1.2. Doğumu ve Yetişmesi 70
1.1.3. Tahsili ve Hocaları 71
1.1.4. Görevleri ve Vefatı 71
1.2. Kemalpaşazâde'nin Belâgat ile İlgili Eserleri 72
1.2.1. Lügatle İlgili Eserleri 72
1.2.2. Sarf ve Nahivle İlgili Eserleri 73
1.2.3. Belâgatle İlgili Eserleri 73
1.2.3.1. Meânî Konularındaki Eserleri 73
1.2.3.2. Beyân Konularındaki Eserleri 74
1.2.3.3. Bedî' Konularındaki Eserleri 74
1.3. Kemalpaşazâde'nin "Risâle fî Tahkîki't-Taglîb" Adlı Eseri 74
1.3.1. Yazılma Nedeni 75
1.3.2. Konusu 75
1.3.3. Metodu 76
1.3.4. Eserde İstifade Edilen Kişiler ve Kaynaklar 77
1.3.5. İlmi Değeri 78
1.3.6. İçerik Analizi 79
1.3.6.1. Eserde Tağlîble İlişkilendirilen Kavramlar 80
1.3.6.2. Eserde Yer Alan Örnekler 82
1.3.6.3. Eserde Yer Alan Bazı Hususlar 92
SONUÇ 95
KAYNAKÇA 97

KISALTMALAR

a	Yazma eserlerde varağın ön/vech sayfası
b	Yazma eserlerde varağın arka/zahr sayfası
b.	Bin, ibn (oğlu)
bk.	Bakınız
b.y.	Basım yeri yok
çev.	Çeviren
H	Hicrî
haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
nşr.	Neşreden
ö.	Ölüm tarihi
r.a.	Radıyallahu anh
s.a.v.	Sallallâhü aleyhi ve sellem
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik eden
ts.	Tarihsiz
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
vr.	Varak
yy.	Yüzyıl
y.y.	Yayıncı yok

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın konusu belâgatin meânî konuları içerisine dahil edilen ve Arap dilinin zenginliğini ortaya koyan konulardan biri olan tağlîb üslubunun incelenmesi ve bu konuda yazılan müstakil eserlerden biri olan Kemalpaşazâde'nin *Risâle fî tahkîki't-taglîb* adlı risalesinde bu konunun nasıl ele alındığının tahlil edilmesidir.

Buradan hareketle tezin amacı, Arap dilinde tağlîb konusunu çeşitli örneklerle zenginleştirerek incelemek ve böylece pratikte nasıl kullanıldığını ortaya koymaktır. Tağlîb konusunun dilciler tarafından nasıl ele alındığının ilgililere sunulması da çalışmanın hedefleri arasındadır. Bunun için Kemalpaşazâde'nin *Risâle fî tahkîki't-taglîb* adlı eseri önce konusu, metodu, kaynakları ve ilmi değeri açısından tanıtılacak, ardından içeriğindeki tağlîb örnekleri tahlil edilecektir. Hazırlanan bu çalışmanın genelde Temel İslam Bilimleri alanı, özelde ise Arap Dili ve Belâgatı Bilim Dalı mensupları ile belâgat ilmiyle ilgilenenlerin istifadesine sunulması amaçlanmaktadır.

Arap Dili ve Belâgatı alanı başlı başına geniş bir ilim sahası olmakla birlikte Temel İslam Bilimlerinin diğer alanlarıyla ilgilenenler için de bir araç vazifesi görmektedir. Arapların çokça kullandığı bir üslup olan tağlîb, bu alanda çalışma yapanların her an karşılaşabilecekleri bir olgudur. Nitekim bunun örnekleri Arap şiir, mesel ve nesrinde görüldüğü gibi ayet ve hadislerde de vardır. Bu yüzden Arap dilinde tağlîb konusunun incelenmesi, karşılaşılan örneklerin tağlîb olduğunun bilinebilmesi ve böylece olası hataların önlenebilmesi açısından oldukça önemlidir.

2. Araştırmanın Sınırları, Yöntemi ve Planı

Bu araştırma tağlîb konusunun incelenmesi ve bu hususta yazılan müstakil eserlerden biri olan Kemalpaşazâde'nin *Risâle fî tahkîki't-taglîb* adlı eserinin tahlil edilmesi ile sınırlandırılmıştır. Çalışmada tağlîb konusu belâgat alimlerinin eserleri taranarak açıklanmaya çalışılmış ve nitel araştırma yöntemlerinden literatür tarama/dokümantasyon tekniği kullanılmıştır.

Bu tez, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu amacı, önemi, sınırları, yöntemi ve kaynakları üzerinde durulmuştur.

"Arap Dilinde Tağlîb" isimli birinci bölümde öncelikle tağlîbin tanımı ve genel kaideleri ele alınmıştır. Ardından tağlîbin yakından ilişkili olduğu konulardan bahsedilmiştir. Daha sonra tağlîb çeşitleri incelenmiştir. Ardından çeşitli eserlerin incelenmesi sonucu ulaşılan tağlîb lafızlar belli bir sınıflandırma içerisinde alfabetik tertibe uyularak sıralanmıştır. Bu şekilde aranan kelimeye kolaylıkla ulaşılması amaçlanmıştır. Lafızların açıklaması yapılırken varsa Arap şiiri, nesir, meselleri, ayet ve hadislerden şahitleri de hemen akabinde verilmiştir. Son olarak ise tağlîbden bahseden alimler ve eserlerinin başlıcalarından bahsedilmiştir.

"Kemalpaşazâde'nin Risâle fî Tahkîki't-Taglîb Adlı Eserinin Tahlili" isimli ikinci bölümde ise önce eseri incelenecek olan Kemalpaşazâde'nin hayatı ve yazmış olduğu belâgat risaleleri konu edilmiş; daha sonra ise tezin konusu olan risâlesinin tanıtımı ve içeriğinin tahlil edilmesine geçilmiştir.

3. Araştırmanın Kaynakları ve İlgili Çalışmalar

Araştırmanın konusu olan tağlîbin incelendiği ilk bölümde öncelikle yararlanılan kaynaklar, klasik ve modern Arapça sözlükler olmuştur. Bu kaynakların kullanılmasının sebebi kavramın tanımının nasıl olduğunu açıklamaktır. Tağlîb ile ilgili genel kaidelerin verildiği ve örneklerle açıklandığı kısımda ise belâgat kitaplarının ilgili bölümlerinden yararlanılmıştır. Gerektiğinde Kur'ân-ı Kerîm ve hadis kaynaklarına ve şiir dîvanlarına başvurulmuştur. Ebü't-Tayyib el-Lügavî'nin *el-Müsennâ fi'l-luga;* M. Emîn el-Muhibbî'nin *Cene'l-cenneteyn fî temyîzi nevʿayi'l-müsenneyeyn ve* Abdürrezzâk b. Ferrâc es-Sâ'idî'nin *el-Müsenna't-taglîbî ve türâsü'l-'Arabiyye fîh* isimli eserleri ise konuyla doğrudan ilgili olmaları nedeniyle sıkça başvurulan kaynaklar arasındadır.

İkinci bölümde ise tahlile konu olan Kemalpaşazâde'nin *Risâle fî tahkîki't-taglîb* isimli eseri esas alınmıştır.

Yapılan literatür taraması sonucunda tezin, "Arap Dilinde Tağlîb" başlığının incelendiği ilk aşamasına dair Türkçe literatürde M. Edip Çağmar'a ait *Arap Dilinde Tağlîb ve* Yasin

Kahyaoğlu'na ait *Arap Dilinde Tağlîb Sanatı ve Örnekleri* isimli iki adet makale tespit edilmiştir. Kemalpaşazâde'nin belâgat kategorisindeki *Risâle fî tahkîki't-taglîb* adlı eseri hakkında ise Arapça literatürde üç adet çalışma olduğu görülmüştür. Bu çalışmalar ise şu şekildedir:

İbn Kemal Ahmed Şemseddin Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* thk. Nâsır Sa'd er-Reşîd*,* (Riyâd: en-Nâdi'l-Edebî, 1980), 2. Risâle.

Lutfî es-Seyyid Sâlih Kındîl, *İbn Kemâl Bâşâ, Resâilühü'l-belâgiyye, dirâse ve tahkîk;* (Kahire: Câmi'atü'l- Ezher Külliyyetü'1-Lugati'1-'Arabiyye, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1983), 10. Risâle.

Sâhib Ca'fer Ebû Cenâh*, Risâletân fî lugati'l-Kur'ân,* (Ammân: Dâru'l- Fikr, 1999), 2. Risâle.

Bu çalışmalardan Nâsır Sa'd er-Reşîd'in hazırladığı tahkik çalışması, Kemalpaşazâde'nin ilgili eserinin tahlil edilmesinde esas alınmıştır.

Bu tezin, diğer çalışmalarla ortak noktalar içermesiyle beraber, tağlîb lafızları şahitlerle açıklayarak Arap dilindeki kullanım alanını açığa çıkarması ve bu konuda yazılmış müstakil eserlerden birini incelemesi yönüyle alana katkı sağlaması temenni edilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP DİLİNDE TAĞLÎB

Arapça da ‘tağlîb’ (تَغْلِيبٌ) kelimesi, g-l-b (غ ل ب) kökünden türemiş tef‘îl vezninde bir mastardır. Mâzisi (geçmiş zaman kipi) “غَلَّبَ”, muzârisi (geniş zaman/şimdiki zaman kipi) “يُغَلِّبُ” şeklindedir. Kelimenin üç harfli kökü sözlükte “yenmek, üstün gelmek” anlamlarına gelirken tef‘îl veznindeki hali “galip getirmek, üstün getirmek ve çoğunluğa göre hükmetmek” anlamlarına gelir.[1]

Terim olarak ise tağlîb, aralarında anlam veya ilişki bakımından benzerlik, yakınlık veya tanınmışlık bulunan iki şeyden birinin diğerine galip getirilmesi, tercih edilmesi ve tercih edilen şeyin lafzının her ikisini birden ifade etmek için kullanılmasıdır.[2] Zerkeşî; (ö. 794/1392) “Tağlîbin aslı bir şeyin hükmünü başka bir şeye vermektir” der.[3] Sübkî (ö. 756/1355) ise “Tağlîb iki bilinenden birini diğerine tercih etmektir” demiştir.[4] Ebü’l-Bekâ el-Kefevî (ö. 1095/1684) ise tanımı daha da genişleterek, “Tağlîb, dilde baskın olan kelimeyi getirmektir. Örfte ise, bir şeyin başka bir şeye uygunluk veya karışım sebebiyle baskın/üstün gelmesidir. Anne ve babada “اَلْأَبَوَانِ”, doğu ve batıda “اَلْمَشْرِقَانِ”, “اَلْمَغْرِبَانِ” ve

[1] Ebü’l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. ‘Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî İbn Manzûr, *Lisânü’l-ʿArab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 1/651-653; Ahmed Matlûb, *Muʻcemü’l-mustalahâti’l-belâgiyye ve tetavvüruhâ* (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996), 394; Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî İbn Fâris, *Muʿcemü mekâyîsi’l-luga,* thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (b.y: Dâru’l-Fikr, 1979), 4/388; Ebü’l-İrfân Muhammed b. ‘Alî el-Mısrî es-Sabbân, *Hâşiyetü’s-Sabbân ‘alâ şerhi’l-Üşmûnî ‘alâ Elfiyyeti İbn Malik* (Kahire: Dâru İhyai’l-Kütübi’l-‘Arabiyye, ts.), 1/76; Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *Sıhâhu’l-‘Arabiyye* (Beyrut: Dâru’l-‘İlm li'l-Melâyîn, 1987), 1/195; Mehmed Efendi Vânî, *Vankulu Lügati* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 1/209; M. Edip Çağmar, “Arap Dilinde ‘Tağlib’”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2002), 95-111; İsmail Durmuş, “Tağlîb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/372-374; Hikmet Akdemir, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi* (İzmir: Nil Yayınları, 1999), 320.

[2] Muhammed el-Emîn b. Fadlillâh b. Muhibbillâh ed-Dımaşkî el-Muhibbî, *Cene’l-cenneteyn fî temyîzi nevʿayi’l-müsenneyeyn* (Dımaşk: Mektebetü’l-Kudsî, 1921), 117; Ebü’l-Hasen ‘Alî b. Muhammed b. ‘Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *et-Taʿrîfât* (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1938), 55; Bedreddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ʿulûmi’l-Kurʾân* (Kahire: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-‘Arabiyye, 1958), 3/302; Ebü’l-Bekâ Eyyûb b. Mûsa el-Hüseynî el-Kefevî, *Külliyyâtü Ebi'l Bekâ* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1998), 281-282.

[3] Zerkeşî, *el-Burhân,* 3/302.

[4] Ebû Hâmid Bahâüddîn Ahmed b. ʿAlî b. ʿAbdilkâfî es-Sübkî, *ʿArûsü’l-efrâh fî şerhi Telhîsi’l-Miftâh* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-ʿİlmiyye, 2001), 2/318.

"اَلْخَافِقَانِ", Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'de "اَلْعُمَرَانِ", Safâ ve Merve'de ise "اَلْمَرْوَتَانِ" olduğu gibi" demiştir.[5] Bu tanımlarda da bahsedilen bir şeyin hükmünü başka bir şeye vermek veya birini diğerine tercih etmekten maksat, aralarında bir tür ilişki bulunan iki lafızdan birini diğeri için de kullanmaktır. Tercih edilen lafız öncesinde sadece kendi anlamını ifade ederken artık kendisiyle birlikte farklı bir şeyi daha ifade eder hale gelmiştir.[6] İşte bu tür lafızlara Arap dilinde tağlîb denmektedir.

Tağlîb lafzın galip (üstün gelen) ve mağlup (üstün gelinen) olmak üzere iki unsuru vardır. Üstün gelen lafız genellikle tesniye (ikil) kalıbına aktarılır ve kendi anlamıyla birlikte galip geldiği kelimenin anlamını da taşır.[7] Örneğin "اَلْعُمَرَانِ" lafzı, Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer'i (r.a.); "اَلْأَبَوَانِ" kelimesi, anne ve babayı; "اَلْمَشْرِقَانِ" ise doğu ve batıyı ifade eder. Anne ve baba anlamına gelen "ebeveyn" kelimesi, Türkçe'de de kullanılan Arapça kökenli bir tağlîb lafızdır.

Tağlîbin doğru kullanımı Arap dilciler tarafından önemsenmiştir. Belâgat alimleri, kelimelerin manalarını zenginleştiren bir teknik olması sebebiyle tağlîbi genelde belâgat dallarından meânî konuları içerisinde ele almışlardır.[8] Ancak Sübkî, onu belâgatin sözü güzelleştiren sanatları konu edinen muhassinât (bedî') konularına dahil etmiştir.[9] Bazı alimler ise tağlîb konusunu nahiv kitaplarında müsennâ/tesniye bahsiyle birlikte ele almışlardır.[10]

1.1. Tağlîb ve Tesniye İlişkisi

Tağlîb lafızlar, Arap dilinde müfred (tekil), tesniye (ikil) ve cemi (çoğul) formlarda karşımıza çıkabilen ifadelerdir.[11] Ancak tağlîbin tanımındaki "iki şeyden birini diğerine

---

[5] Kefevî, *el-Külliyyât,* 281.
[6] Çağmar, "Arap Dilinde 'Tağlib'", 96.
[7] Abdürrezzâk b. Ferâc es-Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî ve türâsü'l-ʿArabiyye fîh* (Riyâd: y.y., 2000), 27.
[8] Abdülfettâh Besyûnî, *'İlmü'l-meânî* (Kahire: Matba'atü's-Sa'âde, 1988), 1/290.
[9] Sübkî, *ʿArûsü'l-efrâh,* 2/318; Ali Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2015), 92.
[10] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 117; Mustafa el-Galâyînî, *Câmiʿu'd-dürûsi'l-ʿArabiyye* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1997), 2/11-13.
[11] Tâhirülmevlevî, *Edebiyat Lügatı* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1973), 140; Cüneyt Eren - M. Vecih Uzunoğlu, *Belâgat Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014), 213; Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Ya'îş b. 'Alî b. Ya'îş b. Muhammed el-Esedî el-Halebî, *Şerhu'l-Mufassal*, thk. Emîl Bedî' Ya'kûb (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2001), 1/139.

galip getirmek" ifadesinin de işaret ettiği gibi tağlîb denince akla gelen daha çok tesniye lafızlarla olandır. Nitekim tağlîb üslubunu ifade etmek için "اَلْمُثَنَّى التَّغْلِبِيُّ" ya da " اَلْمُثَنَّى عَلَى التَّغْلِبِ" ifadeleri de kullanılmıştır.[12] Araplar arasında en yaygın kullanılan da yine tesniye tağlîbidir.[13] Öyle ki Arap dilcilerin kitaplarına bakıldığında onların da tağlîbden bahsederken çoğunlukla tesniye formda gelen örneklerine yer verdikleri ve hatta tağlîbi tesniyenin bir parçası olarak gördükleri anlaşılmaktadır.

Hakiki tesniye, müfredleri aynı olan iki şeye delalet eden isimdir. Tesniyenin rafʿ alameti elif, nasb ve cer alameti ise yâ'dır. Tağlîb kelimeler de aynı tesniye gibi irab edilir. Ancak tesniye formunda gelen tağlîb lafızlar zahiren tesniye gözükseler de hakiki tesniye değildir. Çünkü tesniye, müfredleri aynı olan iki şeyi ifade ederken; tağlîb, müfredleri birbirinden farklı olan iki şeyi ifade eder.[14] Bu yüzden bazı Arap dilciler, aralarındaki bu zahiri ilişki bakımından tağlîbi gramer konularından tesniye bahsi içerisinde de incelemiştir. Fakat onu tesniye değil, "tesniyeye mülhâk" olan türden saymışlardır.[15]

Bu bakımdan tağlîbin tesniye ile ilişkisi sadece irab yönüyledir.[16] Örneğin hakiki tesniye olan "اَلْقَلَمَانِ" kelimesinden iki kalem (اَلْقَلَمُ وَالْقَلَمُ) anlaşılırken, tağlîb olduğu bilinen "اَلْقَمَرَانِ" kelimesinden iki ay değil Güneş ve Ay (اَلشَّمْسُ وَالْقَمَرُ) anlaşılır.[17] Hakiki tesniyenin ifade ettikleri lafzen ve manen birbiriyle aynıyken, tağlîbin ifade ettikleri lafzen de manen de birbirinden farklıdır.[18]

Bir de tesniye kalıbında olup tağlîb olduğu iddia edilen ancak incelendiğinde tağlîbin şartlarını taşımayan lafızlar vardır. "اَلْحَجَرَانِ" ve "اَلْأَطْيَبَانِ" gibi kelimeler bunun örneklerindendir. Bu lafızlarda tağlîbin tanımındaki gibi kelimelerden birini diğerine üstün getirme durumu yoktur. Bunlar, ortak özellikleri bulunan iki farklı kelimenin sıfatıdır. Örneğin "اَلْحَجَرَانِ" kelimesi değerli maden olan altın ve gümüşü (اَلذَّهَبُ وَالْفِضَّةُ),

[12] Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 16.
[13] Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-belâgiyye ve tetavvüruhâ,* 394.
[14] Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 29,47.
[15] Galâyînî, *Câmiʿu'd-dürûsi'l-ʿArabiyye,* 2/11-13.
[16] Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfî* (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1973), 1/118-119.
[17] Ebü't-Tayyib Abdülvâhid b. 'Alî el-Halebî el-Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga*, thk. İzzüddîn b. Emîn et-Tenûhî (Dımaşk: Mecme'u'l-'İlmiyyi'l-'Arabî, 1960), 10.
[18] Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 16.

"اَلْأَطْيَبَانِ" ise yemek ve nikahı (اَلطَّعَامُ وَالنِّكَاحُ) ifade etmek için kullanılmıştır.[19] Görüldüğü gibi zikredilen kelimelerden herhangi birinin lafzı veya sadece birine ait olan sıfat diğerine üstün getirilmemiştir. Bunun yerine iki kelimeye, ikisinin de ortak özelliği olan bir sıfatla işaret edilmiştir. Bu yüzden bu türden tesniye kelimelere tağlîb yerine hakiki tesniye demek daha doğru olacaktır.[20]

1.2. Tağlîbin Müfred ve Cemi Formda Oluşu

Tağlîbin en yaygın kullanımı tesniye formda olandır. Ancak müfred ve cemi formda olup tağlîb olduğu düşünülen lafızlar da zaman zaman karşımıza çıkabilmektedir.[21] Bununla birlikte bu lafızlar incelendiğinde tağlîbin yanı sıra diğer söz sanatlarına benzerlikleri de dikkat çeker. Mesela "اَلْحَرُّ" kelimesinin sıcak ve soğuğu (اَلْبَرْدُ); "اَلْخَيْرُ" kelimesinin ise iyilik ve kötülüğü (اَلشَّرُّ) ifade etmesi böyledir. Bu lafızların müfred olmalarına rağmen iki şeyi birden ifade etmeleri sebebiyle tesniye kategorisinde ele alındıkları görülmektedir.[22]

"جَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ" "Size sıcağa karşı kendinizi koruyacak elbiseler (bahşetti)"[23] ayetinde geçen sıcak anlamındaki "اَلْحَرُّ" kelimesinin sıcak ile birlikte soğuğu da ifade ettiği söylenmiştir. Bu görüşe göre "اَلْحَرُّ" kelimesi tekil olmasına rağmen iki şeyi birden ifade ettiği için tağlîb olarak değerlendirilebilir. Ancak bu lafız iki karşıt manayı ifade ettiği için ezdâd olarak değerlendirilmesi de mümkündür.[24] Aynı durum "اَلْخَيْرُ" kelimesi için de geçerlidir. Şu beyitte "اَلْخَيْرُ" kelimesinin hem hayır hem de şer anlamını ifade ettiği görülmektedir:

---

[19] Abdülkâdir Hüseyin, *Fennü'l-belâga* (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1984), 319; Çağmar, "Arap Dilinde 'Tağlib'", 101.
[20] Çağmar, "Arap Dilinde 'Tağlib'", 101.
[21] Tâhirülmevlevî, *Edebiyat Lügatı,* 140.
[22] Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed İbn Hâleveyh, *Leyse fî kelâmi'l-ʿArab*, thk. Muhammed Abdülgafûr Attâr (Mekke: y.y., 1979), 342.
[23] en-Nahl 16/81.
[24] Muharrem Çelebi, "Ezdâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/47-48.

وَمَا أَدْرِي إِذَا يَمَّمْتُ أَرْضًا أُرِيدُ الْخَيْرَ أَيُّهُمَا يَلِينِ ... أَالْخَيْرُ الَّذِي أَنَا أَبْتَغِيهِ أَمِ الشَّرُّ الَّذِي هُوَ يَبْتَغِينِ.[25]

> "Hayrı murat ederek bir yere yöneldiğimde hangisinin bana ulaşacağını bilmiyorum. Benim arzuladığım hayır mı yoksa beni arayan şer mi?"

Bunlara ek olarak, Araplar arasında babayı ifade eden "اَلْأَبُ" ve "اَلْوَالِدُ" kelimelerinin, anne için de kullanılmasının tağlîb yoluyla olduğu iddia edilmiştir.[26] M. Edip Çağmar, *Arap Dilinde Tağlîb* isimli makalesinde bu lafızlarda tağlîb değil, diğer söz sanatlarından istiâre-i musarraha (açık istiâre) olduğunu ve bu kullanımın annenin zaman zaman baba görevi, babanın da anne görevini üstlenmesinden dolayı bir benzetme olarak söylendiğini ifade etmiştir.[27]

Tağlîbin cemi formda geldiği yerler ise oldukça azdır. Daha önce de belirtildiği gibi eserlerinde tağlîbden bahseden alimler tağlîbin cemi formda gelmesinden neredeyse hiç bahsetmemiştir. Bu hususta gün (اَلْيَوْمُ) ve gece (اَللَّيْلَةُ) için "اَللَّيَالِي" lafzının kullanılması[28], müzekker ve müennes unsurların bir arada bulunduğu durumlarda çoğul müzekker olan "اَلَّذِينَ" ism-i mevsûlünün kullanılması tağlîbin cemi formda gelmesine örnek verilebilir.

1.3. Tağlîbin Marife Oluşu

Marife ve nekre Arap dilinde iki olgudur. Marife, söylendiğinde kimden veya neyden bahsettiği tam olarak anlaşılan, belirli bir kimse veya şeye işaret eden isimdir. Nekre ise marifenin zıttı olup söylendiğinde kimden veya neden bahsettiği tam olarak anlaşılmayan, belirsiz bir kimse veya şeye işaret eden isimdir. İsimlerin aslı onlar belirli kılınmadığı sürece nekredir.[29] Marife isimler ise altı çeşittir. Bunlar; özel isimler, elif-lâm (ال) takısı

[25] İbn Hâleveyh, *Leyse fî kelâmi'l-ʿArab,* 343.
[26] Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl es-Se'âlibî, *Fıkhü'l-luga ve esrârü'l-ʿArabiyye* (Saydâ: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1999), 372.
[27] Çağmar, "Arap Dilinde 'Tağlib'", 101; İsmail Durmuş - İskender Pala, "İstiâre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/315-318.
[28] Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 53.
[29] Ebü'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd b. 'Abdilekber b. 'Umeyr el-Ezdî es-Sümâlî el-Müberred, *el-Muktedab* (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, ts), 4/276.

ile marife olanlar, izafet sebebiyle marife olan isimler, zamirler, ism-i işaretler ve ism-i mevsullerdir.[30]

Arapçada özel isimler belirli bir kişiyi, yeri veya şeyi ifade ettikleri için marife kabul edilir. Özel isimlerin temelinde tekillik fikri vardır. Onlar müfred (tek) olmaları sebebiyle marife olmuştur. Bu sebeple eğer bir özel isim tesniye yapılırsa bu isim artık marife olma özelliğini yitirip nekre bir isim haline gelmektedir.[31] Mesela, "زَيْدٌ" Zeyd ismi özel bir isimdir ve belirli bir kişiye işaret ettiği için marifedir. Ancak "زَيْدَانِ" iki Zeyd dendiğinde bu ifade artık belirli bir kişi olan Zeyd'i değil her ikisin adı da Zeyd olan herhangi iki kişiyi ifade eder hale geldiğinden nekredir. İki kişi veya iki şey bu şekilde tesniye olarak ifade edildiğinde içlerinden herhangi bir bireyin diğerinden daha belirli olduğu iddia edilemez.[32]

Tağlîb lafızlar da tesniye formunda geldiği için bu belirsizlik tağlîb lafızla kastedilen iki şeyin ne olduğu konusunda şüphe oluşturmaktadır. Halbuki tağlîb kelimeyle ifade edilen şeylerin ikisi de belirlidir. İşte bu sebeple tağlîb lafızlar, kendisiyle hangi iki şeyin kastedildiğinde şüphe ve belirsizlik olmaması için marife (belirli) olmalıdır.[33] Bu da tağlîb lafızların elif-lâm (أل) takısı almasıyla mümkündür. Tesniye kelimeler normal şartlarda nekre geldiğinden elif-lâm (أل) takısı alarak marife olan tesniye kelimelerin çoğu tağlîbdir.[34]

[30] Husain Aswad, "Arap Dilinde Marifelik Takısı (ال) Belağat Ölçütleriyle İnceleme", *Dilbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13/3 (2013), 193-194.
[31] İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal,* 1/139-145.
[32] Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî Sîbeveyhi, *Kitâbu Sîbeveyh*, nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1988), 2/103.
[33] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 118; Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 32.
[34] Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 30.

Bu konuda Sîbeveyhi şöyle demiştir:

أَمَّا قَوْلُهُمْ: "أُعْطِيَكُمْ سُنَّةَ الْعُمَرَيْنِ" فَإِنَّمَا أُدْخِلَتِ الْأَلِفُ وَاللَّامُ عَلَى عُمَرَيْنِ وَهُمَا نَكِرَةٌ وَصَارَا مَعْرِفَةً بِالْأَلِفِ وَاللَّامِ فَكَأَنَّهُمَا جُعِلَا مِنْ أُمَّةٍ كُلُّ وَاحِد مِنْهُمْ عُمَرُ.[35]

> "Onların: "Size Ömereyn'in (Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in yolu) sünneti verildi" sözüne gelince, aslında "Ömereyn" nekre (belirsiz) bir isimken başına (أل) takısı getirildi ve marife oldu. Böylelikle sanki o ikisi, her biri Ömer olan bir topluluk haline geldi."

Sîbeveyhi'ye göre "عُمَرَانِ" lafzı nekre olarak söylendiğinde bir toplulukta bulunan belirsiz iki kişiyi ifade ederken, elif-lâm (أل) takısı eklenerek "اَلْعُمَرَانِ" dendiğinde belirli iki kişiyi yani Hz. Ömer ve Hz. Ebû Bekir'i ifade eder hale gelmiştir.

Tağlîb lafızların marife olma zorunluluğu aynı isimden çok olduğu durumlarda geçerlidir. Bu durum insan ve yer isimleri gibi özel adlarda karşımıza çıkar. Mesela Ömer ve Hasan ismine sahip birçok kişi olduğu için elif-lâm takısı eklenerek "اَلْعُمَرَانِ" ve "اَلْحَسَنَانِ" denilir. "اَلْأَبَوَانِ" ve "اَلْمَشْرِقَانِ" gibi lafızlar cins isim olduklarından dolayı bu durum onlar için geçerli değildir. Özel isim olmayan tağlîb lafızlar marife gelebildiği gibi nekre de gelebilir.[36]

Özel isim olan tağlîb lafızlar nadiren elif-lâm takısı almadan gelir. Bunun sebebi, bu isimlerin tek bir şey için kullanılmasıdır. Tek olmaları sebebiyle bu isimler söylendiğinde ifade ettiği anlamda şüphe ve belirsizlik olmaz.[37] Bunun örnekleri yer isimleri olan şu lafızlardır: "أَبَانَانِ", "نَبِيرَانِ", "يَذْبُلَانِ".

1.4. Tağlîbin Mecâz, İstiâre ve Kinâye ile İlişkisi

Alimler zaman zaman tağlîb konusunu diğer edebi sanatlarla ve gramatik olgularla kıyaslayıp benzerliklerini incelemiştir. Tağlîb lafızlar, içlerinde iki anlamı birden

[35] Sîbeveyhi, *el-Kitâb,* 2/104-105.
[36] Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn 'Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Şerhu Miftâhi'l-'ulûm*, thk. 'Accâc 'Avde Bergaş (Dımaşk: Dâru't-Takvâ, 2022), 2/117.
[37] Teftâzânî, *Şerhu Miftâhi'l-'ulûm,* 2/117.

barındırdığı için mecâz, istiâre ve kinâye ile yakınlığı dikkatleri çekmiştir. Tağlîb, mecâz, istiâre ve kinâye kavramlarının birbiriyle ilişkilendirilmesinin temel nedeni, Arap belâgatinin anlam derinliği oluşturma ve ifadeleri estetik bir düzeye taşıma çabasından kaynaklanmaktadır. Bu kavramlar, kelimelerin ve ifadelerin yalnızca yüzeydeki anlamlarını değil, aynı zamanda derin ve soyut manalarını da ifade etmek için birbirini tamamlar. Bunlar incelendiğinde aslında hepsinin birbiriyle iç içe olduğu görülmektedir.

Mecâz, sözlükte "bir yeri yürüyerek geçmek", "yol katetmek" "geçilip gidilen yer" gibi anlamlara gelir.[38] "Asıl manasından alınıp ilgili bulunduğu başka bir manaya nakledilen lafız" anlamındaki belâgat terimidir. Asıl olan mana ise hakikattir.[39] Bu durumda lafızda herhangi bir değişiklik olmaksızın hakikat ve mecâz olmak üzere iki farklı anlam vardır. Tek bir kelimenin hem hakikat hem de mecâzî anlama delalet etmesi yani iki farklı anlamı birden içermesi tağlîb ile benzerlik oluşturur. Ancak tağlîbde, mecâzda olduğu gibi bir ayrım yoktur. Mecâz sanatında, hakikat ve mecâz anlamlardan biri tercih edildiğinde diğeri ortadan kalkar. Oysaki tağlîbde lafızlardan hangisi üstün getirilirse getirilsin diğeri ortadan kalkmaz. Bu yüzden tağlîb lafzın, hakikat ve mecâzın her ikisini birden ifade ettiğini söylemek mümkündür.[40]

Hakikat ve mecâzı aynı anda bulundurmak mecâzın doğasına aykırıdır. Çünkü mecâz ifadeler hakikat ve mecâzı aynı anda kastetme gayesiyle kullanılmaz. Bu sebeple tağlîbin mecâz oluşunu lafızların maddesi, özü veya manaları itibariyle değil yapısal bir özelliği olarak değerlendirmek daha doğrudur. Aksi takdirde ifade ettiği hakikat ve mecâz anlamlardan biri tercih edildiğinde artık tağlîb olmayacaktır.[41]

İstiâre, sözlükte "ödünç istemek, ödünç almak" anlamına gelir. Terim olarak ise "bir kelimenin manasının teşbih için diğer bir kelime hakkında kullanılmasını" ifade eder.[42] Teşbîhe (benzetme) dayandığı için bir mecâz türü olarak kabul edilir.[43] Tağlîb, iki unsurun birleştirilerek birinin diğerine üstün kılınmasıdır. Bu birleşimle üstün gelen

[38] Tâhirülmevlevî, *Edebiyat Lügatı,* 96.
[39] Ali Bulut, *Belâgat: Meânî-Beyân-Bedî* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2013),189-191; İsmail Durmuş, "Mecaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/217-220.
[40] Kefevî, *el-Külliyyât,* 282.
[41] Şemsüddîn Ahmed b. Süleymân b. Kemâl Bâşâ Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ*, thk. Nâsır Sa'd er-Reşîd (Riyâd: en-Nâdi'l-Edebî, 1980), 50.
[42] Tâhirülmevlevî, *Edebiyat Lügatı,* 71; Durmuş-Pala, "İstiâre", 23/315.
[43] Bulut, *Belâgat: Meânî-Beyân-Bedî*, 203.

lafzın anlamıyla birlikte gizli kalan soyut bir anlam da ifade edilir. İşte burada istiâre devreye girer. Çünkü istiâre, bir şeyi başka bir şeyin yerine koyarak o şeyin özelliklerini ödünç alır. Tağlîbde üstün gelen lafız mağlub lafzı içinde barındırdığı için bir nevi onun özelliklerini ödünç alır. Böylece lafız yeni bir anlam boyutu kazanır. Aslında tağlîbin istiâre ile ilişkisi tağlîb lafızların hakiki anlamıyla birlikte mecâzî bir anlamı da ifade etmesi sebebiyledir. Bu özellikleri nedeniyle bazı alimler onu istiâre ile ilişkilendirmiştir.[44]

Kinâye, sözlükte "bir şeyi bir şeyle örtmek" anlamına gelir. Edebi bir terim olarak ise "örtülü anlatım" demektir.[45] Kinâye sanatında açıkça ifade edilen şey ile, ifade edilmeyip gizli bırakılan şeyin anlatılması amaçlanır. Böylece söylendiğinde hem hakikat hem de mecâz manası anlaşılabilir. Kinâyeyi mecâzdan ayıran özellik ise hem hakiki hem de mecâzî anlama göre ifadenin doğru olmasıdır. Bu edebi sanatta mecâzda olduğu gibi hakiki mananın kastedilmediğini ortaya koyan bir karine yoktur. Yani kinâyede söz hem hakiki hem de mecâzî anlama göre doğrudur.[46] İşte bundan dolayı kinâye, söylendiği zaman hakikat ve mecâzı aynı anda barındırdığı için tağlîbin de kinâye olduğu düşünülmüştür.[47]

Sonuç olarak zikredilen kavramların her biri vaz' olundukları mananın yanı sıra farklı bir anlamı da içermeleri, dilin ifade gücünü ve anlam zenginliğini artırmaya katkı sağlamaları bakımından birbirleriyle benzerlik arz eder. Bu yüzden tağlîbin bir yönüyle mecâz, istîâre ve kinâye ile benzerliğinin olduğunu söylemek mümkündür.

1.5. Tağlîbin Semâî ve Kıyâsî Oluşu

Bazı alimler tağlîb lafızların ortaya çıkışı konusunda kıyas metodunun etkili olup olmadığını tartışmış; bu yüzden tağlîbin kıyâsî mi yoksa semâî mi olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürmüştür.

---

[44] İsmail b. Mustafa el-Gelenbevî, *Resâ'ilü'l-imtihân* (İstanbul: Matba'a-i Âmire, 1262), 167.
[45] Tâhirülmevlevî, *Edebiyat Lügatı,* 88; İsmail Durmuş, "Kinaye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/34-36.
[46] Bulut, *Belâgat,* 211.
[47] Kefevî, *el-Külliyyât,* 282.

Alimlerin bir kısmı sözün kısa ve öz söylenmesine katkı sağladığı ve dili zenginleştirdiği için söylendiğinde mananın açıkça anlaşılması şartıyla kıyas yoluyla farklı kelimeler arasında tağlîb yapılabileceğini savunmuştur.[48]

Kıyas yapılabileceğini savunan alimlerden bazılarının görüşleri ise şu şekildedir:

Ebü'l-Bekâ el-Kefevî:

وَاعْلَمْ أَنَّ التَّغْلِيبَ أَمْرٌ قِيَاسِيٌّ يَجْرِي فِي كُلِّ مُتَنَاسِبَيْنِ وَمُخْتَلِطَيْنِ بِحَسَبِ الْمَقَامَاتِ، لٰكِنَّ غَالِبَ أَمْرِهِ دَائِرٌ عَلَى الْخِفَّةِ وَالشَّرَفِ.[49]

> "Biliniz ki tağlîb, yerine göre birbiriyle uyumlu ve iç içe geçmiş her iki şey arasında gerçekleşen kıyasî bir durumdur. Fakat çoğunlukla (lafzî) kolaylık ve üstünlüğü dikkate alır."

Abbâs Hasan (ö. 1979):

وَالْخَيْرُ أَنْ يَكُونَ التَّغْلِيبُ قِيَاسِيًّا عِنْدَ وُجُودِ قَرِينَةٍ تَدُلُّ عَلَى الْمُرَادِ بِغَيْرِ لَبْسٍ، كَمَا لَوْ أَقْبَلَ شَخْصَانِ، وَاسْمُ أَحَدِهِمَا مُحَمَّدٌ وَالْآخَرُ عَلِيٌّ، فَقُلْتَ، جَاءَ الْعَلِيَّانِ، أَوِ الْمُحَمَّدَانِ، لِكَثْرَةِ تَلَازُمِهِمَا أَوْ شِدَّةِ تَشَابُهِهِمَا فِي أَمْرٍ وَاضِحٍ.[50]

> "Tağlîb, kastedilenin net anlaşılmasını sağlayan bir karine bulunması durumunda kıyasî olabilir. Örneğin, iki kişi gelse ve bunlardan birinin adı Muhammed, diğerinin adı Ali olsa, çokça birlikte bulunmaları ya da bir hususta benzerlikleri sebebiyle onlara 'el-Aliyyân' veya 'el-Muhammedân' denilebilir."

Alimlerin çoğunluğu ise tağlîbin semâi olduğu savunmuşlardır. Onlara göre dilde karışıklığa sebep olabileceği düşüncesiyle kıyas yoluyla tağlîb yapmak doğru değildir. Çünkü tağlîb lafızlar görünüşte hakiki tesniye gibi olduklarından kıyas yoluyla ortaya

[48] Hasan, *en-Nahvü'l-vâfî,* 1/118.
[49] Kefevî, *el-Külliyyât,* 282.
[50] Hasan, *en-Nahvü'l-vâfî,* 1/118.

konulan yeni bir lafzın, hakiki tesniye ile karışma ihtimali doğar. Bu yüzden şimdiye kadar Araplardan vârid olan kelimeleri ezberleyerek öğrenmek ve bu kadarı ile yetinmek en doğrusudur.[51]

Tağlîbin semâi oluşunu destekleyen görüşlerden bazıları şu şekildedir:

Müberred (ö. 286/900):

وَلَا يُقَالُ لِلنَّاقَةِ وَالْجَمَلِ جَمَلَانِ، وَلَا الثَّوْرَانِ لِلثَّوْرِ وَالْبَقَرَةِ، لِاخْتِلَافِ الْاِسْمَيْنِ.[52]

"Dişi deve ve erkek deve için "اَلْجَمَلَانِ"; öküz ve inek için de "اَلثَّوْرَانِ" denilmez. Çünkü iki isim (anlamı) farklıdır."

Müberred, burada hususen tağlîb ile ilgili bir görüş bildirmese de bu sözü, lafızları farklı olan iki kelime arasında tağlîb yapıldığına dair bir karine bulunmadıkça aralarında bir tür ilişki bulunsa dahi tağlîb yapılamayacağı görüşünü desteklemektedir.

Abdülkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078-79):

وَالْغَرَضُ فِي ذٰلِكَ اخْتِصَارُ اللَّفْظِ وَلَا يَكُونُ فِي كُلِّ شَيْءٍ وَإِنَّما يُفْعَلُ ذٰلِكَ إِذَا دَلَّ الدَّلِيلُ عَلَيْهِ.[53]

"Tağlîbde amaç, lafzı kısaltmaktır. Bu her şeyde olmaz, ancak bir delilin bulunması durumunda yapılır."

[51] Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 61.
[52] Ebü'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd b. 'Abdilekber b. 'Umeyr el-Müberred, *el-Kâmil fi'l-edeb*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1997), 1/223.
[53] Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Cürcânî, *Kitâbü'l-Muktesıd fî şerhi'l-Îdâh*, thk. Kâzım Bahr Mercân (b.y.: y.y., ts.), 1/201.

Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344):

اَلْقَمَرَانِ، فَغَلَبَ الْقَمَرُ لِتَذْكِيرِهِ عَلَى الشَّمْسِ، وَهِيَ تَثْنِيَةٌ لَا تُقَاسُ.[54]

"el-Kamerân lafzında Ay, Güneş'e müzekker olması sebebiyle üstün gelmiştir. Bu (tağlîb), kıyas yapılmayan tesniyedir."

وَمَا وَرَدَ مِنْ ذٰلِكَ يُحْفَظُ وَلَا يُقَاسُ عَلَيْهِ، وَالَّذِي وَرَدَ مِنْ ذٰلِكَ إِنَّمَا رُوعِيَ فِيهِ التَّغْلِيبُ.[55]

"Tağlîb lafızlar, olduğu gibi korunur (ezberlenir) ve onlara kıyas yapılamaz. Çünkü bu kelimelerde tağlîb kuralı dikkate alınmıştır."

Ebû Hayyân, müsennânın irabından bahsederken tesniyenin yalnızca müfredleri aynı olan kelimeler ile olabileceğini, müfredleri farklı iki kelime ile tesniye yapmanın câiz olmadığını belirtmiştir. Müfredleri farklı olarak karşımıza çıkan tesniye kelimelerin ise tağlîb gereği böyle olduğunu ve bunların kıyas yoluyla oluşturulmayıp Araplardan nakledildiği şekilde öğrenilmesi gerektiğini açıkça ifade etmiştir.[56]

İbn Ümmü Kâsım (ö. 749/1348):

فَإِنَّهُ يُحْفَظُ وَلَا يُقَاسُ عَلَيْهِ.[57]

"Tağlîb ezberlenerek öğrenilir,ona kıyas yapılmaz."

[54] Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. 'Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhît* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000), 3/537.
[55] Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. 'Alî b. Yûsuf b. Hayyân el Endelüsî, *et-Tezyîl ve't-tekmîl fî şerhi't-Teshîl* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1997), 1/227.
[56] Endelüsî, *et-Tezyîl,* 1/227; Abdullâh b. Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. 'Alî el-Mekkî el-Fâkihî, *Şerhu Kitâbi'l-hudûd fi'n-nahv* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1993), 105.
[57] Ebû Muhammed Bedrüddîn Hasen b. Kâsım b. Abdillâh b. 'Alî el-Murâdî, *Şerhu Teshîli'l-fevâ'id ve tekmîli'l-makâsıd* (Dımaşk: Daru Sa'deddîn, 2008), 1/108.

Mustafa el-Galâyînî (ö. 1885/1944):

...أَيْ تَغَلُّبُ أَحَدِ اللَّفْظَيْنِ عَلَى الْآخَرِ وَهُوَ سَمَاعِيٌّ لَا يُقَاسُ عَلَيْهِ.[58]

"Tağlîb, iki lafızdan birini, diğerine üstün gelmesidir ve bu semâîdir. Ona kıyas yapılmaz."

Galâyînî, tesniye ve kuralları bahsinde müfredleri birbirinden farklı olan kelimelerin tek bir lafızla ikil halde söylenemeyeceğini, ancak tağlîb bahsine giren kelimelerin bu durumdan istisna olduğunu ifade etmiştir. Ardından tağlîb kategorisine giren lafızların kıyas yoluyla yapılamayacağını ve bunların semâi olduğunu belirtmiştir.

Bu görüşlere bakıldığında semâî olduğunu savunanların çıkış noktalarının kıyasın karışıklığa sebep olacağı endişesi olduğu görülür. Onlara göre hakiki tesniyenin kıyas yoluyla yapılabileceği icmâ ile sabittir.[59] Ancak tağlîb lafızlar "كِلَا وَكِلْتَا" ve "اِثْنَانِ وَاثْنَتَانِ" gibi görüntü itibariyle tesniye olsalar da alimlerin çoğu tarafından tesniyeye mülhak türden sayılmıştır. Tağlîbin kıyâsî olduğunu savunanlar ise aynı endişeyi taşımakla birlikte bu hususa dikkat edildiği takdirde kıyas ile tağlîb yapılabileceği görüşündedir.[60] Onlara göre tağlîb, kıyâsî de olsa rastgele yapılamaz. İfadenin karışıklığa mahal vermeyecek şekilde açık ve toplum tarafından bilinir olması gereklidir.[61]

1.6. Tağlîbin Gayesi ve Yapılmasında Etkili Olan Sebepler

Arapların kelimeler arasında tağlîb yapmasında birbirinden farklı pek çok etken olmakla birlikte, kelimelerin özelliklerinden bağımsız asıl gaye kolaylık ve kısaltmadır.[62] Nitekim Abdülkâhir el-Cürcânî'nin, tesniye ve cemi lafızlar hakkındaki "Tesniye ve cemilerden maksat ihtisâr ve îcazdır" şeklindeki sözü tağlîb lafızlar için de geçerlidir.[63] Çünkü tağlîb irab açısından tesniyedir. Nasıl ki tesniye ve cemiler birden fazla lafzı tek bir kelimeyle ifade ederek sözü kısa ve öz söylemeye katkı sağlıyorsa tağlîb de aynı amaca matuftur.

[58] Galâyînî, *Câmiʿu'd-dürûsi'l-ʿArabiyye,* 2/12.
[59] Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 61.
[60] Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 62.
[61] Hasan, *en-Nahvü'l-vâfî,* 1/118.
[62] Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 49.
[63] Cürcânî, *Kitâbü'l-Muktesıd fî şerhi'l-Îdâh*, 1/183,201.

Buradaki kolaylık ve kısaltma tağlîbin zahirî/lügavî bakımdan gayesidir. Tağlîbin yapılmasında etkili olan diğer sebeplerle birlikte galip lafızlar incelendiğinde kolaylık ve kısaltma gayesinin her zaman etkili olduğu görülür.[64]

İki kelime arasında tağlîb yapılmasında etkili olan sebepler, bu kelimelerin farklı özellikleri ile ilgilidir ve çok çeşitlidir. Tağlîbi yapılan iki lafız birbiriyle kıyaslandığı ve aralarından birinin diğerine üstün getirildiği aşamada, birinde olup diğerinde olmayan veya daha fazla olan özellik öne çıkarılır ve bu özelliğe sahip olan lafız diğerine üstün getirilir.

Galip lafızlar birden fazla özellik sebebiyle tercih edilmiş olabilir. Bu özelliklerin başlıcaları şu şekildedir:

1) Kolaylık

İki lafızdan dile kolay gelen diğerine galip getirilir. Mesela lafızlardan biri müfred (birleşik isim olmayan) diğeri mürekkeb (birleşik isim) ise müfred olan; aynı şekilde kelimelerden biri kısa diğeri uzun ise kısa olan tercih edilir. Çünkü kısa olması kolaylık sağlar. Mesela "اَلْعُمَرَانِ" lafzı bu şekildedir. Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer'i (r.a.) ifade eden bu lafızda, daha kısa olması müfred olması sebebiyle "عُمَرُ" lafzı galip getirilmiştir.[65]

2) Müzekkerlik

Biri müennes (dişil) diğeri müzekker (eril) iki lafız arasında tağlîb yapılacağı zaman müzekker olan tercih edilmiştir. Müzekkerlik, iki kelime arasında tağlîb yapılırken gözetilen en öncelikli sebeptir.[66] Bu durum bir cinsiyet üstünlüğü sebebiyle değil Arap dilinin yapısı böyle olduğu içindir. Nitekim Arapların, kimlerden olduklarını söylerken "نَحْنُ مِنْ بَنِي فُلَانٍ" ifadesini kullanmaları bunun bariz örneklerindendir.[67]

[64] Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 49.
[65] Zerkeşî, *el-Burhân,* 3/313.
[66] Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 51.
[67] Zerkeşî, *el-Burhân,* 3/302.

Müzekkerin müennese üstün gelme sebebinin müzekkerin asıl, müennesin ise fer‘ olması sebebiyle olduğu da söylenmiştir. Müennes lafızlar müzekker kelimelerden yapıldığı için müzekker asıldır ve bu bakımdan önceliklidir denmiştir.[68]

Buna uygun olarak bir veya daha fazla müennesin olduğu bir yerde bir müzekker unsur dahi bulunsa bu durumu ifade etmek için müzekkere ait lafız tercih edilir.[69] Zamirler de buna dahildir.[70] ﴿وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ﴾ “Güneş’le Ay birleştirildiği zaman”[71] ayetinde de görüldüğü gibi birleştirildi anlamındaki “جُمِعَ” meçhul fiili hemen akabinde gelen ve semâî müennes bir lafız olan Güneş’e değil müzekker olan Ay’a uygun olarak gelmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’de kadın ve erkekleri kapsayan ﴿يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا﴾ “Ey iman edenler”[72]; ﴿وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ﴾ “Namazı kılın, zekâtı ödeyin”, ﴿فَاقْرَؤُا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْاٰنِ﴾ “Artık Kur’an’dan kolayınıza geleni okuyun”, ﴿وَاسْتَغْفِرُوا اللهَ﴾“Allah’tan bağışlanmayı dileyin”[73] gibi bazı hitap ve emir ifadeleri de bu kapsamda değerlendirilebilir.

Müzekkerin müennese tağlîbini ism-i mevsullerin kullanımında da görmek mümkündür.[74] Bunun örnekleri Kur’ân-ı Kerîm’in üslubu gereği birçok ayette karşımıza çıkar: ﴿اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبٰى لَهُمْ وَحُسْنُ مَاٰبٍ﴾ “İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara ne mutlu! Varılacak güzel yurt onlar içindir”.[75] Esasında çoğul ve müzekkere ait olan “اَلَّذِينَ” ism-i mevsûlü, bu ayette hem erkek hem de kadınları ifade etmektedir.

Müzekkerin, müennese galip geldiği durumların birkaç istisnası vardır. Bunlar; Safâ (صَفَا) ve Merve (مَرْوَة) tepeleri için “اَلْمَرْوَتَانِ”; dişi sırtlan (اَلضَّبُعُ) ve erkek sırtlan (اَلضِّبْعَانُ) için “اَلضَّبُعَانِ”; sabah (اَلْغَدَاةُ) ve akşam (اَلْعَشِيُّ) için “اَلْعَدَوَانِ”; gün (اَلْيَوْمُ) ve gece (اَللَّيْلَةُ) için ise “اَللَّيَالِي” lafızlarının

[68] Sîbeveyhi, *el-Kitâb,* 1/22; Müberred, *el-Muktedab*, 1/182.
[69] Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3/561.
[70] Kefevî, *el-Külliyyât,* 281; Sâʿidî, *el-Müsenna’t-taglîbî,* 51-53.
[71] el-Kıyâme 75/9
[72] el-Bakara 2/104-153-178-183 vd.
[73] el-Müzzemmil 73/20.
[74] Çağmar, “Arap Dilinde ‘Tağlib’”, 104.
[75] er-Ra’d 13/29.

kullanılmasıdır. Bu kelimelerde müzekker lafızlar yerine müennes kelimeler galip getirilmiştir. Tağlîbin bu örnekleri oldukça azdır.[76]

3) Şöhret

İki lafızdan biri diğerinden daha meşhur ve tanınıyorsa, meşhur olan diğerine üstün getirilir. Ezan ve kâmeti ifade eden "اَلْأَذَانَانِ" lafzı buna örnektir. Ezan, kâmetten daha bilindik ve meşhur olduğu için galip getirilmiştir. Bu durum insan isimlerinde de böyledir. Şair Asmaî (ö. 216/831) şöyle demiştir:

إِذَا كَانَ أَخَوَانِ أَوْ صَاحِبَانِ أَحَدُهُمَا أَشْهَرُ مِنَ الْآخَرِ، سُمِّيَا جَمِيعًا بِاسْمِ الْأَشْهَرِ.[77]

> "Eğer iki kardeş veya iki arkadaştan biri diğerinden daha meşhursa, ikisi de en meşhur olanın adıyla anılır."

4) Şeref/Fazilet

İki lafızdan daha değerli ve daha kıymetli olan diğerine üstün getirilir. Mesela doğu (اَلْمَشْرِقُ) ve batıyı (اَلْمَغْرِبُ) ifade etmek için doğu kelimesi üstün getirilmiş ve "اَلْمَشْرِقَانِ" denilmiştir. Çünkü doğu, varlığa; batı ise yokluğa delalet eder. Varlık ise yokluktan daha değerli ve üstündür.[78]

5) Kıdem

İki lafızdan biri diğerine göre zaman bakımından daha eski ise, daha önce ve eski olan diğerine üstün getirilir. Basra (اَلْبَصْرَةُ) ve Kûfe (اَلْكُوفَةُ) şehirleri için "اَلْبَصْرَتَانِ" denilir. Çünkü Basra, Kûfe şehrinden önce kurulmuştur.[79]

---

[76] Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 52-53.
[77] Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *el-Garîbü'l-musannef*, nşr. Muhammed Muhtâr el-'Ubeydî (Kahire: Dâru Mısr li't-Tıbâ'a, 1996), 3/674.
[78] Zerkeşî, *el-Burhân,* 3/312; Kahyaoğlu, "Arap Dilinde Tağlib Sanatı ve Örnekleri", 124.
[79] Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 12; Ebü'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Müzhir fî ʿulûmi'l-luga*, nşr. Fuâd Ali Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1998), 2/186.

6) Büyüklük

Aralarında tağlîb yapılan iki lafızdan büyük olan küçük olana üstün getirilir. Büyük olanın küçüğe galip geldiği tağlîb örneği Kur'ân-ı Kerîm'de de karşımıza çıkar. Furkân sûresi 53. ayette geçen "اَلْبَحْرَيْنِ" lafzı, biri tuzlu su olan denizi (اَلْبَحْرُ), diğeri tatlı su olan nehri (اَلنَّهْرُ) ifade eder.[80] Deniz nehirden büyük olduğu için denize ait olan lafız galip getirilmiştir.

7) Yakınlık

İki lafızdan biri yakın diğeri uzak ise, bu durumda yakın olan tercih edilir. Güneş ve Ay arasında tağlîb yapılırken aya ait "اَلْقَمَرُ" lafzının tercih edilmesinin bir sebebi de budur.[81] Çünkü Ay, Dünya'ya Güneş'ten daha yakın bir konumdadır. Mütekellimin (birinci şahıs) muhâtaba (ikinci şahış) ve gâibe (üçüncü şahıs), muhâtabın ise gâibe üstün gelmesi de yine yakınlık sebebiyledir.[82] Mesela, "أَنَا وَزَيْدٌ فَعَلْنَا" "Ben ve Zeyd yaptık" anlamındaki cümlede gâibe ait zamirin değil de mütekellime ait "نا" muttasıl birinci çoğul şahıs zamirinin kullanılması bu duruma örnektir.[83] Aynı şekilde ﴿بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ﴾ "Doğrusu siz değerleri bilmeyen bir topluluksunuz"[84] ayetinde geçen "تَجْهَلُونَ" ifadesi "قَوْمٌ" kelimesinin bir vasfı olmasına rağmen "أَنْتُمْ" zamirine uygun olarak muhâtab tâ'sı ile gelmiştir. Yakın olanın uzak olana tağlîbi sebebiyle zamirlerde sırasıyla mütekellim, muhâtab ve gâib zamirleri üstün getirilir.[85]

8) Çokluk

Biri azlık, diğeri çokluk ifade eden lafızlardan çok olana ait lafız üstün getirilir. Bunun örneği Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde geçer: ﴿لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا﴾ "Mutlaka dinimize

---

[80] el-Furkân 25/53.
[81] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn*, 117; Sübkî, *'Arûsü'l-efrâh,* 1/331.
[82] Kefevî, *el-Külliyyât,* 281.
[83] Zerkeşî, *el-Burhân,* 3/303-308.
[84] en-Neml 27/55.
[85] Zerkeşî, *el-Burhân,* 3/303.

döneceksiniz".[86] Bu ayette inkarcılar Hz. Şuayb'a seslenerek onu ve onun getirdiğine inanan topluluğu, kavimlerinin dinine dönmeleri konusunda tehdit etmektedir. Bu tehdit Hz. Şuayb'ın daha önce onların dinine bağlı olduğu gibi bir anlamı doğursa da bilindiği üzere bütün peygamberler yüce Allah tarafından şirk ve küfürden korunmuştur.[87] Ancak Hz. Şuayb'a inananlar için durum böyle değildir. Onlar peygamberlerinin getirdiğine iman etmeden önce inkarcılarla aynı inanca sahiptir. Bu sebeple Hz. Şuayb azlık, ona inananlar ise çokluk ifade ettiği için Hz. Şuayb da onlarla birlikte bu hitaba dahil olmuştur.[88]

9) Kuvvet

Kuvvetli olanı ifade eden lafız, zayıf olana galip getirilir. Mesela "اَلْأَبَوَانِ" ve "اَلْوَالِدَانِ" kelimelerinde durum böyledir. "اَلْأَبُ" (baba) ve "اَلْأُمُّ" (anne) lafızlarında fiziki bakımdan erkeğin kadından daha güçlü olması sebebiyle baba lafzı üstün getirilmiştir. Bunların eş anlamlıları olan "اَلْوَالِدُ" (baba) ve "اَلْوَالِدَةُ" (anne) lafızları için de aynı kaide sebebiyle "اَلْوَالِدَانِ" denilmiştir. Bu lafızlarda aynı zamanda müzekkerin müennese tağlîbi de söz konusudur.[89]

10) Akıl

Âkil ve gayr-i âkil varlıklara ait lafızlardan âkil olan diğerine üstün getirilir.[90] Bu da yine Arap dilinin yapısında var olan bir durumdur. Nitekim akıllı ve akılsızların bir arada bulunduğu durumlarda hepsine birden işaret etmek için akıllılara ait zamir kullanılır. Mesela "رَأَيْتُ ثَلَاثَتَهُمْ: زَيْدًا وَعَمْرًا وَحِمَارًا" "Üçünü gördüm: Zeyd, Amr ve bir eşek" anlamındaki bu cümlede tağlîb yoluyla gayr-i âkil olan hayvan insanlardan ayrılmayarak onlarla birlikte zikredilmiştir. Aynı şekilde "اَلصَّالِحَانِ يُعَرِّدَانِ" cümlesinde "اَلصَّالِحَانِ" lafzı ile Sâlih ve serçe kastedilmiştir. Ötmek serçeye has bir özellik olsa da ikisini bir arada zikrederken âkil olması sebebiyle Sâlih üstün getirilmiştir.[91] Âkil olanın tağlîbinde bazen gayr-i âkil

---

[86] el-A'râf 7/88.
[87] Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr (b.) Muhammed b. 'Alî el-Hârizmî es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ʿulûm*, nşr. Naîm Zürzür (Beyrut-Lübnân: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1987), 242.
[88] Zerkeşî, *el-Burhân,* 3/309.
[89] Hasan, *en-Nahvü'l-vâfî,* 1/118.
[90] Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 59.
[91] Hasan, *en-Nahvü'l-vâfî,* 1/118.

varlıkların çoğunlukta olması durumu değiştirmez. Âkil varlığın bir tane olması tağlîb yapılması için yeterlidir.[92]

Tağlîb konusunu inceleyen Arap dilcilerden bazıları, zikredilen sebeplerin dışında başka sebepler de söylemiştir. Zerkeşî'nin *el-Burhân*'da zikrettiği diğer sebepler şu şekildedir: "Bir vasfa sahip olanın o vasfa sahip olmayana tağlîbi", "Aynı cinsten çok olanların farklı cinsten olana tağlîbi", "Mevcut olanın mevcut olmayana tağlîbi", "Müslüman olanın Müslüman olmayana tağlîbi", "Hususi bir şekilde gerçekleşenin bu şekilde gerçekleşmeyene tağlîbi".[93] es-Sâ'idî ise el-Müsenna't-taglîbî ve türâsü'l-'Arabiyye fîh kitabında Arapların aşağı olanı yüksek olana galip getirdiğini, ancak et-Tîbî'nin (ö. 743/1343) buna karşı çıkarak yüksek olanın aşağı olana galip getirilmesi gerektiğini savunduğunu belirtir. es-Sâ'idî dilsel şahitlerin Tîbî'yi desteklemediğini ve şayet Tîbî'nin kastettiğinin aşağının (اَلْأَدْنَى) zıttı olan yüksek (اَلْأَعْلَى) olması halinde bunun tağlîb sebebi olarak kabul edilmediğini, ancak izzet/yücelik (اَلْعُلُوُّ) manasını kastediyorsa bunun tağlîb kabul edildiğini açıklamıştır.[94] Tağlîbin izzet/yücelik sebebiyle olması şeref, şöhret ve fazilet kategorilerine yakın olduğu için bu çalışmada ayrıca zikredilmeyip onlarla birlikte değerlendirilmiştir.

Tağlîbin yapılmasında etkili olan sebeplerin incelendiği bu başlıkta zikredilen sebepler ileride örnekler incelendiğinde de görüleceği üzere en kapsayıcı olanlardır. Zikredilmeyen sebepler de aslında burada zikredilenlere benzer veya onlarla iç içedir. Bu yüzden bazıları aynı kategori içerisinde değerlendirilebilmektedir. Bu sebeplerin yanı sıra, tağlîb yapılan kelimeler arasında mutlaka bir tür ilişki bulunduğu da diğer örneklerle birlikte daha net görülecektir. Kelimeler arasındaki bu ilişki nesep yakınlığı, akrabalık, birbiriyle iç içe olma, komşu olma, benzeşme gibi bağlantılar olabilmektedir.[95]

1.7. Kur'ân-ı Kerîm'de Tağlîb

Kur'ân-ı Kerîm yalnızca muhtevasıyla değil, dili ve üslûbu açısından da son derece mu'ciz bir kitaptır. Nitekim bazı ayetlerde inkarcılara bu kitabın bir benzerini getirmeleri

[92] Zerkeşî, *el-Burhân,* 3/305.
[93] Zerkeşî, *el-Burhân,* 3/302-313.
[94] Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 58.
[95] Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 47.

hususunda meydan okunmuş ancak onlar bütün arzularına rağmen bunu başaramamıştır.[96] Bu özellikler, onun edebî açıdan da ulaşılamaz bir konumda olduğunun delilidir. Her kelimenin yerli yerinde kullanılması, ayetlerdeki ritim ve anlam uyumu, konunun ifade tarzına uygun kelime seçimi gibi detaylar, Kur'an'ın dilindeki mucizevî yapıyı gözler önüne sermektedir. Arapların çokça kullandığı bir üslup olan tağlîb de bu îcazlı yapının bir parçasıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen tağlîb lafızlar şu şekildedir:

﴿وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ اِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ﴾[97]

"Ölenin çocuğu varsa, anne babasından her birinin mirastan altıda bir hissesi vardır."

Ayette geçen "اَلْأَبَوَانِ" lafzı anne (اَلْأُمُّ) ve babayı (اَلْأَبُ) ifade etmektedir. Bu ikisinden babanın üstün gelme sebebi ise müzekker ve kuvvetli olmasıdır.[98]

﴿وَرَفَعَ أَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ﴾[99]

"Anne babasını makamına çıkardı."

Hz. Yusuf kıssasını anlatan ayetlerden biri olan bu ayette geçen "أَبَوَانِ" lafzının ise anne ve babayı değil de baba (اَلْأَبُ) ve teyzeyi (اَلْخَالَةُ) ifade ettiği söylenmiştir. Çünkü Hz. Yusuf'un annesi o Mısır'a gitmeden önce vefat etmişti. Bu yüzden bu ayette geçen "أَبَوَانِ" lafzının baba ve teyzeyi ifade etmesi daha isabetlidir.[100]

---

[96] el-Bakara 2/23; Yûnus 10/38. (…فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ… "…onun benzeri bir sûre de siz getirin bakalım…").
[97] en-Nisâ 4/11.
[98] Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 49.
[99] Yûsuf 12/100.
[100] İbn Hâleveyh, *Leyse fî kelâmi'l-ʿArab,* 342.

﴿وَقَضٰى رَبُّكَ اَلَّا تَعْبُدُوا اِلَّآ اِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَاناً﴾[101]

"Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti."

Ayette geçen "اَلْوَالِدَانِ" lafzı anne (اَلْوَالِدَةُ) ve babayı (اَلْوَالِدُ) ifade eder.[102] İkisi arasından babaya ait lafzın üstün gelme sebebi ise müzekkerlik ve kuvvettir.[103]

﴿مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ﴾[104]

"O, birbirine kavuşmak üzere iki denizi salıverdi"

﴿وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ﴾[105]

"Şu iki çeşit su kütlesi birbirine eşit olmaz"

Ayetlerde geçen "اَلْبَحْرَانِ" lafzı deniz ve nehri ifade eder. Deniz nehirden daha büyük olduğu için üstün getirilmiştir.[106] Bunun sebebinin tuzlu suların tatlı sulardan daha büyük ve fazla olması olduğu da söylenmiştir.[107]

﴿رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ﴾[108]

"O, iki doğunun da rabbi iki batının da rabbidir"

﴿حَتّٰٓى إِذَا جآءَنَا قَالَ يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ الْقَرِينُ﴾[109]

"Sonunda o kişi bize gelince -şeytana hitaben- "Keşke seninle aramız doğu ile batı kadar uzak olsaydı!" der. Ne kötü arkadaş!"

---

[101] el-İsrâ 17/23.
[102] Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyyâ er-Râzî, *Muhtârü's-Sıhâh*, thk. Yûsuf Şeyh Muhammed (Saydâ: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1999), 345.
[103] Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 41.
[104] er-Rahmân 55/19.
[105] Fâtır 35/12.
[106] Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 56.
[107] Sübkî, *ʿArûsü'l-efrâh,* 1/331.
[108] er-Rahmân 55/17.
[109] ez-Zuhruf 43/38.

Ayetlerde geçen "اَلْمَشْرِقَانِ" ve "اَلْمَغْرِبَانِ" lafızlarının her ikisi de doğu (اَلْمَشْرِقُ) ve batıyı (اَلْمَغْرِبُ) birlikte ifade eder. Bu kelimelerin iki şekilde de tağlîbi yapılmıştır. Zerkeşî *el-Burhân*'da "اَلْمَشْرِقَانِ" lafzında doğunun üstün gelme sebebini, doğunun varlığa batının ise yokluğa delalet etmesi ve böylece daha şerefli ve faziletli olması olduğunu zikretmiştir. Tağlîb bahsinde genellikle diğerine göre öne çıkan bir özelliği sebebiyle lafızlardan yalnızca biri diğerine üstün getirilmiştir. Fakat bazen lafızlardan ikisinin de birbirine üstün getirildiği görülmüştür.[110] "اَلْمَغْرِبَانِ" lafzı da böyledir.[111]

Buraya kadar tesniye lafız ekseninde tağlîbin Kur'ân-ı Kerîm'de geçen örneklerine yer verildi. Bunlara ek olarak bazı ayetlerdeki zamirler, edatlar, ism-i mevsuller ve ism-i işaretlerin kullanımı da alimler tarafından tağlîb olarak değerlendirilmiştir. Bunun örnekleri ise şu şekildedir:

﴿وَكَانَتْ مِنَ الْقَانِتِينَ﴾[112]

"...Ve o içtenlikle itaat edenlerdendi."

Ayette geçen itaat edenler anlamındaki "اَلْقَانِتِينَ" ifadesi Hz. Meryem için söylendiğinden cem-i müennes salim sîgada "اَلْقَانِتَاتِ" şeklinde gelmesi gerekirken, cem-i müzekker salim sîgasında gelmiştir.

﴿إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ﴾[113]

"…Karısı geride kalanlar arasında yer alacak."

Aynı şekilde bu ayette geride kalanlar anlamındaki "اَلْغَابِرِينَ" ifadesi Hz. Lût'un karısı için söylendiğinden "اَلْغَابِرَاتِ" şeklinde cem-i müennes salim sîgasında gelmesi gerekirken cem-i müzekker sâlim sîgasında gelmiştir. Bunun sebebi onların müzekker bir topluluğa nispet edilmeleridir. Bilindiği üzere müzekker ve müennes unsurlar bir arada olduğunda bu

[110] Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 59.
[111] Sübkî, *ʿArûsü'l-efrâh,* 1/330; Ahmed Muhtâr Ömer, *Muʿcemü'l-lugati'l-ʿArabiyyeti'l-muʿâsıra* (Kahire: 'Âlemü'l-Kütüb, 2008), 2/1603.
[112] et-Tahrîm 66/12.
[113] el-A'râf 7/83.

durum müzekkere uygun ifadelerle anlatılır. Bu ayetlerdeki ifadelerin müennes yerine müzekker sîgada gelmesi de müzekkerin müennese üstün gelmesi sebebiyledir.[114]

﴿بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ﴾[115]

"Doğrusu siz değerleri bilmeyen bir topluluksunuz"

Ayetteki "تَجْهَلُونَ" ifadesi "قَوْمٌ" kelimesinin bir vasfı olmasına rağmen "يَجْهَلُونَ" şeklinde gelmeyip "أَنْتُمْ" zamirine uygun olarak gelmiştir. Bunun sebebi muhâtabın gâibe üstün getirilmesidir. Bu durum yakın olanın uzak olana tağlîbi olarak da ifade edilir.[116]

﴿وَاللهُ خَلَقَ كُلَّ دَآبَّةٍ مِنْ مَّآءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلٰى بَطْنِهٖ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلٰى رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلٰى اَرْبَعٍ﴾[117]

"Allah hareket eden her canlıyı bir sudan yarattı. Bunlardan kimi karnı üzerinde sürünür, kimi iki ayak üzerinde yürür, kimi de dört ayak üzerinde yol alır."

Bu ayette, aslında âkil varlıklar için kullanılan "مَنْ" edatı, gayr-i âkil varlıklar için de kullanılmıştır. Allah'ın yarattığı canlı şeylere akıllı ve akılsız her şey dahil olduğu için burada her ikisini birden ifade etmek için akıllı varlıklara ait lafız üstün getirilmiş ve böylece akılsız varlıkları ifade eden "مَا" edatı yerine, akıllı varlıkları ifade eden "مَنْ" edatı kullanılmıştır. Çünkü akıllı ve akılsız varlıklar bir arada bulunduğunda hepsine birden işaret etmek için akıllı varlıklara ait lafızlar kullanılır. Bu durum akıllıların akılsızlara tağlîbi olarak ifade edilmiştir.[118]

﴿جَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجاً وَمِنَ الْاَنْعَامِ اَزْوَاجاً يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ﴾[119]

"Size kendinizden eşler, hayvanlardan da çiftler yarattı. Bu şekilde çoğalmanızı sağlamaktadır."

---

[114] Zerkeşî, *el-Burhân,* 3/302; Sekkâkî, *el-Miftâh,* 242.
[115] en-Neml 27/55.
[116] Zerkeşî, *el-Burhân,* 3/303.
[117] en-Nûr 24/45.
[118] Kefevî, *el-Külliyyât,* 282.
[119] eş-Şûrâ 42/11.

Ayette geçen "bu şekilde çoğalmanızı sağlamaktadır" anlamındaki "يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ" ifadesi âkîl ve gayr-i âkil varlıkları kapsamaktadır. Burada gayr-i âkil varlıklar âkil varlıklardan ayrılmayarak âkil varlıklara ait zamirlerle ifade edilmiştir. Bu durum da akıllıların akılsızlara tağlîbi olarak ifade edilmiştir.[120]

﴿وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُٓوا اِلَّآ اِبْلِيسَ﴾[121]

"Meleklere, 'Âdem'e secde edin' dediğimizde İblîs dışındakiler derhal secde ettiler."

Ayette secde emri sadece meleklere hitaben söylenmiş gibi gözükse de secde emri meleklerle birlikte İblis'i de kapsamaktadır. İblis'in zikredilmeyip meleklerden istisna edilerek söylenmesi melekler anlamındaki "الْمَلَائِكَةُ" lafzının çokluk, İblis "إِبْلِيسُ" lafzının ise azlık ifade etmesi sebebiyledir. Çünkü çok ve az şeyler bir arada bulunduğunda bunu ifade ederken çok olana ait lafız üstün getirilir. Bu durum çok olanın az olana tağlîbi olarak ifade edilir.[122]

﴿لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَآ أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا﴾[123]

"Ey Şuayb! Ya seni ve seninle beraber inananları kesinlikle şehrimizden çıkaracağız veya mutlaka dinimize döneceksiniz!"

﴿لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ اَرْضِنَآ أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا﴾[124]

"Andolsun ya dinimize dönersiniz ya da sizi kesinlikle yurdumuzdan çıkarırız!"

Bu ayetlerde, inkarcıların kendilerine gönderilen peygamberlere ve onlara inananlara "لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا" "Mutlaka dinimize döneceksiniz" şeklinde hitapta bulunmaları peygamberlerinin daha önce onların inançlarına mensup oldukları zannını doğursa da

[120] Sübkî, *'Arûsü'l-efrâh,* 1/329.
[121] el-Bakara 2/34, el-A'râf 7/11, el-İsrâ 17/61, el-Kehf 18/50, Tâhâ 20/116.
[122] Kefevî, *el-Külliyyât,* 281.
[123] el-A'râf 7/88.
[124] İbrâhîm 14/13.

bilindiği gibi peygamberler Allah tarafından şirk ve küfürden korunmuştur. Peygamberlerin bu hitaba dahil olmalarının sebebi, kendilerine inananlarla birlikte zikredilmeleri sebebiyledir. Yani peygamberler azınlık olmalarına rağmen, kendilerine inananlar çokluk ifade ettikleri için onlarla birlikte zikredilmiştir. Bilindiği gibi çok ve az şeyler bir arada bulunduğunda bunu ifade ederken çok olana ait lafızlar üstün getirilir. Bu da yine çok olanın az olana tağlîbine örnektir.[125]

﴿وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَآ أُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَآ أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ﴾[126]

> "Sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler ve âhirete de onlar kesin olarak inanırlar."

Ayette geçen "أُنْزِلَ" fiili geçmiş zaman ifade etmektedir. Fiilin geçmiş zamanda kullanılması iman edilen şeyin o zamana kadar indirilmiş olanı ifade ettiği düşünülse de, bu fiilin geçmiş ve gelecek zamanın tağlîbi olduğu ifade edilmiştir. Bu sebeple bu fiil ile kastedilen o esnada henüz indirilmesi tamamlanmamış olsa da iman edilen, inmiş ve inecek olan Kur'ân-ı Kerîm'in tamamıdır.[127] Bu ayet *el-Burhân*'da, mevcut olanın mevcut olmayana tağlîbi olarak değerlendirilmiştir.[128]

1.8. Hadislerde Tağlîb

Tağlîb lafızlar, Arap toplumu tarafından tanınan ve bilinen ifadeler olduğu için bunun örnekleriyle Kur'ân-ı Kerîm'de olduğu gibi hadislerde de karşılaşmak mümkündür. Bu kelimelerin Câhiliye Dönemi'nde olduğu gibi İslam literatüründe de kullanılması Arapların bu lafızlarla kastedileni bildiklerini göstermesi bakımından önemlidir. Bu durum aynı zamanda Ku'rân ve hadislerdeki hitabın, muhâtabın anlayışına uygun olması için doğduğu toplumun dilinin ve kültürünün argümanlarını kullanmasının da bir delilidir. Hadislerde geçen tağlîb örnekleri şu şekildedir:

---

[125] Zerkeşî, *el-Burhân,* 3/309.
[126] el-Bakara 2/4.
[127] Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, nşr. Mustafa Hüseyin Ahmed (Kahire: Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, 1987), 1/42.
[128] Zerkeşî, *el-Burhân,* 3/311.

قَالَ النَّبِيُّ ﷺ:«بَيْنَ كُلِّ أَذَانَيْنِ صَلَاةٌ، بَيْنَ كُلِّ أَذَانَيْنِ صَلَاةٌ .ثُمَّ قَالَ فِي الثَّالِثَةِ :لِمَنْ شَاءَ.»[129]

"Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "İki ezan (ezan ve kâmet) arasında bir namaz vardır, iki ezan arasında bir namaz vardır. Sonra üçüncü kez söylerken, "İsteyen için" diye eklemiştir."

Hadiste geçen "اَلْأَذَانَيْنِ" kelimesi ile ezan (اَلْأَذَانُ) ve kâmet (اَلْإِقَامَةُ) kastedilmektedir. Yukarıdaki hadis ezan ve kâmet arasındaki zaman diliminde, yani farz namazdan önce sünnet ve revâtib namazların kılındığını ifade etmektedir.[130]

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ شُعْبَةَ. (ح) وحَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، وعَبْدُ الرَّحْمٰنِ بْنُ مَهْدِيٍّ قَالَا: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي الْخَلِيلِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ حَكِيمِ بْنِ حِزَامٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «الْبَيِّعَانِ بِالْخِيَارِ مَا لَمْ يَتَفَرَّقَا، فَإِنْ صَدَقَا وَبَيَّنَا، بُورِكَ لَهُمَا فِي بَيْعِهِمَا، وَإِنْ كَذَبَا وَكَتَمَا، مُحِقَ بَرَكَةُ بَيْعِهِمَا.» [131]

"Alış veriş yapanlar birbirlerinden ayrılmadıkça muhayyerdir. Eğer doğru söyler ve (her şeyi) beyân ederlerse satışlarında kendilerine bereket verilir; yalan söyler ve (hakikati) gizlerlerse satışlarının bereketi gider."

Hadiste geçen "اَلْبَيِّعَانِ" kelimesi ile satıcı (اَلْبَيِّعُ) ve alıcı yani müşteri (اَلْمُشْتَرِي) kastedilmektedir.[132]

[129] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmiʿu's-sahîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 2001), "Ezân",16 (No. 627).
[130] Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 8.
[131] Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh*, nşr. Mehmed Zihni Efendi vd. (Türkiye: Dâru't-Tıbâ'at'il-Âmire, 1334), "Büyû'", 1532/47.
[132] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 121; Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 43.

قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ''اُقْتُلُوا الْأَسْوَدَيْنِ فِي الصَّلَاةِ: الْحَيَّةَ، وَالْعَقْرَبَ.''[133]

"Resûlullah (s.a.v.): 'Namazda iki siyah renkli şeyi (yılan ve akrep) öldürünüz' buyurmuştur."

Hadiste geçen "اَلْأَسْوَدَانِ" lafzı ile yılan (اَلْحَيَّةُ) ve akrep (اَلْعَقْرَبُ) kastedilmiştir. Bu lafız, sıfatların tağlîbine örnektir. Sıfatların tağlîbinde, ifade edilen lafızlardan sadece birine ait olup diğerine ait olmayan sıfat üstün getirilir. Siyah olma özelliği bu iki şeyden akrebe ait bir özelliktir. Yılan ise genellikle sarı vb. renklerde görülür.[134] Yukarıdaki hadis tehlikeli olmaları sebebiyle namaz esnasında yılan ve akrebin öldürülmesinin caiz olduğunu ifade etmektedir.

حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ: حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ: حَدَّثَنَا مَنْصُورٌ، عَنْ أُمِّهِ، عَنْ عَائِشَةَ: «تُوُفِّيَ النَّبِيُّ ﷺ حِينَ شَبِعْنَا مِنَ الْأَسْوَدَيْنِ التَّمْرِ وَالْمَاءِ»[135]

"Hz. Aişe'den (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İki siyaha (hurma ve su) doyduğumuzda Hz. Peygamber (s.a.v.) vefat etmişti."

Bu hadiste geçen "الْأسوَدَيْنِ" lafzı ile hurma (اَلتَّمْرُ) ve su (اَلْمَاءُ) kastedilmiştir. Bu lafız da sıfatların tağlîbine örnektir. Siyah olma özelliği bu ikisi arasından hurmaya aittir. Çünkü Medine hurması siyahtır.[136]

---

[133] Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Süneni Ebî Dâvûd*, nşr. M. Muhyiddîn Abdülhamîd (Saydâ: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts), "Salâh", 2 (No. 921).
[134] Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 42.
[135] Buhârî, "Et'ime", 6 (No. 5383).
[136] Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi şerḥi Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Muhibbüddîn el-Hatîb vd. (Mısır: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1380-1390), 5/199; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 120.

Selmân el-Fârisî'den (r.a.) şu hadis aktarılmıştır: "أَحْيُوا مَا بَيْنَ الْعِشَاءَيْنِ" "Akşam ile yatsı arasını ihyâ edin".[137] Bu hadiste geçen "اَلْعِشَاءَانِ" lafzı ile akşam (اَلْمَغْرِبُ) ve yatsı (اَلْعِشَاءُ) namazları kastedilmiştir.[138]

1.9. Tağlîb Lafızlar ve Şahitleri

Bu başlık altında konu ile ilgili kaynaklar tarandığında ulaşılan tağlîb lafızlar sıralanacaktır. Lafızların sıralanmasında es-Sâ'idî'nin *el-Müsenna't-taglîbî* isimli kitabında yaptığı sınıflandırma esas alınacaktır. Yazar, öncelikle tağlîb lafızları özel isim olanlar ve özel isim olmayanlar şeklinde iki kategoriye ayırmıştır. Ardından özel isim olanları; insan isimleri, yer isimleri, zaman isimleri ve gezegen isimleri şeklinde dörde ayırmıştır. Özel isim olmayanları ise; sıfatlar, türler ve akraba isimleri şeklinde üçe ayırmıştır.[139]

Bu sınıflandırma içerisinde sunulan tağlîb lafızlar varsa şiir, mesel, nesir, ayet ve hadislerden şahitler ile zenginleştirilmiştir. Bu şekilde Arapların tağlîb lafızları pratikte nasıl kullandıklarının daha iyi anlaşılması hedeflenmiştir. Ayrıca aranan kelimelere kolaylıkla ulaşılabilmesi için lafızların sunulmasında alfabetik sıra gözetilerek küçük bir tağlîb sözlüğü oluşturulmuştur.

1.9.1. Özel İsim Olan Tağlîb Lafızlar

1.9.1.1. İnsan İsimleri

- **اَلْأَحْوَصَانِ**

el-Ahves b. Ca'fer b. Kilâb (الْأَحْوَصُ بْنُ جَعْفَرِ بْنِ كِلَابٍ) ve 'Amr b. Ahves (عَمْرُو بْنُ الْأَحْوَصِ) isminde iki kişiyi ifade etmek için söylenmiştir.[140]

---

[137] Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, *Garîbü'l-hadîs*, nşr. Hüseyin Muhammed Şerîf (Kahire: el-Hey'etü'l-'Âmme li Şü'ûni'l-Metâbi'ı'l-Emîriyye, 1984), 5/150.
[138] Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 9.
[139] Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 32-37.
[140] Sübkî, *ʿArûsü'l-efrâh,* 1/330; Süyûtî, *el-Müzhir,* 2/168; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 119.

- اَلْأَشْتَرَانِ

el-Eşter en-Neha‘î (اَلْأَشْتَرُ النَّخَعِيُّ) ve oğlu İbrâhîm (إِبْرَاهِيمُ) için kullanılmıştır.[141]

- اَلْأَقْرَعَانِ

Bu lafzın ifade ettiği kişiler hakkında iki farklı görüş vardır. Birinci görüşe göre bu lafız, el-Akra‘ b. Hâbis (اَلْأَقْرَعُ بْنُ حَابِسٍ) ve Mersed (مَرْثَدُ) isminde iki kardeşi ifade etmek için söylenmiştir.[142] İkinci görüşe göre ise babalarının ismi Hâbis b. ‘Ikâl b. Muhammed b. Süfyân b. Mücâşi‘ olan el-Akra‘ (اَلْأَقْرَعُ) ve Firâs (فِرَاسٌ) isminde iki kardeşi ifade eder.[143]

- اَلْأَقْعَسَانِ

Damdam’ın (ضَمْضَمُ) oğulları olan el-Ek‘as (اَلْأَقْعَسُ) ve Hübeyre (هُبَيْرَةُ) isimlerinde iki kardeşi ifade eder.[144] Ayrıca bu isimlerin iki yüksek dağ oldukları da söylenir.[145] Bu iki isimden el-Ek‘as’ın üstün gelme sebebi müzekkerliktir. Çünkü Hübeyre ismi lafzen müennestir.[146]

- اَلْبَحِيرَانِ

Abdullah b. Seleme b. Kuşeyr’in iki oğlu Bahîr (بَحِيرٌ) ve Firâs (فِرَاسٌ) için kullanılmıştır.[147] Diğer bir görüşe göre Abdullah b. Seleme’nin oğulları Bahîr yerine Buhtur (بُحْتُرٌ) ve Firâs için “اَلْبُحْتُرَانِ” denmiştir.[148]

---

[141] Ebü’l-Berekât Bedrüddîn Muhammed b. Radıyyiddîn el-Gazzî, *el-Behcetü’l-vefiyye bi hucceti’l-hülâsati’l-Elfiyye*, thk. Hamza Mustafa Hasan (Beyrut-Lübnân: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2017), 1/117.
[142] Ebû Yûsuf Ya‘kûb b. İshâk el-Hûzistânî İbnü’s-Sikkît, *Islâhu’l-mantık*, thk. Muhammed Mur‘ıb (Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-Arabî, 2002), 282; Muhibbî, *Cene’l-cenneteyn*,120; Süyûtî, *el-Müzhir,* 2/168.
[143] Lügavî, *el-Müsennâ fi’l-luga,* 5.
[144] Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî İbn Fâris, *el-Mücmel fi’l-luga*, nşr. Züheyr Abdülmuhsin Sultân (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1986), 761; Muhibbî, *Cene’l-cenneteyn*,120.
[145] İbn Fâris, *Mücmelü’l-luga,* 761.
[146] Sâʿidî, *el-Müsenna’t-taglîbî,* 51.
[147] Lügavî, *el-Müsennâ fi’l-luga,* 7; Muhibbî, *Cene’l-cenneteyn,* 120.
[148] Sübkî, *ʿArûsü’l-efrâh,* 1/330-331.

- اَلْبُرَيْكَانِ

Bârik (بَارِكٌ) ve Büreyk (بُرَيْكٌ) isimlerinde iki kardeşi ifade eder. Bu iki kardeşin Arap süvarilerinden olduğu bilinmektedir.[149]

- اَلْجَمَالَانِ

Biri Müslüman el-Cemâl b. Seleme el-'Abdî (اَلْجَمَالُ بنُ سَلَمَةَ العَبْدِيُّ), diğeri Câhiliye Araplarından nesebi belirsiz bir kişiyi ifade etmek için kullanılmıştır.[150]

- اَلْجَوْنَانِ

Mu'âviye b. Şurahbîl b. Hadr b. el-Cevn (مُعَاوِيَةُ بْنُ شُرَحْبِيلِ بْنِ حَضْرِ بْنِ الْجَوْنِ) ve Hassân b. 'Amr b. el-Cevn (حَسَّانُ بْنُ عَمْرِو بْنِ الْجَوْنِ) isimlerinde iki kişiyi ifade etmek için söylenmiştir.[151]

- اَلْحُرَّانِ

el-Hurr (اَلْحُرُّ) ve kardeşi Übeyy'i (أُبَيٌّ) ifade etmek için söylenmiştir. el-Hurr, Übeyy'den daha meşhur olduğu için onun ismi üstün getirilmiştir.[152] el-Munahhal el-Yeşkurî (ö. 607) ikisi hakkında şu beyti söylemiştir:

أَلَا مَنْ مُبْلِغُ الْحُرَّيْنِ عَنِّي ... مُغَلْغَلَةً وخُصَّ بِهَا أُبَيَّا؟[153]

"Hurreyn'e özellikle de Übeyy'e benim hakkımda haber götürecek biri yok mu?"

[149] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 121; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luga*, nşr. Remzi Münîr Ba'lebekkî (Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1987), 1/325.
[150] Ebü'l-Hasen 'Alî b. İsmâîl ed-Darîr el-Mürsî İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-aʿzam fi'l-luga* (Kahire: Câmi'atü'd-Düveli'l-'Arabiyye el-Munazzamatü'l-'Arabiyye li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-'Ulûm Ma'hedü'l-Mahtûtâti'l-'Arabiyye, 1971), 5/451.
[151] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 121.
[152] Ebü'l-Hasen 'Alî b. İsmâîl ed-Darîr el-Mürsî İbn Sîde, *el-Muhassas* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 1996), 4/152; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 122; Süyûtî, *el-Müzhir,* 2/168.
[153] Ebû 'Ubeyd, *el-Garîbü'l-musannef,* 3/674.

- اَلْحِرْجَانِ

Amr b. el-Hâris kabilesinden birinin ismi Hırc (حِرْجٌ) olan iki adamı ifade eder. Mağlup lafzın kim olduğu kaynaklarda zikredilmemiştir.[154]

- اَلْحَزِيمَتَانِ

Benî Bâhile kabilesine mensup iki kardeş olan Hazîme (حَزِيمَةُ) ve Zebîne (زَبِينَةُ) isimlerinde iki kardeşi ifade etmek için söylenmiştir. Bu iki kişi için "اَلزَّبِينَتَانِ" lafzı da kullanılmıştır.[155]

- اَلْحَسَنَانِ

Hz. Peygamberin torunları Hasan (حَسَنٌ) ve Hüseyin'i (حُسَيْنٌ) ifade etmek için kullanılmıştır. Daha kısa olması ve böylece dile daha kolay gelmesi sebebiyle Hasan ismi Hüseyin'e üstün getirilerek "الْحَسَنَانِ" denmiştir.[156]

- اَلْحُنْتَفَانِ

Bu lafız hakkında iki farklı görüş vardır. Birinci görüşe göre "اَلْحُنْتَفَانِ" lafzının Evs b. Hımyerî b. Rabâh b. Yerbû'un oğulları el-Hantef (اَلْحُنْتَفُ) ve Seyf (سَيْفٌ) isminde iki kardeşi ifade etmektedir.[157] Diğer bir görüşe göre ise Ravc b. Seyf b. Hımyerî b. Rabâh'ın oğulları Hantef (حَنْتَفُ) ve el-Hars'ı (اَلْحُرْثُ) isimlerini ifade etmektedir.[158]

- اَلْحَيْدَانِ

Benî Ukayl kabilesinden Mâlik b. Hafâce'nin iki oğlu Hayde (حَيْدَةٌ) ve Vâzi' (وَازِعٌ) kardeşleri ifade eder.[159]

---

[154] Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-ʿarûs min cevâhiri'l-Kâmûs* (Kuveyt: Vizâratü'l-İrşâd ve'l-Enbâ', 2001), 5/478.
[155] İbnü's-Sikkît, *Islâhu'l-mantık,* 282; Süyûtî, *el-Müzhir,* 2/168.
[156] Gazzî, *el-Behcetü'l-vefîyye bi hücceti'l-hülâsati'l-Elfîyye,* 1/117; Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 50.
[157] İbnü's-Sikkît, *Islâhu'l-mantık,* 281-282; Süyûtî, *el-Müzhir,* 2/168; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn*,122.
[158] Lügavî, *el-Müssennâ fi'l-luga,* 4-5.
[159] Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 8; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn*,122.

- **اَلْخُبَيْبَانِ**

Abdullah b. Zübeyr (عَبْدُ اللهِ بنُ زُبَيْرٍ) ve kardeşi Mus'ab b. Zübeyr'i (مُصْعَبُ بنُ زُبَيْرٍ) ifade etmek için söylenmiştir.[160] Abdullah b. Zübeyr'e büyük oğluna nispetle Ebû Hubeyb (أَبُو حُبَيْبٍ) denildiği bilinmektedir.[161] Bu yüzden bu isim üstün getirilerek ikisi için kullanılmıştır. Onlar hakkında şu beyit söylenmiştir:

قَدْنِي مِنْ نَصْرِ الْخُبَيْبَيْنِ قَدِي ... لَيْسَ الْإِمَامُ بِالشَّحِيحِ الْمُلْحِدِ.[162]

"İki Hubeyb'e yardım etmek bana yeter. İmam inkarcı, cimri değildir."

- **اَلْخُزَيْمَتَانِ**

Bâhile b. Amr kabilesine mensup olan Huzeyme (خُزَيْمَةُ) ve Rabîbe (رَبِيبَةُ) isimlerinde iki kişiyi ifade etmek için söylenmiştir.[163]

- **اَلزَّبِينَتَانِ**

Benî Bâhile kabilesine mensup, Hazîme (حَزِيمَةُ) ve Zebîne (زَبِينَةُ) isminde iki kardeşi ifade eder. Bu ikisine "اَلزَّبِينَتَانِ" de denilmiştir.[164]

- **اَلزَّهْدَمَانِ**

Cengaverliği ile bilinen ve Benî Abs kabilesine mensup olan Zehdem (زَهْدَمٌ) ve Kays (قَيْسٌ) isminde iki kardeşi ifade eder.[165] Diğer bir görüşe göre ise Zehdem ve Kerdem (كَرْدَمٌ)

---

[160] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Tahrîru elfâzi't-Tenbîh* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1988), 135; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 122; Süyûtî, *el-Müzhir,* 2/168.
[161] Ebü'l-Hasen İzzüddîn İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, nşr. Cem'iyyetü'l-Ma'ârifi'l-Mısriyye (Kahire: Matba'atü'l-Vehbe, 1286), 3/161.
[162] Müberred, *el-Kâmil,* 1/119; İbnü's-Sikkît, *Islâhu'l-mantık,* 282.
[163] Sübkî, *'Arûsü'l-efrâh,* 1/331; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 123.
[164] İbnü's-Sikkît, *Islâhu'l-mantık,* 282.
[165] İbnü's-Sikkît, *Islâhu'l-mantık,* 281; Süyûtî, *el-Müzhir,* 2/168; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 123.

isminde bir kişiyi ifade eder.[166] Kays b. Züheyr (ö. 10/631) Zehdemân hakkında şu beyti söylemiştir:

جَزَانِيَ الزَّهْدَمَانِ جَزَاءَ سُوءٍ ... وَكُنْتُ الْمَرْءَ يُجْزَى بِالْكَرَامَهْ.[167]

"Zehdemân (Zehdem ve Kays) beni cezalandırdı; oysa ben onurlandırılması gereken biriydim."

- **اَلسَّلْهَبَانِ**

Benî 'Icl b. Lüceym kabilesine mensup olan Selheb (سَلْهَبٌ) ve babasını (أَبُو سَلْهَبٍ) ifade etmek için söylenmiştir.[168] Benî Esed kabilesinden bir kişi ikisi için şu beyti şöylemiştir:

وَنَحْنُ قَتَلْنَا السَّلْهَبَيْنِ كِلَيْهِمَا ... أَبَا سَلْهَبٍ يَوْمَ الْكَثِيبِ وَسَلهَبَا.[169]

"Biz Selhebeyn'in ikisini de, Ebû Selheb ve Selheb'i Kesîb günü ödürdük."

- **اَلشَّعْثَمَانِ**

Mu'âviye b. 'Amr b. Zühel'in iki oğlu Şa'sem (شَعْثَمٌ) ve Şuays'i (شُعَيْثٌ) ifade etmek için söylenmiştir.[170]

- **اَلشَّنَّتَانِ**

Bu lafız iki kişiden birinin lakabının üstün getirilmesiyle olan bir tağlîb lafzıdır. Vehb b. Hâlid b. 'Abd b. Temîm (وَهْبُ بْنُ خَالِدِ بْنِ عَبْدِ بْنِ تَمِيمٍ) ve Sadâ b. Azra b. Bişr (صَدَى بْنُ عَزْرَةَ بْنِ بِشْرٍ) isimlerinde iki kişiyi ifade etmek için söylenmiştir. "الشَّنَّةُ" lakabı ise Vehb b. Hâlid'e aittir.[171]

---

[166] İbn Hâleveyh, *Leyse fî kelâmi'l-ʿArab*, 342.
[167] Ebû 'Ubeyd, *el-Garîbü'l-musannef,* 3/675.
[168] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 124.
[169] Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 8.
[170] Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 6; Bazı kaynaklarda "شُعَيْثٌ" ismi "شُعَيْبٌ" olarak geçmektedir bk. Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 124; Süyûtî, *el-Müzhir,* 2/169.
[171] Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 36.

- **اَلصِّمَّتَانِ**

es-Sımme el-Cüşemî Ebû Düreyd (اَلصِّمَّةُ الْجُشَمِي أَبُو دُرَيْدٍ) ve el-Ca'd b. eş-Şemmâh'ı (اَلْجَعْدُ بْنُ الشَّمَّاحِ)[172] veya Ebû Düreyd b. es-Sımme (أَبُو دُرَيْدِ بْنُ الصِّمَّةِ) ve kardeşi Mâlik'i (مَالِكٌ) ifade eder.[173] Sımmetân hakkında şu beyit söylenmiştir:

سَعَرْنَا عَلَيْكَ الْحَرْبَ تَغْلِي قُدُورُهَا ... فَهَلَّا غَدَاةَ الصِّمَّتَيْنِ تُدِيمُهَا.[174]

"Sana karşı savaşı alevlendirdik, kazanları fokur fokur kaynıyor. Öyleyse Sımmeteyn günü savaşa devam etsene!"

- **اَلطُّلَيْحَتَانِ**

Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında peygamberlik iddiasında bulunanlardan biri olan Tuleyha b. Huveylid el-Esedî (طُلَيحَةُ بنُ خُوَيْلِدٍ اَلْأَسَدِيُّ) ve kardeşi Hiyâl'i (veya Hibâl) (حِيَالٌ) ifade etmek için söylenmiştir.[175] Bu lafız hakkında farklı görüşler de mevcuttur. Bir görüşe göre Tuleyha b. Huveylid ile diğer kardeşi Seleme (سَلَمَةُ);[176] başka bir görüşe göre ise Tuleyha b. Huveylid ve diğer kardeşi Mâlik (مَالِكٌ) için söylenmiştir.[177]

- **اَلْعَبْدَانِ**

Abd b. Cüşem b. Bekr (عَبْدُ بْنُ جُشَمِ بْنِ بَكْرٍ) ve Mâlik b. Habîb (مَالِكُ بْنُ حَبِيبٍ) için kullanılmıştır.[178] Bu iki kişinin aralarından nesep bağı yoktur. Ancak aralarında nesep

[172] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 124.
[173] İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab,* 12/347; Ebü'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm el-Meydânî, *Mecmaʿu'l-emsâl*, nşr. M. Muhyiddîn 'Abdülhamîd (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1392); Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 124.
[174] Ebû 'Ubeyde et-Teymî el-Basrî Ma'mer b. el-Müsennâ, *Şerhu Nekâʾidi Cerîr ve'l-Ferezdak* (Abudabi: el-Mecma'ü's-Sekâfî, 1994), 1/288.
[175] Sübkî, *ʿArûsü'l-efrâh,* 1/331; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 125; Süyûtî, *el-Müzhir,* 2/168.
[176] Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 11/157.
[177] Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 11; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 125.
[178] Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 7; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 125.

bağı olmayan kişilerin birbirine tağlîb yapılması bu kişilerin birbiriyle bağlantısı olması sebebiyledir. Araplar arasında bu isimlerden biri söylendiğinde diğeri de akla gelmiştir.

- **اَلْعُبَيْدَتَانِ**

'Ubeyde b. Mu'âviye (عُبَيْدَةُ بنُ مُعَاوِيَةَ) ve 'Abdullah b. Seleme (عَبْدُ اللهِ بْنُ سَلَمةَ) isimlerinde iki kişiyi ifade etmek için söylenmiştir.[179]

- **اَلْعُتْبَتَانِ**

Benî Tağlib kabilesine mensup 'Utbe (عُتْبَةُ) ve 'Itâb (عِتَابٌ) isimlerinde iki kişiyi ifade eder.[180]

- **اَلْعَجَّاجَانِ**

Temîm kabilesine mensup meşhur recez şairleri Accâc (اَلْعَجَّاجُ) ve oğlu Rü'be (رُؤْبَةُ) için söylenmiştir.[181] Ayrıca ikisi hakkında; "İnsanlar arasında en iyi iki şair el-Accâcân'dir. Yani Rü'be ve babası" anlamında "أَشْعَرُ النَّاسِ الْعَجَّاجَانِ، أَيْ رُؤْبَةُ وَأَبُوهُ" denmiştir.[182]

- **اَلْعَقَامَانِ**

Cüneydib b. Ühaymis b. Ğaffâr'in iki oğlu olan el-'Akâm (اَلْعَقَّامُ) ve el-'Akîm (اَلْعَقِيمُ) isimlerinde iki kardeşi ifade eder.[183]

- **اَلْعُمَرَانِ**

Halife Hz. Ebû Bekir (أَبُو بَكْرٍ) ve Hz. Ömer'i (عُمَرُ بْنُ الخَطَّابِ) ifade etmek için söylenmiştir.[184] "أَبُو بَكْرٍ" ve "عُمَرُ" lafızları arasından "عُمَرُ" lafzının üstün getirilmesine gelince, bunun birden

[179] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 125.
[180] Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 7; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 125.
[181] Cevherî, *es-Sıhâh,* 1/327; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 125.
[182] Cevherî, *es-Sıhâh,* 1/327.
[183] Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 8; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 125.
[184] İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab,* 4/608; İbnü's-Sikkît, *Islâhu'l-mantık,* 282; Sübkî, *ʿArûsü'l-efrâh,* 1/329; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 125; Süyûtî, *el-Müzhir,* 2/168.

fazla sebebi vardır. En başta gelen sebebi kolaylıktır.[185] Çünkü Hz. Ebû Bekir'e ait lafız mürekkeb bir isimken Hz. Ömer'e ait lafız müfred ve daha kısa bir isimdir. Bu yüzden söylenişi diğerine göre daha kolaydır. Bilindiği üzere iki lafız arasından kolay olanın zor olana üstün getirilmesi tağlîbin en yaygın halidir.[186] Diğer bir sebep ise şöhrettir.[187] Hz. Ömer, hilafet süresinin Hz. Ebû Bekir'den uzun olması ve fetihlerinin daha çok olması sebebiyle daha meşhur olmuştur.[188]

Ferezdak (ö. 114/732), Hişâm b. Abdülmelik'i (ö. 125/743) övmek üzere şöyle demiştir:

فَحَلَّ بِسِيرَةِ الْعُمَرَيْنِ فِينَا ... شِفَاءً لِلْقُلُوبِ مِنَ السَّقَامِ.[189]

> "Ömereyn'in (Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in) hayat tarzı ve biçimini uygulayarak dertli kalplere şifa oldu."

Buna ek olarak; Cemel Vakası'nda Cemel ashabının Hz. Ali' ye (r.a.) "أَعْطِنَا سُنَّةَ الْعُمَرَيْنِ" "Bize Ömereyn (Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer) gibi muamele et" dediği bilinmektedir.

Ayrıca bazıları "الْعُمَرَانِ" lafzının Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer (r.a.) için değil de Hz. Ömer ve Abbasi halifesi Ömer b. Abdülaziz için söylendiğini iddia etmiştir.[190] Onlar ise bu görüşlerini şu delillere dayandırmıştır:

Asmaî, Ebû Hilâl'den (ö. 400/1009'dan sonra) o da Katâde'den "İki Ömer ve arasındaki halifeler anne köleleri azat etmiştir" anlamında "أَعْتَقَ الْعُمَرَانِ فَمَا بَيْنَهُمَا مِنَ الْخُلَفَاءِ أُمَّهَاتِ الْأَوْلَادِ" dendiğini iddia etmiştir.[191] Bu görüşü savunanlara göre şayet bu lafız Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer için söylenseydi, onlar arasında Ebû Bekir'in üstün getirilmesi gerekirdi. Çünkü o fazilet bakımından daha üstündür.[192] Bunun yanı sıra cümlede geçen "İki Ömer ve arasındaki halifeler" söylemi de Hz. Ömer ve Hz. Ebû Bekir arasında başka halife

---

[185] Süyûtî, *el-Müzhir,* 2/168.
[186] Zerkeşî, *el-Burhân,* 3/313.
[187] Zerkeşî, *el-Burhân,*3/313.
[188] Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-rusül ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm (Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, 1927)*,* 1/119; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 127.
[189] İbnü's-Sikkît, *Islâhu'l-mantık,* 282.
[190] Zerkeşî, *el-Burhân,* 3/313.
[191] Taberî, *Târîhu'r-rusül ve'l-mülûk*, 8/361.
[192] İbnü's-Sikkît, *Islâhu'l-mantık,* 282.

olmadığı için bu görüşü destekler niteliktedir.[193] Ancak Müberred bu lafzın Ömer b. Abdülazîz'den çok daha önce Hz. Ali'nin hilafeti döneminde söylendiğine dikkat çekerek karşı çıkmıştır.[194]

Zikredilen delillere bakıldığında isabetli olan "اَلْعُمَرَانِ" lafzının Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer için söylenmiş olmasıdır. Öyle ki bu lafız Hz. Ömer ve Ömer b. Abdülazîz için kullanılırsa ona artık tağlîb demek yanlış olacaktır.[195] Çünkü daha önce de zikredildiği gibi müfredleri aynı olan iki şey tesniye formuna aktarıldığında buna hakiki tesniye denmektedir.[196] Bu durumda iki kullanım da doğrudur; ancak ifade edilmek istenen şeye bakılarak biri tağlîb kategorisinde değerlendirilirken diğeri hakiki tesniye olarak değerlendirilir.

- **اَلْعَمْرَانِ**

'Amr b. Câbir b. Hilâl b. 'Akîl (عَمْرُو بْنُ جَابِرِ بْنِ هِلَالِ بْنِ عَقِيلٍ) ve Bedr b. 'Amr b. Cü'ye b. Levzân (بَدْرُ بْنُ عَمْرِو بْنِ جُؤْيَّةَ بْنِ لَوْذَانَ) isimlerinde iki kişiyi ifade eder. Bu ikisi Benî Fezâre kabilesinin iki kolunun liderleri olarak bilinir.[197] Arap kabilelerinden Benî Sâdir b. Mürra kabilesine mensup şair Kurâd b. Haneş es-Sâridî, 'Amr b. Câbir ve Bedr b. 'Amr adındaki iki liderin gücünü ve etkinliğini şu şekilde övmüştür:

إِذَا اجْتَمَعَ الْعَمْرَانِ عَمْرُو بنُ جَابِرٍ ... وَبَدْرُ بنُ عَمْرٍو خِلْتَ ذُبْيَانَ تُبَّعَا.[198]

"Amr b. Câbir ve 'Amr b. Bedr bir araya geldiklerinde, Zübyân kabilesinin kendilerine tâbi olduğunu zannedersin."

[193] İbnü's-Sikkît, *Islâhu'l-mantık,* 282.
[194] Müberred, *el-Kâmil,* 1/119.
[195] Zerkeşî, *el-Burhân,* 3/313.
[196] Galâyînî, *Câmiʿu'd-dürûsi'l-ʿArabiyye,* 2/11.
[197] İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab,* 4/608; İbnü's-Sikkît, *Islâhu'l-mantık,* 281; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 125.
[198] İbnü's-Sikkît, *Islâhu'l-mantık,* 281.

- **اَلْغُصَيْنَانِ**

Gusayn (غُصَيْنٌ) isminde bir kişi ve kardeşini ifade etmek için söylenmiştir.[199] Kaynaklarda kardeşinin ismine rastlanmamaktadır. Onlar hakkında şu anekdot kaydedilmiştir:

سَأَلَ أَعْرَابِيٌّ عَنْ رَجُلٍ يُقَالُ لَهُ غُصَينُ وَأَخٌ لَهُ, فَقَالَ: مَا فَعَلَ الْغُصَيْنَانِ؟ فَغَلَّبَ أَحَدَهُمَا عَلَى الْآخَرِ.[200]

> "Bedevînin biri, Gusayn adında bir adam ile onun kardeşi hakkında: 'O Gusaynân ne yaptı?' diye sordu. Böylece birini diğerine üstün getirdi."

- **اَلْمُصْعَبَانِ**

Mus'ab b. Zübeyr (مُصْعَبُ بْنُ الزُّبَيْرِ) ve oğlu 'İsa (عِيسَى) için söylenmiştir.[201] Bazıları ise bu lafzın Mus'ab b. Zübeyr ve kardeşi Abdullah b. Zübeyr için söylendiğini iddia etmiştir.[202]

- **اَلنَّافِعَانِ**

Nâfi' (نَافِعٌ) ve Nüfey' (نُفَيْعٌ) isimlerinde iki kardeşi ifade eder. Bu ikisi Ziyâd b. Ebîh ile anne bir kardeştir.[203]

1.9.1.2. Yer İsimleri

- **أَبَانَانِ**

Ebân (أَبَانٌ) ve Selmâ (سَلْمَى) isimlerinde iki dağı ifade eder.[204] Diğer bir görüşe göre Benî Fezâre kabilesine ait olan Beyaz Ebân (أَبَانُ الْأَبْيَضُ) ve Benî Esed kabilesine ait olan Kara Ebân (أَبَانُ الْأَسْوَدُ) dağlarını ifade etmek için söylenmiştir.[205] Ancak şayet Beyaz ve Kara Ebân için söylendiği kabul edilirse "أَبَانَانِ" lafzı tağlîbden sayılmayacaktır. Çünkü müfredleri aynı olan iki kelime tesniye yapıldığında buna tağlîb değil hakiki müsennâ

[199] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 126.
[200] Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 15.
[201] İbnü's-Sikkît, *Islâhu'l-mantık,* 282; Süyûtî, *el-Müzhir,* 2/168.
[202] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 128.
[203] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 128.
[204] Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 12.
[205] Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût el-Hamevî, *Muʿcemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1990), 1/62.

denir.[206] Ayrıca bu lafız özel isim olan tağlîb lafızların nadiren elif-lâm takısı almadan geldiği örneklerdendir.[207] Bunun hakkında Bişr b. Ebî Hâzim (ö. 601/22[?]) şu beyti söylemiştir:

يَؤُمُّ بِها الْحُدَاةُ مِيَاهَ نَخْلٍ ... وَفِيهَا عَنْ أَبَانَيْنِ اِزْوِرَارُ.[208]

"Deve çobanları onları hurma ağaçlarının sulanmasını sağlayan sulara götürüyor. Sular, Ebâneyn (Ebân ve Selma veya beyaz ve kara Ebân) dağlarında kıvrılarak akıyor"

- **اَلْأَخْرَجَانِ**

el-Ahrec (اَلْأَخْرَجُ) ve Süvâc (سُوَاجٌ) isimlerinde iki dağı ifade eder.[209]

- **اَلْأَنْعَمَانِ**

el-En'am (اَلْأَنْعَمُ) ve 'Âkil (عَاقِلٌ) isimlerinde iki vadiyi ifade eder.[210]

- **اَلْبَدِيَّانِ**

Necid bölgesinde bulunan ve Benî Âmir kabilesine ait olan el-Bedî (اَلْبَدِيُّ) ve el-Kilâb (اَلْكِلَابُ) isimlerinde iki vadiyi ifade eder.[211]

- **اَلْبَرَكَانِ**

Berk (بَرْكٌ) ve Ne'âm (نَعَامٌ) isimlerinde iki vadiyi ifade eder.[212]

---

[206] Galâyînî, *Câmiʿu'd-dürûsi'l-ʿArabiyye,* 2/11.
[207] Teftâzânî, *Şerhu Miftâhi'l-'ulûm*, 2/117.
[208] Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 12.
[209] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 119; Süyûtî, *el-Müzhir,* 2/168.
[210] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 120.
[211] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 121; Süyûtî, *el-Müzhir,* 2/168.
[212] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 121; Süyûtî, *el-Müzhir,* 2/168.

- **اَلْبَصْرَتَانِ**

Basra (اَلْبَصْرَةُ) ve Kûfe (اَلْكُوفَةُ) şehirlerini ifade eder.[213] İkisi de Irak'ın şehirlerindendir. Basra şehri Kûfe'den önce kurulduğu için Basra lafzı üstün getirilerek "اَلْبَصْرَتَانِ" denmiştir.[214] Bunun hakkında şu beyit söylenmiştir:

فَقُرَى الْعِرَاقِ مَسِيرُ يَوْمٍ وَاحِدٍ ... وَالْبَصْرَتَانِ وَوَاسِطُ تَكْمِيلُهُ.[215]

> "Irak'ın köyleri bir günlük yürüme mesafesindedir. Basra, Kûfe ve Vâsit ise onu (yürüyüşü) tamamlar."

Ayrıca Kûfe ve Basra için "Irâkeyn" ve "Mısreyn" lafızları da kullanılmıştır.[216] Ancak bu lafızlarda iki lafızdan birinin diğerine üstün getirilmesi gerçekleşmediği için tağlîb sayılmazlar.

- **ثَبِيرَانِ**

Mekke yakınlarında bulunan Sebîr (ثَبِيرٌ) ve Hirâ' (حِرَاء) dağlarını ifade eder. Ayrıca bu lafız özel isim olan tağlîb lafızların nadiren elif-lâm takısı almadan geldiği örneklerdendir.[217]

- **اَلْجُمُومَانِ**

Cemûm (اَلْجُمُومُ) ve Hâl (اَلْحَالُ) isimlerinde iki dağı ifade eder.[218]

---

[213] Yâkût el-Hamevî , *Muʿcemü'l-büldân*, 1/430.
[214] Süyûtî, *el-Müzhir,* 2/168.
[215] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-'Absî el-Ferrâ, *Meʿâni'l-Kur'ân*, nşr. Ahmed Yûsuf Necâtî vd. (Mısır: ed-Dâru'l-Mısriyye, ts), 3/33; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 121; Beyitte geçen "مَسِيرُ" kelimesi bazı kaynaklarda "مَقِيلُ" olarak geçmektedir bk. Ebû 'Ubeyd, *el-Garîbü'l-musannef,* 3/675; İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-aʿzam fi'l-luga,* 7/52.
[216] Casim Avcı, "Kûfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/339
[217] Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 32.
[218] Süyûtî, *el-Müzhir,* 2/168.

- **اَلْحِيرَتَانِ**

Bugün Irak sınırları içerisinde yer alan Hîre (اَلْحِيرَةُ) ve Kûfe (اَلْكُوفَةُ) şehirlerini ifade etmek için söylenmiştir.[219] Hîre lafzının Kûfe'ye galip getirilmesin nedeni, Hîre şehrinin Kûfe şehrinden daha önce kurulmasıdır.[220]

- **اَلْحُسَنَانِ**

Hasan (اَلْحَسَنُ) ve Hüseyin (اَلْحُسَيْنُ) isimlerinde iki dağ veya bahçeyi ifade eder.[221]

- **اَلْحُمُومَانِ**

Hamûm (اَلْحَمُومُ) ve Hâl (اَلْحَالُ) isminde iki dağı ifade eder.[222]

- **اَلدُّحْرُضَانِ**

Dührud (دُحْرُضٌ) ve Vesî' (وَسِيعٌ) isimlerinde iki akarsuyu ifade eder.[223] Bunun hakkında Antere (ö. 614 [?]) şu beyti söylemiştir:

شَرِبْتُ بِمَاءِ الدُّحْرُضَيْنِ فَأَصْبَحْتْ ... زَوْرَاءَ تَنْفِرُ عَنْ حِيَاضِ الدَّيْلَمِ.[224]

"Dührudeyn'in (Dührud ve Vesî') suyundan içti ve Deylem'in havuzlarından uzaklaşıp kaçtı."

- **اَلرَّقَّتَانِ**

Kuzey Suriye'de bulunan Rakka (اَلرَّقَّةُ) ve Râfika (اَلرَّافِقَةُ) isimli şehirleri ifade etmek için söylenmiştir.[225] Rakka şehri daha önce kurulduğu için galip getirilmiştir.

---

[219] Lügavî, *el-Müssennâ fi'l-luga,* 11; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 122.
[220] Avcı, "Kûfe", 26/339.
[221] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 122.
[222] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 122.
[223] Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 14; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 123.
[224] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 123.
[225] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 123; Süyûtî, *el-Müzhir,* 2/168.

- **اَلسَّرْدَاحَانِ**

Kuşeyr bölgesinde bulunan Serdâh (اَلسَّرْدَاحُ) ve Süreydah (اَلسُّرَيْدَحُ) isminde iki vadiyi ifade eder.[226]

- **اَلشُّرَيْفَانِ**

Benî Abs kabilesine ait olan Şeref (اَلشَّرَفُ) ve Şüreyf (اَلشُّرَيْفُ) isimlerinde biri küçük diğeri büyük olan iki su kaynağını ifade eder.[227] Sıhâh'da ise Şüreyf'in suyunun Abs'a değil, Benî Nümeyr'e ait olduğu geçmektedir.[228]

- **اَلشَّطْبَتَانِ**

Şatbe (شَطْبَةُ) ve Sâile (سَائِلَةٌ) isminde iki vadiyi ifade eder.[229]

- **اَلضُّمْرَانِ**

Dumr (اَلضُّمْرُ) ve Dâin (اَلضَّائِنُ) veya Dâmir (اَلضَّامِرُ)[230] isimlerinde iki dağı ifade eder.[231] Şair Lebîd bir beytinde şöyle demiştir:

جَلَبْنَا الْخَيْلَ سَائِلَةً عِجَافًا ... مِنَ الضُّمْرَيْنِ يَخْبِطُهَا الضَّرِيبُ.[232]

"Atları zayıf ve sular içinde getirdik, Dumrân (Dumr ve Dâin/Dâmir) dağlarından, sert kayalara çarparak."

---

[226] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 124.
[227] Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 8; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 124.
[228] Cevherî, *es-Sıhâh,* 4/1381.
[229] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 124; Süyûtî, *el-Müzhir,* 2/168.
[230] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 124; Süyûtî, *el-Müzhir,* 2/168.
[231] Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 13.
[232] Lebîd b. Rebî'a, *Dîvânü Lebîd*, nşr. Hamdu Tammâs (b.y.: Dâru'l-Ma'rife, 2004), 28.

- اَلْفُرَاتَانِ

Fırat (اَلْفُرَاتُ) ve Dicle nehrinin küçük bir kolu olan Düceyl (دُجَيْلٌ) nehirlerini ifade etmek için söylenmiştir.[233] Bazıları ise bu lafzın Fırat ve Dicle (دِجْلَةُ) nehirleri için kullanıldığını öne sürmüştür.[234] Ferezdak bir beyitte şöyle demiştir:

حَوَارِيَّةٌ بَيْنَ الفُرَاتَيْنِ دَارُهَا، ... لَهَا مَقْعَدٌ عَالٍ بَرُودٌ هَوَاجِرُهُ.[235]

"Fürâteyn'in (Fırat ve Dicle/Düceyl) arasında evi olan beyaz tenli kadının.
Sıcak öğle vakitlerinde serin olan yüksek bir makamı/yeri vardır."

- اَلْقُمَيْرَانِ

Kumeyr (اَلْقُمَيْرُ) ve Ceras (اَلْجَرَسُ) isminde iki vadiyi ifade etmek için söylenmiştir.[236]

- اَلْكِيرَانِ

Gatafan kabilesinin topraklarında bulunan Kîr (كِيرٌ) ve Cirân (جِرَانٌ)[237] veya Hazân (حَزَانٌ) isimlerinde iki dağı ifade eder.[238]

- اَلْمَرْوَتَانِ

Mekke'de bulunan ve aralarında say yapılarak hac ve umre ibadetlerinin menasikinden olan Safâ (اَلصَّفَا) ve Merve (اَلْمَرْوَةُ) tepelerini ifade eder.[239] Tağlîbin bu örneği, müzekkerin müennese tağlîbi kaidesine muhalif olarak müennesin müzekkere galip geldiği nadir örneklerdendir.[240]

---

[233] Cevherî, *es-Sıhâh,* 1/260; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 126; Süyûtî, *el-Müzhir,* 2/168.
[234] Zebîdî, *Tâcü'l-ʿarûs*, 5/25; Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 16.
[235] Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Sa'saa et-Temîmî el-Ferezdak, *Dîvânü'l-Ferezdak* (Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2009), 187.
[236] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 127; Süyûtî, *el-Müzhir,* 2/168.
[237] Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 14.
[238] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 127; Yâkût el-Hamevî, *Muʿcemü'l-büldân,* 4/497.
[239] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 128.
[240] Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 53.

- **اَلْمَكَّتَانِ**

Mekke (مَكَّةُ) ve Medine (اَلْمَدِينَةُ) şehirlerini ifade eder.[241] Mekke ve Medine için kullanılan "اَلْحَرَمَانِ" lafzı ise iki şeyden birini diğerine üstün getirme kaidesine uymağı için tağlîb sayılmaz.[242]

- **اَلْمَوْصِلَانِ**

Musul (اَلْمَوْصِلُ) şehri ve Cezîre (اَلْجَزِيرَةُ) bölgesini ifade etmek için söylenmiştir.[243] Cezîre İslam coğrafyacıları tarafından Mezopotamya'nın kuzeyine verilen addır.[244] Ferrâ bir beyitte "اَلْمَوْصِلَانِ" için şöyle demiştir:

أَنْشَدَنِي رَجُلٌ مِنْ طَيْءٍ: فَبَصْرَةُ الْأَزْدِ مِنَّا فَالْعِرَاقُ لَنَا ... وَالْمَوْصِلَانِ وَمِنَّا مِصْرُ وَالْحَرَمُ.[245]

> "Tay kabilesinden bir adam bana şu dizeleri okudu: Ezd'in Basra'sı bizdendir, Irak ve Mevsılân (yani Musul ve Cezîre) ise bizimdir. Mısır ve Harem de bizdendir."

- **اَلنَّبَاجَانِ**

Suudi Arabistan sınırları içerisinde tarihi bir bölge olan Nebâc'ı (نَبَاج) ve bu bölgenin yakınlarında bulunan ve Temîm kabilesine ait olan Seytel (ثَيْتَل) isminde bir su kaynağını ifade etmek için söylenmiştir.[246] "اَلنَّبَاجَانِ" lafzının Nebâc ile birlikte Nebtel isminde bir dağı ifade ettiği de öne sürülmüştür.[247]

---

[241] Gazzî, *el-Behcetü'l-vefiyye bi-hücceti'l-hülâsati'l-Elfiyye*, 1/117.
[242] Ş. Tufan Buzpınar - Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Haremeyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/153.
[243] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 128.
[244] Ramazan Şeşen, "Cezîre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/509.
[245] Ferrâ, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 3/34; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 128.
[246] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 128.
[247] Süyûtî, *el-Müzhir,* 2/168.

- يَذْبُلَانِ

Yezbül (يَذْبُلُ) ve Yüzeybül (يُذَيْبِلُ) isimlerinde iki dağı ifade eder.[248] Bu iki dağın Necid bölgesinde bulunduğu ve Benî Bâhile kabilesine ait olduğu bilinmektedir.[249] Bu lafız özel isim olan tağlîb lafızların nadiren elif-lâm takısı almadan geldiği örneklerdendir.

1.9.1.3. Zaman İsimleri

- اَلرَّجَبَانِ

Hicri aylardan Recep (رَجَبٌ) ve Şaban (شَعْبَانُ) aylarını ifade eder.[250]

- اَلصَّفَرَانِ

Hicri aylardan Safer (صَفَرٌ) ve Muharrem (اَلْمُحَرَّمُ) aylarını ifade eder. Bu iki ayın tağlîbi iki şekilde karşımıza çıkar. Safer ayının muharrem ayına üstün geldiği gibi Muharrem ayı da Safer ayına üstün gelmiştir. [251]

- اَلْمُحَرَّمَانِ

Hicri aylardan Muharrem (اَلْمُحَرَّمُ) ve Safer (صَفَرٌ) aylarını ifade eder.[252]

1.9.1.4. Gezegen İsimleri

- اَلْجَدْيَانِ

Oğlak (اَلْجَدْيُ) ve Balık (اَلْحُوتُ) burçlarını ifade etmek için kullanılmıştır.[253]

---

[248] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 129.
[249] Yâkût el-Hamevî , *Muʿcemü'l-büldân,* 5/433.
[250] Gazzî, *el-Behcetü'l-vefiyye bi hücceti'l-hülâsati'l-Elfiyye,* 1/117.
[251] Gazzî, *el-Behcetü'l-vefiyye bi hücceti'l-hülâsati'l-Elfiyye,* 1/117; Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 17; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 124.
[252] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 127; Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 17.
[253] İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab*, 14/135; Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 35.

- اَلْقَمَرَانِ

Ay (اَلْقَمَرُ) ve Güneş (اَلشَّمْسُ) kelimelerini ifade eder.[254] Bu iki kelime arasından "اَلْقَمَرُ" lafzının üstün getirilmesinin sebebi müzekkerlik ve yakınlıktır.[255] Çünkü "اَلْقَمَرُ" lafzı müzekker "اَلشَّمسُ" ise müennestir. Bilindiği gibi iki lafızdan biri müzekker diğeri müennes ise müzekker olan müennese üstün getirilir.[256] Ayrıca Ay dünyaya Güneş'ten daha yakın bir mesafede bulunduğu için burada yakın olanın uzak olana tağlîbi de vardır. [257] Şair Ferezdak bir beytinde şöyle demiştir:

أَخَذْنَا بِآفَاقِ السَّمَاءِ عَلَيْكُمُ ... لَنَا قَمَرَاهَا وَالنُّجُومُ الطَّوَالِعُ.[258]

"Gökyüzünün ufuklarını aldık. Onun Güneş'i, Ay'ı ve yıldızları bize hizmet eder."

Şair Mütenebbî (ö. 354/965) de bir beytinde şöyle söylemiştir:

وَاسْتَقْبَلَتْ قَمَرَ السَّمَاءِ بِوَجْهِهَا ... فَأَرَتْنِي الْقَمَرَيْنِ فِي وَقْتٍ مَعًا.[259]

"Yüzüyle ayı karşıladı. Böylece aynı anda Kamereyn'i (Güneş ve Ay'ı) bana gösterdi."

1.9.2. Özel İsim Olmayan Tağlîb Lafızlar

1.9.2.1. Sıfatlar

Sıfatların tağlîbinde iki şeyden birini diğerine üstün getirme kuralına uygun olarak iki lafızdan birine ait olan sıfat üstün getirilir. Üstün getirilen sıfat, ifade ettiği iki kelimeden sadece birinin özelliği olmalıdır.[260] Her iki kelimenin de ortak özelliği olan bir sıfatın tesniye formunda ikisi için kullanılmasına tağlîb denmez. Bu durum hakiki tesniye

[254] Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 10; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 126; Süyûtî, *el-Müzhir,* 2/168.
[255] Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 51-56.
[256] Cürcânî, *Kitâbü'l-Muktesıd,* 1/202.
[257] Sübkî, *ʿArûsü'l-efrâh,* 1/331.
[258] Ferezdak, *Dîvânü'l-Ferezdak*, 361; Bu beytin şerhi için bk. *"*Ebü't-Tayyib el-Lügavî*, el-Müsennâ fi'l-luga,* 10-11*"*.
[259] Sübkî, *ʿArûsü'l-efrâh,* 1/330.
[260] Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 27-28.

gibidir. Çünkü her iki kelimeyi birden niteleyen sıfatlarda üstün getirilme durumu gerçekleşmemiş olur. Mesela gayret (اَلْهِمَّةُ) ve akıl (اَللُّبُّ) için "اَلْأَكْبَرَانِ" veya "اَلْأَصْمَعَانِ"; et (اَللَّحْمُ) ve şarap (اَلْخَمْرُ) için "اَلْأَحْمَرَانِ"; uyku (اَلنَّوْمُ) ve nikah (اَلنِّكَاحُ) için "اَلْأَطْيَبَانِ" denilmesi tağlîb sayılmaz.[261] Çünkü bu kelimeler ifade ettikleri her iki kelimenin de ortak özelliğidir. Sıfatların tağlîbi şu şekildedir:

- **اَلْأَبْيَضَانِ**

Bu kelimenin birden fazla şeyin tağlîbi olduğu iddia edilmiştir. Birincisi iç yağ (اَلشَّحْمُ) ve gençlik (اَلشَّبَابُ) kelimelerinin tağlîbi olduğudur. Bu iki kelime arasından yağın özelliği üstün gelmiştir; çünkü gençliğin rengi yoktur.[262] İkincisi süt (اَللَّبَنُ) ve su (اَلْمَاءُ) kelimelerinin tağlîbi olduğudur. Bu ikisi arasından beyaz olan ise süttür.[263] Son olarak ise ekmek (اَلْخُبْزُ) ve su (اَلْمَاءُ) kelimelerinin tağlîbi olduğudur. Ebü't-Tayyib bu ikisi arasından ekmeğin beyaz olmadığını ifade etmiştir. Ona göre burada suya ait bir özellik üstün getirilmiştir.[264] İbn Manzûr (ö. 711/1311) bu lafız hakkında şu şahitleri sunmuştur:[265]

İbnü'l-'A'râbî (ö. 341/952) ise şöyle demiştir: "ذَهَبَ أَبْيَضَاهُ شَحْمُهُ وَشَبَابُهُ" "Onun iki beyazı yani yağı ve gençliği gitti."

Araplar "بَيَّضْتُ السِّقَاءَ وَالْإِنَاءَ أَيْ مَلَأْتُهُ مِنَ الْمَاءِ أَوِ اللَّبَنِ" "Kırbayı ve kabı beyazlaştırdım yani onu su veya sütle doldurdum" der.

Ayrıca bu lafız hakkında şu beyit söylenmiştir:

---

[261] Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 30.
[262] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 119.
[263] İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 5/199.
[264] Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 28.
[265] İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab,* 7/123.

وَلٰكِنَّمَا يَمْضِي لِيَ الْحَوْلُ كَامِلًا، ... وَمَا لِيَ إِلَّا الْأَبْيَضَيْنِ شَرَابُ مِنَ الْمَاءِ أَوْ مِنْ دَرٍّ وَجْناءَ ثَرَّةٍ، ...

لَهَا حَالِبٌ لَا يَشْتَكِي وَحِلَابُ.

"Ne var ki tam bir yıl geçer. Benim içeceğim yalnızca iki beyazdır (yani su ve süt). Ya su yahut bol süt veren sağlıklı bir deve. Onun bir sağanı vardır ki sağmaktan şikayet etmez."

- **اَلْأَخْضَرَانِ**

Deniz (اَلْبَحْرُ) ve gece (اَللَّيْلُ) kelimelerini ifade etmek için kullanılmıştır. Sudaki yosunlar sebebiyle bazı denizler yeşil gözükebilmektedir. Bu yüzden yeşil olma özelliği denize aittir. Gece ise yeşil değildir.[266]

- **اَلْأَسْمَرَانِ**

İki esmer manasına gelen bu lafzın birden fazla şeyin tağlîbi olduğu söylenmiştir. Bunlardan; ekmek (اَلْخُبْزُ) ve su (اَلْمَاءُ)[267]; buğday (اَلْبُرُّ/اَلْقَمْحُ) ve su (اَلْمَاءُ)[268]; şarap (اَلْخَمْرُ) ve bal (اَلْعَسَلُ)[269] kelimelerini ifade ettiği iddia edilmiştir. Esmer olma özelliği bu kelimelerden ekmek, buğday ve şaraba ait bir özelliktir.

- **اَلْأَسْوَدَانِ**

İki siyah manasına gelen bu kelime iki farklı şekilde kullanılmıştır. Birincisi su (اَلْمَاءُ) ve hurma (اَلتَّمْرُ) kelimelerini ifade etmek için söylenmiştir. Siyah olma, hurmaya ait bir vasıftır. Çünkü hurma denince Medine hurması akla gelir ve o siyahtır.[270] Arapların yaşadığı bölgelerde su ve hurma temel gıda maddelerindendir. Aralarındaki bu ilişki

[266] Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 28; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 129.
[267] Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 27.
[268] Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, thk. Muhammed İvaz Mur'ıb (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 2001), 12/293; Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyyâ er-Râzî, *Muhtârü's-Sıhâh*, thk. Yûsuf Şeyh Muhammed (Saydâ: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1999), 153; Ömer, *Muʿcemü'l-lugati'l-ʿArabiyyeti'l-muʿâsıra,* 2/1106.
[269] Gazzî, *el-Behcetü'l-vefiyye bi-hücceti'l-hülâsati'l-Elfiyye*, 1/116.
[270] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 120.

sebebiyle bu iki kelimeyi ifade etmek için "اَلْأَسْوَدَانِ" denilerek tağlîb yapılmıştır. İkincisi ise yılan (اَلْحَيَّةُ) ve akrep (اَلْعَقْرَبُ) kelimelerini ifade etmek için söylenmiştir. Bu iki şeyden siyah olan akreptir. Bu lafzın iki kullanımı da hadislerde mevcuttur.[271]

- **اَلْأَصِيلَانِ**

Gece (اَلْعَشِيُّ) ve gündüz (اَلْغَدَاةُ) kelimelerini ifade etmek için söylenmiştir.[272] Asıl ve kaynak anlamlarına gelen "اَلْأَصِيلُ" kelimesi akşama ait bir özelliktir. Çünkü gündüz geceden doğar, aydınlık karanlıktan açığa çıkar. Bu yüzden asıl olan gecedir.[273]

- **اَلْبَاكِرَانِ**

İki erken vakit anlamına gelen bu kelime ile sabah (اَلصُّبْحُ) ve akşam (اَلْمَسَاءُ) lafızları ifade edilmiştir. "اَلْبَاكِرُ" lafzı sabaha ait bir özelliktir. Günün iki önemli vakti olması sebebiyle ikisini birlikte ifade ederken aralarında tağlîb yapılarak "اَلْبَاكِرَانِ" denmiştir.[274]

- **اَلْخَافِقَانِ**

Doğu (اَلْمَشْرِقُ) ve batı (اَلْمَغْرِبُ) kelimelerini ifade etmek için kullanılmıştır. Çarpan, sarsan gibi anlamlara gelen "اَلْخَافِقُ" kelimesi esasen batıyı tanımlayan bir kelimedir. Çünkü batı Güneş'in battığı yerdir. Güneş batarken ufuğa çarpıyormuş izlenimi oluştuğu için Araplar bu kelimeyi batıya ait mecâzî bir tanımlama olarak kullanmıştır.[275] Ayrıca bazıları bunun doğunun bir özelliği olduğunu ifade etmiştir.[276] Bu kelimenin doğu ve batının her ikisi için söylendiğini ifade edenler de vardır.[277]

---

[271] Ebû Dâvûd, "Salâh", 2 (No.921); Buhârî, "Et'ime", 6 (No. 5383); Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 42.
[272] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 120.
[273] Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 15.
[274] Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 28; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn*,120.
[275] Sübkî, *ʿArûsü'l-efrâh,* 1/329.
[276] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 48.
[277] Cevherî, *es-Sıhâh,* 4/1470.

- اَلرَّائِحَانِ

Bu kelime akşam (اَلْمَسَاءُ) ve sabahı (اَلصُّبْحُ) ifade etmek için kullanılmıştır. "اَلرَّائِحُ" lafzı akşama ait bir vasıftır.[278]

1.9.2.2. Cins İsimler

- اَلْأَذَانَانِ

Ezan (اَلْأَذَانُ) ve kâmet (اَلْإِقَامَةُ) kelimelerini ifade eder.[279] Bunun örneği sahih bir hadiste de mevcuttur.[280]

- اَلْأَصْمَعَانِ

Zeki kalp (اَلْقَلْبُ الذَّكِيُّ) ve kesin görüş (اَلرَّأْيُ الحَازِمُ) tabirlerini ifade eder. "اَلْأَصْمَعُ" bu ikisi arasından kalbin sıfatıdır. Ancak bu ifadenin her ikisinin özelliği olduğunu söyleyenlerde vardır.[281]

- اَلْبَحْرَانِ

Deniz ve nehri ifade eder. Deniz nehirden daha büyük olduğu için üstün getirilmiştir.[282] Bunun sebebinin tuzlu suların tatlı sulardan daha büyük ve fazla olması olduğu da söylenmiştir.[283] Bunun örneği Kur'ân-ı Kerîm'de de mevcuttur.[284]

- اَلْبَيِّعَانِ

Satan (اَلْبَيِّعُ) ve alan (اَلْمُشْتَرِي) lafızlarını ifade eder. Bunun örneği hadislerde de mevcuttur.[285]

---

[278] Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 28; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 123.
[279] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 119; Süyûtî, *el-Müzhir,* 2/168.
[280] Buhârî,"Ezân",16 (No. 627); Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 8.
[281] İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab*, 8/207-208; Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 36; Kahyaoğlu, "Arap Dilinde Tağlib Sanatı ve Örnekleri", 127.
[282] Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 56.
[283] Sübkî, *ʿArûsü'l-efrâh,* 1/331.
[284] er-Rahmân 55/19, (مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ); Fâtır 35/12, (وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ).
[285] Müslim, "Büyûʿ", 47; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 121; Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 43.

- **اَلدِّرْهَمَانِ**

Dînâr (الدِّينَارُ) ve dirhem (الدِّرْهَمُ) kelimelerini ifade eder.[286]

- **اَلرِّقَّتَانِ**

Naziklik (اَلرِّقَّةُ) ve arkadaş (اَلرَّافِقَةُ) kelimelerini ifade eder. Bu iki kelime arasında hem anlamsal ilişki hem de lafız benzerliği olduğu için edebi metinlerde bir arada kullanıldığı durumlar olmuştur. Bu yüzden aralarında tağlîb yapılmıştır.[287]

- **اَلزُّجَّانِ**

Mızrağın sapı (زُجُّ الرُّمْحِ) ve mızrağın ucunu (نَصْلُ الرُّمْحِ) ifade etmek için söylenmiştir. Bu ikisi için "اَلنَّصْلَانِ" lafzı da kullanılmıştır.[288]

- **اَلزَّنْدَانِ**

(اَلزَّنْدُ) ve (اَلزَّنْدَةُ) kelimelerini ifade etmek için söylenmiştir. Bu kelimeler kibritin iki ucu için söylenir.[289]

- **اَلصَّبَاحَانِ**

Sabah (اَلصَّبَاحُ) ve akşam (اَلْمَسَاءُ) kelimelerini ifade eder.[290]

- **اَلضَّبْعَانِ**

Dişi sırtlan (اَلضَّبُعُ) ve erkek sırtlanı (اَلضِّبْعَانُ) ifade etmek için söylenmiştir. Bu lafızlar arasında müzekkerin müennese tağlîbi kaidesine muhalif olarak müennes olan "اَلضَّبُعُ" lafzı üstün getirilmiştir. Çünkü bu lafızlar arasında asıl ve ziyadesiz olan müennes "اَلضَّبُعُ"

[286] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 123.
[287] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 123.
[288] Süyûtî, *el-Müzhir,* 2/168; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 128.
[289] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 123.
[290] Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 16; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 124.

kelimesidir.[291] Burada kolaylık gözetilmiştir. Çünkü müzekker olan "اَلضِّبْعَانُ" kelimesinin tercih edilmesi durumunda "اَلضِّبْعَانَانِ" şeklinde tesniye yapılacaktır. Bu durum diğerine göre dile daha ağır gelmektedir.[292]

- **اَلطُّرْمَتَانِ**

Üst dudaktaki çıkıntı (اَلطُّرْمَةُ) ve alt dudaktaki çıkıntıyı (اَلتُّرْقَةُ) ifade eder. Bu ikisini birlikte ifade etmek için ise "اَلطُّرْمَتَانِ" denilmiştir.[293]

- **اَلْعِشَاءَانِ**

Akşam (اَلْمَغْرِبُ) ve yatsı (اَلْعِشَاءُ) vakitlerini ifade eder.[294] Bunun örneği hadislerde mevcuttur.[295]

- **اَلْغَدَوَانِ**

Sabah (اَلْغَدَاةُ) ve akşam (اَلْعَشِيُّ) anlamındaki kelimeleri ifade etmek için söylenmiştir.[296]

- **اَلْفَمَانِ**

Ağız (اَلْفَمُ) ve burnu (اَلْأَنْفُ) ifade etmek için söylenmiştir.[297]

- **اَلْقَرَبَانِ**

(اَلْقَرَبُ) ve (اَلطَّلَقُ) kelimelerini ifade etmek için söylenmiştir.[298] "اَلطَّلَقُ" kelimesi serbest bırakılan hayvanın suya olan mesafesinin iki gün iki gece olması durumunu, "اَلْقَرَبُ"

---

[291] Müberred, *el-Kâmil,* 1/222.
[292] İbn Hâleveyh, *Leyse fî kelâmi'l-ʿArab,* 194; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 124.
[293] Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, 13/340; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 125.
[294] Ömer, *Muʿcemü'l-lugati'l-ʿArabiyyeti'l-muʿâsıra,* 1/1504; Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 9; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 125; Süyûtî, *el-Müzhir,* 2/168.
[295] Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *Garîbü'l-hadîs,* 5/150.
[296] Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 16; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 126.
[297] İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-aʿzam fi'l-luga,* 5/290; Ömer, *Muʿcemü'l-lugati'l-ʿArabiyyeti'l-muʿâsıra,* 3/1744.
[298] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 126.

kelimesi ise bu sürenin bir gün bir gece olmasını ifade eder.[299] Bu konuda Ebü'n-Necm (ö. 125/743'ten önce) şu beyti söylemiştir:

يَطْرُقُ بَيْنَ الْقَرَبَيْنِ الْمَنْهَلَا ... يَكْشِفُ عَنْهُ بِالْعَرَاقِيِّ الدِّلَا.[300]

"O, iki karabeyn arasındaki su kaynağına varır; oradan suyu eski kırbayla çıkarır."

- **اَللَّيْلَانِ**

Gece (اَللَّيْلُ) ve gündüz (اَلنَّهَارُ) kelimelerini ifade eder.[301] Bu iki vaktin "اَلنَّهَارَانِ" şeklinde tağlîbi de yapılmıştır.[302]

- **اَلْمِرْبَدَانِ**

Develerin tutulduğu yer (اَلْمِرْبَدُ) ve ona bağlı olan yolu (اَلطَّرِيقُ) ifade etmek için söylenmiştir.[303] Bunun hakkında Ferezdak şu beyti söylemiştir:

عَشِيَّةَ سَالَ المِرْبَدَانِ كِلَاهُمَا ... عَجَاجَةَ مَوْتٍ بِالسُّيُوفِ الصَّوَارِمِ.[304]

"Akşam vakti, Mirbed ve civarındaki yolun her ikisi de, keskin kılıçlarla yapılan savaşın tozuyla kaplandı."

- **اَلْمَسَيَانِ**

Sabah (اَلصَّبَاحُ) ve akşam (اَلْمَسَاءُ) kelimelerini ifade etmek için söylenmiştir. Ebü't-Tayyib el-Lügavî (ö. 351/962) "اَلْمَسَيَانِ" lafzının aslında "اَلْمَسَاءَانِ" şeklinde söylenmesi gerektiğini; ancak bunun sözü kısaltmak gayesiyle yapıldığını ifade etmiştir.[305]

---

[299] Zebîdî, *Tâcü'l-ʿarûs,* 26/96.
[300] Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 10.
[301] Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 16; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 127.
[302] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 128.
[303] Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 11; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 127-128.
[304] Ferezdak, *Dîvânü'l-Ferezdak,* 620.
[305] Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga* 15; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 128.

- **اَلْمَشْرِقَانِ**

Doğu (اَلْمَشْرِقُ) ve batıyı (اَلْمَغْرِبُ) ifade etmek için söylenmiştir. Doğuya ait lafzın galip getirilmesinin sebebi şeref ve üstünlüktür. Çünkü doğu varlığa batı ise yokluğa delalet eder. Varlık ise yokluktan daha değerli ve üstündür.[306] Bunun örneği Kur'ân-ı Kerîm'de de mevcuttur.[307]

- **اَلْمَطَرَانِ**

Yağmur (اَلْمَطَرُ) ve rüzgârı (اَلرِّيحُ) ifade eder. Araplar "yağmur ve rüzgâr coştu/şiddetlendi" anlamında "هَاجَ الْمَطَرَانِ" der.[308]

- **اَلْمَغْرِبَانِ**

Batı (اَلْمَغْرِبُ) ve doğuyu (اَلْمَشْرِقُ) ifade etmek için söylenmiştir. Bunun örneği Kurân'ı Kerîm'de de mevcuttur.[309]

- **اَلنَّصْلَانِ**

Mızrağın ucu (نَصْلُ الرُّمْحِ) ve mızrağın sapını (زُجُّ الرُّمْحِ) ifade etmek için söylenmiştir. Bu ikisi için "اَلزُّجَّانِ" lafzı da kullanılmıştır.[310]

- **اَلنَّهَارَانِ**

Gündüz (اَلنَّهَارُ) ve gece (اَلَّيْلُ) kelimelerini ifade eder.[311] Bu iki vaktin "اَلَّيْلَانِ" şeklinde tağlîbi de yapılmıştır.[312]

---

[306] Zerkeşî, *el-Burhân* l3/312; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 128; Süyûtî, *el-Müzhir,* 2/168.
[307] er-Rahmân 55/17, (رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ); ez-Zuhruf 43/38, (…بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ…).
[308] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 128.
[309] er-Rahmân 55/17, (رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ).
[310] Süyûtî, *el-Müzhir,* 2/168.
[311] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 128.
[312] Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga,* 16; Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 127.

- اَلْيَمَانِيَانِ

Kâbe'nin dört köşesinden ikisini ifade etmek için söylenmiştir. Bunlar Hacerülesved (رُكْنُ اَلْحَجَرِ الْأَسْوَدِ) ve Yemen (اَلرُّكْنُ الْيَمَانِي) köşeleridir. İkisi arasında Yemen'e ait lafız üstün getirilerek "اَلْيَمَانِيَانِ" denilmiştir.[313] Bunun sebebinin tağlîbin birçok örneğinde olduğu gibi kolaylık olması muhtemeldir.

1.9.2.3. Akraba İsimleri

- اَلْأَبَوَانِ

Baba (اَلْأَبُ) ve anne (اَلْأُمُّ) kelimelerini ifade eder.[314] Babaya ait lafız hem kuvvet hem de müzekkerlik bakımından anne lafzına üstün getirilmiştir. Ayrıca bu lafzın baba ve teyze (اَلْخَالَةُ) için söylendiği de iddia edilmiştir.[315] Bunun örneği Kurân-ı Kerîm'de de mevcuttur.[316]

- اَلْأَخَوَانِ

Erkek kardeş (اَلْأَخُ) ve kız kardeş (اَلْأُخْتُ) kelimelerini ifade eder. Erkek kardeşe ait lafzın üstün gelme sebebi müzekkerliktir.[317]

- اَلْأُمَّانِ

Anne (اَلْأُمُّ) ve nine (اَلْجَدَّةُ) kelimelerini ifade eder[318]. Bu lafız hakkında şu şahit getirilmiştir:

---

[313] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 1392), 8/94.
[314] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn,* 119.
[315] Endelüsî, *et-Tezyîl ve't-tekmîl fî şerhi't-Teshîl,* 1/228; Şerîf Yahyâ Emîn, *Mu'cemü'l-elfazi'l-müsennât* (Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1990), 22.
[316] en-Nisâ 4/11, (وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ…); Yûsuf 12/100, (وَرَفَعَ اَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ…).
[317] Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 51.
[318] Endelüsî, *et-Tezyîl ve't-tekmîl fî şerhi't-Teshîl,* 1/228.

نَحْنُ ضَرَبْنَا خَالِدًا فِي هَامَتِهِ حَتَّى غَدَا يَعْثُرُ فِي حَمَّالَتِهِ، يَا وَيْحَ أُمِّيْهِ وَوَيْحَ خَالَتِهِ.[319]

"Biz Hâlid'in başına öyle bir vurduk ki, tökezlemeye başladı bineğine takılıp düşer hale geldi. Vah vah onun anasına ve ninesine, vah onun teyzesine."

- اَلْوَالِدَانِ

Baba (اَلْوَالِدُ) ve anne (اَلْوَالِدَةُ) kelimelerini ifade eder.[320] Babaya ait lafız hem müzekkerlik hem de kuvvet bakımından anneye üstün getirilmiştir. Bunun örneği Kur'ân-ı Kerîm'de de mevcuttur.[321]

1.10. Tağlîb Hakkındaki Eserler ve Müellifleri

Arap dilcilerinin eserleri, tağlîb bahsi ile ilgili ıstılahların hicri ikinci asırda oluşmaya başladığını ve git gide alimler tarafından daha fazla incelendiğini gösterir.[322] Tağlîb konusu klasik belâgat ve nahiv kitaplarında genellikle ilgili olduğu konuyla birlikte, bazense müstakil bir başlık altında incelenmiştir. Bazen de bir beyitte veya edebi bir metinde karşılaşıldığında tağlîbe işaret etmekle yetinilmiştir. Bununla beraber tağlîb konusunu kapsamlı bir şekilde inceleyen müstakil çalışmalar da kaleme alınmıştır. Tağlîb lafızlar meânî ve konulu sözlüklerde de yer almıştır. Ayrıca Arap dili ve belâgatı kaynaklarının yanı sıra İslami literatürde karşılaşılan tağlîb lafızlar zaman zaman tefsir ve Kur-ân ilimlerine dair yazılan diğer eserlerde de konu edilmiştir. [323]

Eserlerinde tağlîbden bahseden alimlerin başlıcaları şu şekildedir:

- **Sîbeveyhi (ö. 180/796)**

Bu konudan ilk bahseden kişinin hicri ikinci asırda yaşayan Sîbeveyhi olduğu bilinmektedir.[324] O, klasik Arap edebiyatının temel kaynaklarından biri olan meşhur eseri

[319] Endelüsî, *et-Tezyîl ve't-tekmîl fî şerhi't-Teshîl,* 1/228.
[320] Râzî, *Muhtârü's-Sıhâh,* 345.
[321] el-İsrâ 17/23, (وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا…).
[322] Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 27-28.
[323] Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 66.
[324] Çağmar, "Arap Dilinde 'Tağlib'", 99.

el-Kitâb'da, "اَلْمُؤَنَّثُ الَّذِي يَقَعُ عَلَى الْمُؤَنَّثِ وَالْمُذَكَّرُ وَأَصْلُهُ التَّأْنِيثُ" başlığı altında 'tağlîb' kavramını kullanmadan yalnızca müzekker ve müennes unsurların bir arada bulunduğu durumlarda müzekker lafzın hepsini ifade etmek için kullanıldığını bir dil kuralı olarak belirtmiştir. Devamında ise bunun nasıl olduğunu örneklerle açıklamıştır.[325] Sîbeveyhi'nin konuya bu şekilde temas etmekle yetinmesi ve tağlîb kavramını kullanmamasından anlaşılmaktadır ki bu dönemde tağlîb henüz Arap dilciler tarafından net bir şekilde ortaya konulmuş bir ıstılah değildir.

- **Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. l89/804)**

Erken dönemde tağlîbden bahsettiği bilinen ancak bahsettikleri yazılı metinlerin elimize ulaşmadığı alimler de vardır. Onların tağlîbden bahsettikleri bilgisi kendilerinden aktarımda bulunan diğer alimlerden veya tarihi kaynaklardan edinilmektedir. Mesela tağlîbden bizzat ismini zikrederek bahseden ilk kişinin Kisâî olduğu tahmin edilmektedir.[326] Çünkü kendisinin tağlîbden bahsettiği bir eseri tespit edilememiş olsa da tağlîbden bahseden diğer kaynaklar incelendiğinde bazı lafızların tağlîb olduğunun ondan öğrenildiğinin ifade edildiği görülmüştür. Örneğin *Târîhü Taberî'*de aktarılan bazı anekdotlarda Kisâî'nin Abbâsî hilafeti döneminde Hârûnürreşîd'in (ö. 193/809) oğullarının eğitimiyle ilgilendiği bir zamanda tağlîb konusunu açıkladığı geçmektedir.[327]

- **Asmâî (ö. 216/831)**

Aynı şekilde erken dönemde tağlîbden bahsettiği bilinen ancak bu konuda yazılı bir kaynağı bulunmayan diğer bir isim de Asmaî'dir. Ebû 'Ubeyd (ö. 224/838), *Garîbü'l-hadîs* isimli kitabında tağlîbden bahsederken "Asmaî şöyle dedi" diyerek ondan aktarımlarda bulunmuştur. Ancak bunu yazılı bir kaynağa atfetmemiştir.[328] Bazı kaynaklarda Asmaî'nin müsennâ hakkında bir kitap veya risâle yazdığı geçmektedir. Ancak mahiyeti hakkında bilgi verilmemiştir.[329] Onun bazı şiirlerinde tağlîb lafızlara

[325] Sîbeveyhi, *el-Kitâb,* 3/561.
[326] Çağmar, "Arap Dilinde 'Tağlib'", 99.
[327] Taberî, *Târîhu'r-rusül ve'l-mülûk,* 8/361.
[328] Ebû 'Ubeyd, *Garîbü'l-hadîs,* 5/349.
[329] Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 67.

rastlanması tağlîb hakkında bir eser yazmamış bile olsa bu kelimelere hâkim olduğunu göstermektedir.

- **Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822)**

Kendinden sonraki lügat ve gramer başta olmak üzere pek çok çalışmaya kaynaklık eden meşhur eseri *Meʿâni'l-Kurʾân*'da ayetlerde geçen dil özelliklerini incelerken karşısına çıkan tağlîb kelimeleri, "الْعَرَبُ قَدْ تَجْمَعُ الِاسْمَيْنِ عَلَى تَسْمِيَةِ أَشْهَرِهِمَا" "Araplar, iki ismi birleştirirken bunu meşhur olanın adıyla yaparlar" şeklinde izah etmiştir. Ardından şahitleriyle birlikte tağlîb lafızlardan birkaç örnek daha zikretmiştir.[330]

- **Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824 [?])**

Kitâbü'd-Dîbâc isimli eserinde herhangi bir başlık koymadan kısa açıklamalarıyla birlikte on iki adet tesniye lafız zikretmiştir. Bunlardan beş tanesi tağlîbdir. Ebû Ubeyde az sayıda lafız zikretmesine rağmen erken bir dönemde eserini kaleme aldığı için kendinden sonrakilere kaynaklık etmiştir.[331]

- **Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838)**

Ebû 'Ubeyd, Arap dilindeki nadir kelimeler hakkında konularına göre tertip ettiği *el-Garîbü'l-musannef* isimli lügat kitabında "بَابُ الِاسْمَيْنِ يَضُمُّ أَحَدُهُمَا إِلَى صَاحِبِهِ فَيُسَمَّيَانِ جَمِيعًا بِهِ" başlığını tağlîb konusuna ayırmıştır. Konuya Asmaî'nin "Eğer iki kardeş veya iki arkadaştan biri diğerinden daha meşhursa, ikisi de en meşhur olanın adıyla anılır" dediğini zikrederek başlamış ve ardından tağlîb lafızları içeren farklı beyitlere yer vermiştir. Beyitlerde geçen tağlîb lafızları da açıklamıştır. Asmaî'nin dışında Ferrâ, Ebû Zeyd (ö. 215/830), Kisâî ve İbn Kelbî'den (ö. 204/819 [?]) de alıntılar yapmıştır.[332]

Ebû 'Ubeyd, *Garîbü'l-hadîs* isimli eserinde ise hadislerde geçen nadir kelimeleri incelerken karşılaştığı tağlîb lafızlar hakkında da açıklama yapmıştır. Açıkladığı tağlîb lafızların ardından Arapların kullanımlarından ve diğer hadislerden farklı tağlîb örnekleri

[330] Ferrâ, *Meʿâni'l-Kurʾân*, 3/33-34.
[331] Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ, nşr. Abdullah b. Süleyman el-Cerbû' vd., *Kitâbü'd-Dîbâc* (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1991), 123-126.
[332] Ebû 'Ubeyd, *el-Garîbü'l-musannef,* 3/674-677.

de zikretmiştir. Son olarak "وَهٰكَذَا كَلَامُ الْعَرَبِ إِذَا كَانَ الشَّيْءُ مَعَ غَيْرِهِ قَرِيبًا سَمَّوْهُمَا جَمِيعًا بِاسْمِ أَحَدِهِمَا" "İşte Arapların sözleri böyledir; bir şey başka bir şeyle birlikte olduğunda, bazen ikisini birden o şeylerden birinin adıyla anarlar" diyerek tamamlamıştır.[333]

- **İbn Sikkît (ö. 244/858)**

Tağlîb ile ilgili ulaşılan en eski yazılı metinlerden biri de İbn Sikkît'e aittir. O, kelimelerin farklı ve hatalı kullanımlarını ele aldığı *Islâhu'l-mantık* isimli eserinde dört başlığı müsennâ bahsine ayırmıştır. Bunlardan "بَابُ الْاِسْمَيْنِ يُغَلَّبُ أَحَدُهُمَا عَلَى صَاحِبِهِ لِشُهْرَتِهِ أَوْ لِخِفَّتِهِ" isimli başlık ise tağlîb üslubu hakkındadır. İbn Sikkît burada on dört adet tağlîb lafız zikretmiştir. Zikrettiği lafızları açıkladıktan sonra Arap şiirinden şahitlerini getirmiştir.[334] Erken dönemde yazılmış bir kitap olduğu için kendinden sonra yazılan pek çok esere de kaynaklık etmiştir. Tağlîb hakkındaki eserlerde kendisinden çokça aktarımda bulunulmuştur.

- **Müberred (ö. 286/900)**

Müberred, klasik Arap edebiyatının temel kaynaklarından biri olan el-Kâmil isimli eserinde beyitleri incelerken karşılaştığı bazı kelimelerde tağlîb olduğunu ve bunun Arapların adetlerinden olup dilde kolaylık sağladığı için bu üslubu kullandıklarını belirtmiştir.[335]

- **Ebü't-Tayyib el-Lügavî (ö. 351/962)**

el-Lügavî'nin *el-Müsennâ fi'l-luga* isimli eseri müsennâ bahsinin müstakil bir şekilde incelendiği en eski eserlerden biridir. Bu yüzden tesniye hakkında başvurulan en temel kaynaklardan biri olmuştur. Ebü't-Tayyib tesniye bahsini bütüncül bir şekilde anlatma gayesiyle kaleme aldığını ifade ettiği bu eserde tesniyenin kullanım şekillerini, özelliklerini ve örneklerini aktarırken konuyla doğrudan ilgili olduğu için tağlîbe de yer vermiştir. İçerisinde toplamda yüz doksan tesniye lafız yer almaktadır. Bu haliyle sözlük niteliğinde olma özelliği de taşımaktadır. Kitap toplamda on başlıktan oluşurken

[333] Ebû 'Ubeyd, *Garîbü'l-hadîs,* 5/150, 349-352.
[334] İbnü's-Sikkît, *Islâhu'l-mantık,* 283-284.
[335] Müberred, *el-Kâmil,* 1/222-223.

bunlardan dördü tağlîb lafızlara ayrılmıştır. Bu başlıklar şu şekildedir: "اَلْاِثْنَانِ غَلَبَ اسْمُ أَحَدِهِمَا عَلَى اسْمِ صَاحِبِهِ" "Birinin isminin diğerine üstün geldiği iki şey"; "اَلْاِثْنَانِ غَلَبَ نَعْتُ أَحَدِهِمَا عَلَى نَعْتِ صَاحِبِهِ" "Birinin sıfatının diğerine üstün gelen iki şey"; "اَلْاِثْنَانِ غَلَبَ عَلَيْهِمَا لَقبُ وَاحِدٍ مِنْهُمَا" "Birinin lakabının diğerine üstün geldiği iki şey"; "اَلْاِثْنَانِ ثُنِّيَا بِاسْمِ أَبٍ أَوْ جَدٍّ أَوْ أَحَدِهِمَا ابْنِ الْآخَرِ فَغَلَبَ اسْمُ الْأَبِ" "Babanın veya dedenin ismiyle veya onlardan birinin diğerinin oğluyla tesniye yapıldığı ve babanın adının üstün geldiği iki şey". Diğer başlıklar ise müsennânın diğer çeşitleri hakkındadır. Yazar bu başlıklarda sunduğu kelimeleri detaylı açıklamalar ve şahitlerle incelemiştir.[336]

- **İbn Hâleveyh (ö. 370/980)**

İbn Haleveyh, Arap dilindeki şâz, nadir ve garîb kelimelere dair kaleme aldığı *Leyse fî kelâmi'l-ʿArab* isimli kitabında "اِسْتِقْصَاءُ التَّثْنِيَةِ" başlığında tesniyenin çeşitlerinden bahsederken "وَمِنْهَا مَا يَجْمَعُ لَفْظَيْنِ مُخْتَلِفَيْنِ فَيُجْعَلَانِ عَلَى لَفْظٍ وَاحِدٍ" "Bunlardan biri de iki farklı kelimeyi bir araya getirip tek bir kelimeyle ifade etmedir" dedikten sonra beş adet tağlîb lafız zikretmiştir. Zikrettiği lafızları açıklamış ve biri için Kur'ân'dan şahit getirmiştir. Bunun örneklerinin Arap dilinde çok daha fazla olduğunu ve bu konuda bir kitap yazdığını belirtmiştir. Ancak kitap hakkında bilgi vermemiştir.[337]

- **İbn Sîde (ö. 458/1066)**

İbn Sîde, konularına göre düzenlenmiş bir sözlük olan *el-Muhassas* isimli eserinde "كِتَابُ الْمُثَنَّيَاتِ" isimli bölümde tesniye bahsini dört başlıkta incelemiştir. Bunlardan "بَابُ الْاِسْمَيْنِ يُضَمُّ أَحَدُهُمَا إِلَى صَاحِبِهِ فَيُسَمَّيَانِ جَمِيعًا بِهِ" isimli başlık Arap dilinde tağlîb üslubu hakkındadır. Bu başlıkta açıklamaları ve şahitleriyle birlikte toplam on iki adet kelime zikretmiştir. Zikrettiği lafızların çoğunu kendinden önceki alimlerden aktarmıştır.[338]

[336] Lügavî, *el-Müsennâ fi'l-luga*.
[337] İbn Hâleveyh, *Leyse fî kelâmi'l-ʿArab,* 341-342.
[338] İbn Sîde, *el-Muhassas,* 4/152-153.

- **Bahâeddin es-Sübkî (ö. 773/1372)**

Sübkî, Sekkâkî'ye (ö. 626/1229) ait *Miftâhu'l-'ulûm*'un belâgata dair üçüncü bölümünün Hatîb el-Kazvînî (ö. 739/1338) tarafından telhisi ve yeniden düzenlenmesiyle meydana gelen *Telhîsü'l-Miftah*'a yazdığı *ʿArûsü'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh* isimli şerh çalışmasında alimlerin tağlîbi meânî konularına dahil etmesine rağmen o, belâgat dallarından bedî' konuları içerisine dahil etmiş; ancak fazla ayrıntıya yer vermemiştir.[339] *Miftâh* ve *Telhîs* yazarlarının tağlîbi meânî konuları içerisinde zikretmesine karşılık Sübkî onların hatalı olduğunu ifade etmiştir.[340] Sekkâkî ve Kazvînî birbirlerine paralel olarak meânî konularından olan müsned bahsinde, "وَالتَّغْلِيبُ يُجْرَى فِي فُنُونٍ كَثِيرَةٍ" diyerek tağlîbin bir çok alanda uygulanmasına vurgu yaptıktan sonra ayetlerden çeşitli örnekler zikretmiştir. Sübkî ise bunlara ek olarak tağlîb yapılmasında etkili olan bazı sebepleri zikrederek on yedi adet tağlîb lafız zikretmiş ve şahitleriyle birlikte açıklamıştır.[341] Sübkî'nin bedî' bahsine gelindiğinde ayrıntıya yer vermeyerek tağlîbin kısa tanımı ile yetinmesi muhtemelen tekrara düşmek istememesi sebebiyledir.

- **Bedreddîn ez-Zerkeşî (ö. 794/1392)**

Şâfiî fıkıh alimlerinden olan ve daha çok *el-Burhân fî ʿulûmi'l-Kurʾân* isimli eseriyle tanınan Zerkeşî, Kur'ân ilimlerine dair yazdığı bu kapsamlı eserde Arap dili ve belâgatı ile ilgili hususlara da önem vermiştir.[342] Eserinde tağlîb konusuna müstakil bir başlık ayırmıştır. Bu başlık altında önce tağlîbin özlü bir tanımını yaptıktan sonra tağlîb yapılmasında etkili olan sebepleri on kısma ayırmış ve Kur'ân ayetlerinden örneklerle açıklamıştır. Son olarak ise zikrettiği tağlîb sebeplerinden iki sonuç ortaya koyarak tağlîb bahsini tamamlamıştır. Bu sonuçlardan birincisi "جَمِيعُ بَابِ التَّغْلِيبِ مِنَ الْمَجَازِ" "tağlîbin bütün çeşitlerinin mecâz olduğu"; ikincisi ise "الْغَالِبُ مِنَ التَّغْلِيبِ أَنْ يُرَاعَى الْأَشْرَفُ" "tağlîbin en yaygın şeklinin daha üstün olanın gözetilmesi olduğudur".[343]

---

[339] Sübkî, *ʿArûsü'l-efrâh,* 2/318-319.
[340] Sübkî, *ʿArûsü'l-efrâh,* 1/328.
[341] Sübkî, *ʿArûsü'l-efrâh,* 1/327-331.
[342] Menderes Gürkan, "Zerkeşî, Bedreddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/289-293; Muhsin Demirci, "el-Burhân fî ʿulûmi'l-Kurʾân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/434.
[343] Zerkeşî, *el-Burhân,* 3/302-313.

- **Süyûtî (ö. 911/1505)**

Süyûtî, lügat ilimlerine dair kaleme aldığ *el-Müzhir fî ʿulûmi'l-luga* isimli eserinde tağlîb konusuna da yer vermiştir. "ذِكْرُ الْمُثَنَّى عَلَى التَّغْلِيبِ" isimli başlık altında tağlîb hakkında kendisi bir tanımlama yapmadan İbn Sikkît, el-Cevherî ve Ebu't-Tayyib el-Lügavî gibi alimlerden aktarımlarda bulunmuştur. Onların eserlerinden örnekler zikretmiştir. Daha sonra bu kelimelere kendisi de eklemede bulunmuştur. Toplamda yetmiş bir tesniye lafza yer vermiştir. Zikrettiği sözcükleri açıklamış ancak hepsi için şahit getirmemiştir.[344]

- **Kemalpaşazâde (ö. 940/1534)**

Kemalpaşazâde'nin tezin konusu olan *Risâle fî tahkîki't-taglîb* isimli eseri de doğrudan tağlîb konusu hakkında yazılmış küçük hacimli bir risâledir. Bu eser ikinci bölümde detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

- **Ebü'l-Bekâ el-Kefevî (ö. 1095/1684)**

el-Kefevî, Kur'ân ve hadis ilimleri başta olmak üzere İslâmî ilimlerde kullanılan terimleri açıklama gayesiyle kaleme aldığı *Külliyyât* isimli eserinde bir terim olarak tağlîbi çeşitli yönlerden tahlil etmiştir. Tağlîbin yapılış sebeplerini zikrederek her biri için varsa ayetlerden ve Arapların kullanımlarından şahitler getirmiştir. Ardından tağlîbin diğer edebi sanatlardan mecâz, kinâye ve kıyas ile ilişkisine dikkat çekmiştir.[345]

- **Muhammed Emîn el-Muhibbî (ö. 1111/1699)**

el-Muhibbî, tesniye kelimelerin anlamlarını açıklamak ve kullanım alanlarını göstermek amacıyla kaleme aldığı *Cene'l-cenneteyn fî temyîzi nevʿayi'l-müsenneyeyn* isimli eserinde Arap dilinde hakiki müsennâ ve tağlîb üslubunu incelemiştir. Bu eser; bir mukaddime, iki ana bölüm ve bu bölümler hakkındaki iki zeyilden oluşmaktadır. Yazar mukaddime kısmında müsennânın tanımından bahsettikten sonra müsennâ ile bağlantılı birkaç konuya da değinmiştir. Kitabın birinci bölümünü hakiki tesniyeye ayırmış ve burada şahitleriyle birlikte dokuz yüz kırk dört kelimeye yer vermiştir. İkinci bölümü ise

[344] Süyûtî, *el-Müzhir,* 2/167-171.
[345] Kefevî, *el-Külliyyât,* 281-282.

tağlîb bahsine ayırmış ve burada şahitleriyle birlikte yetmiş yedi tağlîb lafızdan bahsetmiştir. İki bölümde de alfabetik sıralamayı gözetmiştir. Kitabın sonuna ise bu iki bölümün zeyillerini eklemiştir. Zeyil kısmında bazı detaylara ve fazladan örneklere yer vermiştir. Eser içeriğindeki tesniye lafızların çok olmasıyla daha önce yazılan tesniye kitaplarının önüne geçmiştir. Yazarın olabildiğince fazla kelime sunmasıyla birlikte şahitlerine de yer vermesi, bu lafızların kullanım alanını açığa çıkarması bakımından oldukça önemlidir.[346]

- **Gelenbevî (ö. 1205/1791)**

Gelenbevî, tağlîb hakkında *Resâilü'l-imtihân* içinde kırk sekizinci eser olarak yayımlanan *Risâle-i Taglîb* isimli bir sayfalık küçük hacimli bir eser ortaya koymuştur. Bu risâleyi bir belâgat terimi olan tağlîb üslübunu açıklamak ve Arap belâgatındaki işlevini ortaya koymak amacıyla kaleme almıştır. Yazar metinde tağlîb sanatının istiâre ve mecâz ile olan ilişkisi üzerinde durmuştur. Tağlîbin yalnızca bir ifade tekniği olmadığına ve bu kelimelerin hakikat ve mecâzın birleştiği bir anlatım aracı olduğuna dikkat çekmiştir. Bu bağlamda eser, diğer eserlerden farklı olarak tağlîbi çeşitli örnekler üzerinden açıklamak yerine daha çok bu sanatın belâgattaki yeri ve edebi metinlere katkısını ele almıştır.[347]

- **Abdürrezzâk b. Ferâc es-Sâ'idî**

Medine İslam Üniversitesi'nde çalışmalarına devam eden Abdürrezzâk b. Ferâc es-Sâ'idî'nin *el-Müsenna't-taglîbî ve türâsü'l 'Arabiyye fîh* isimli eseri müstakil olarak tağlîbden bahseden çağdaş dönemde yazılmış bir eserdir. Kitabın başlığından da anlaşıldığı gibi yazar tağlîbi "اَلْمُثَنَّى التَّغْلِيبِيُّ" ya da "اَلْمُثَنَّى عَلَى التَّغْلِيبِ" şeklinde isimlendirmiştir.[348]

Bu eser bir mukaddime, iki bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. es-Sâ'idî, eserinin mukaddime kısmında Araplar arasında yaygın kullanılmasına rağmen özel olarak tağlîb hakkında bilinen kapsamlı bir çalışma yapılmadığını ve literatürdeki bu boşluğu doldurmak gayesiyle bu eseri kaleme aldığını belirtmiştir. Bu sebeple eserinde tağlîb konusunu ayrıntılı ve bütüncül bir şekilde incelemiştir.

---

[346] Muhibbî, *Cene'l-cenneteyn*.
[347] Gelenbevî, *Resâ'ilü'l-imtihân,* 167.
[348] Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî,* 16.

Yazar birinci bölümde öncelikle tesniye konusuna değinmiş, tağlîbin tesniye ile ilişkisini ortaya koymuştur. Ardından tağlîbin tanımı, bir ıstılah olarak ortaya çıkışı, müfred oluşu, marife oluşu, tağlîbin kuralları, semâî ve kıyâsî oluşu hakkındaki tartışmaları incelemiştir. es-Sâʿidî bu bölümde ayrıca tağlîb lafızları belli bir sınıflandırmaya tabi tutmuş, öncelikle tağlîb kelimeleri özel isim olanlar ve özel isim olmayanlar şeklinde iki kategoriye ayırmıştır. Ardından özel isim olanları; insan isimleri, yer isimleri, zaman isimleri ve gezegen isimleri şeklinde dörde ayırmıştır. Özel isim olmayanları ise; sıfatlar, türler ve akraba isimleri şeklinde üçe ayırmıştır. Bu sınıflandırmalar içerisinde bazı örneklere ve şahitlerine yer verdiği gibi, Câhiliye şiiri, Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerdeki örneklerinden de bahsetmiştir. İkinci bölümde ise tağlîb hakkındaki kadim ve çağdaş yazılı kültürden bahsetmiştir. Burada konuyla ilgili kaleme alınmış eserler hakkında kısaca bilgiler vermiştir. Sonuç kısmında ise konuyu baştan sona özetleyerek eserini tamamlamıştır.[349] Tağlîb hakkındaki diğer eserlerle karşılaştırıldığında bu eserin kapsamlı olma gayesine ulaştığı söylenebilir.

1.11. Tağlîb Eserleri Hakkında Genel Değerlendirme

Eserlerinde tağlîbden bahseden alimlerin incelendiği başlık altında Arap dilcilerden ve İslami ilimler alanında eserlerinde tağlîb konusuna yer verenlerden başlıcaları ele alınmıştır. Bilinmelidir ki tağlîbden bahseden eserler, burada sunulanlar ile sınırlı olmayıp çok daha fazladır. Çünkü tağlîbin tesniye ile olan ilişkisi sebebiyle literatürdeki müstakil olarak tesniye hakkında yazılmış veya müstakil olmayıp içeriğinde tesniyeden bahsedilen çoğu eserde az veya çok tağlîb konusuna temas edilmiştir. Bu çalışmada zikredilen isimler ve eserler ise tağlîb konusuna ilk dikkat çeken alim olması sebebiyle Sîbeveyhi ile başlayıp literatürde öne çıkanlar ile devam etmektedir. Burada zikredilmeyen eserler ise genelde bahsi geçen çalışmalar üzerine yazılmış şerhler veya içeriğinde çoğunlukla bu eserlerden alıntı yapanlardır. Bunun yanı sıra eserleri günümüze ulaşmayan alimler de vardır. Çalışmanın amacına ulaşması ve kapsamını aşmaması için yalnızca bir önceki başlıkta zikredilen isimlerle sınırlı kalınmıştır.

Burada zikredilen eserler incelendiğinde onların tağlîb örneklerinin tamamını sunmak gayesiyle yazılmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü alimlerin genel olarak tağlîb hakkında bilgi

[349] Sâʿidî, *el-Müsenna't-taglîbî*.

verdikten sonra konunun anlaşılmasına yetecek kadar örnek sunmakla yetindikleri görülmektedir. Ayrıca müelliflerin her birinin konuyu ele alış tarzları da birbirinden farklıdır. Bazıları yeri geldiğinde incelediği konunun daha iyi anlaşılması için açıklamalar yaparken bazıları konuya dair bir başlık açmış ve tağlîb lafızları sınıflandırmıştır. Bu taksim esnasında ise kimi zaman sunulan tağlîb lafızların şahitlerini getirmiş kimi zaman ise şahitsiz bir şekilde bırakmışlardır. Getirilen şahitlerin ise duruma göre Arap şiiri, meseller, nesir, ayet ve hadislerden olduğu görülmekle birlikte eserlerin yazılış amacına göre de farklılık göstermektedir.

Diğer bir dikkat çeken nokta ise alimlerin çoğunun tağlîbi müsennâ/tesniye bahsinin bir parçası olarak görmeleridir. Öyle ki tağlîbin tesniye ile olan bağlantısı sebebiyle müstakil sayılan eserler de daha çok bu iki ana başlık etrafında şekillenmiştir. Genellikle önce hakiki tesniyenin mahiyeti ortaya konulmuş ardından tesniyenin bir türü olarak görülen tağlîb konusu incelenmiştir. Ebü't-Tayyib el-Lügavî'nin *el-Müsennâ,* el-Muhibbî'nin *Cene'l-cenneteyn,* es-Sâ'idî'nin *el-Müsenna't-taglîbî* ve Gelenbevî'nin *Risâle-i Tağlîb* isimli eserleri konu hakkındaki müstakil eserlerdir. Bu sebeple bu eserlere bakıldığında doğal olarak müelliflerin konuyu daha kapsamlı ve bütüncül şekilde ele aldıkları görülür. Her bir eser konuyu ele alış tarzları, sundukları örnek çeşitleri ve misallerin sayıları bakımından farklılık arz eder. Kimi tağlîb lafızların sunulup açıklandığı bir sözlük mahiyetindeyken kimi ise tağlîbin Arap belâgatı ve nahvindeki konumunu etraflıca işleyen kitaplardır. Bütün bu eserler konunun anlaşılması bağlamında literatüre yeterince katkı sağlamaktadır.

Son olarak tağlîbi bir belâgat veya nahiv konusu olarak anlatan eserlerin yanı sıra Arap dili sözlükleri de bazı tağlîb lafızlar ve ifade ettikleri anlamları öğrenmek için oldukça kullanışlıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

KEMALPAŞAZÂDE'NİN RİSÂLE FÎ TAHKÎKİ'T-TAGLÎB ADLI ESERİ

1.1. Kemalpaşazâde'nin Hayatı

1.1.1. İsmi ve Nesebi

Asıl adı Ahmed'dir. Dedesi Kemal Paşa'ya nisbetle Kemalpaşazâde, İbn Kemal veya Kemalpaşaoğlu olarak bilinir. Babası Süleyman Çelebi'dir.[350] Dini ilimlerde derinleştiği için kendisine pek çok lakap verilmiştir. Bunlardan biri olan Şemseddîn lakabı ile meşhur olmuştur. Bu yüzden Şemseddîn Ahmed b. Süleyman b. Kemalpaşa olarak anılır.[351] Kemalpaşazâde'nin, biri memleketine nisbetle er-Rûmî (Anadolu'ya mensup); diğeri ise mezhebine nisbetle el-Hanefî olmak üzere iki nisbesi olduğu bilinir. Babası Süleyman Çelebi İstanbul'un fethinde bulunmuştur. II. Bayezid dönemi beylerinden sayılır. Dedesi Kemal Paşa (ö. 875/1470-71) ise Fatih Sultan Mehmed dönemi emirlerindendir. Fatih'in oğlu şehzade II. Bayezid'e de lalalık yapmıştır.[352] Annesi ise, aslen İranlı olup Fatih Sultan Mehmed'in kazaskerlerinden olan Küpelioğlu Muhyiddin Mehmet'in kız kardeşidir.[353]

---

[350] Abdüllatif Çelebi Latifi, *Latifi Tezkiresi* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990), 96.

[351] Ebü'l-Hayr 'Isamüddin Ahmed Efendi Taşköprizâde, *eş-Şekâ'iku'n-nu'mâniyye fî 'ulemâ'i'd-devleti'l-'Usmâniyye*, thk. Ahmed Subhi Furat (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Araştırma Merkezi, 1985), 378.

[352] Babası ve dedesi hakkındaki bilgileri Hüseyin Hüsameddin'in altı ciltten oluşan Amasya tarihi isimli eserinde bulmak mümkündür. Daha fazla bilgi için bk. Hüseyin Hüsameddin Yaşar, *Amasya Tarihi* (İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, 1928).

[353] Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik,* 197-198; Musa Alak, *Kemalpaşazâde'nin Şerhu Tağyîri'l-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 117.

1.1.2. Doğumu ve Yetişmesi

Kemalpaşazâde 3 Zilkade 873 (15 Mayıs 1469) tarihinde doğmuştur. Doğum yeri hakkında kaynaklarda farklı bilgiler ileri sürülmektedir. Kemalpaşazâde'nin doğum yeri olduğu iddia edilen yerler Dimetoka, Tokat, Edirne ve Amasya'dır. Dimetoka'da doğmuş olduğu bilgisi yanlış bilgi olarak değerlendirilmiştir.[354] Dayısının İran'dan gelerek Tokat'a yerleşmesi sebebiyle anne tarafının Tokat'ta bulunduğu ve bu sebeple Kemalpaşazâde'nin orada doğma ihtimalinin yüksek olduğu da düşünülür. Edirne'de doğmuş olabileceği düşüncesi ise çocukluğunun orada geçmiş olduğu kanaatinden dolayıdır. Çağdaş tarihçilerden Hüseyin Hüsâmeddin (ö. 1939) *Amasya Tarihi* adlı kitabında Kemalpaşazâde'nin Amasya'da doğduğunu birtakım delillerle ortaya koymaktadır.[355]

Kemalpaşazâde'nin çocukluğu ile ilgili Musa Alak, hazırlamış olduğu doktora tezinde Taşköprizâde'den şu bilgileri aktarır:[356]

> "Çocukluğunda nâz ve niyâz kucağında büyüdü. Sonra kemâle erme arzusu kendisini kapladı ve gençliğinde gece gündüz ilm-i şerîfle meşgul oldu. Daha sonra onu asker zümresine kattılar."

Kur'ân-ı Kerîm'i ve lügatin bir kısmını ezberlemiş ve edebiyat alanında okumalar yaparak kendini geliştirmiştir. Arap dili ve edebiyatı, mantık ve Farsça öğrenmiştir.[357] Belli bir süre askeriyede kalıp II. Bayezid ile seferlere katılmıştır. Bu seferlerden birinde, bulundukları bir mecliste alimlerin emirlerden daha çok itibar gördüğünü fark ettiği ve böylece ilmiye sınıfına geçmeye karar verdiği anlatılır.[358]

---

[354] Muhammed b. Mustafa el-Birgivî Riyâzî, *Riyâzü'ş-şuʿarâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm, 654471) vr.14a; Alak, *Kemalpaşazâde'nin Şerhu Tağyîri'l-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili,* 118-124.
[355] Yaşar, *Amasya tarihi,* 3/140.
[356] Alak, *Kemalpaşazâde'nin Şerhu Tağyîri'l-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili,* 126.
[357] Şerafettin Turan, "Kemalpaşazâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/238.
[358] Taşköprizâde, *eş-Şekâʾik,* 377-378.

1.1.3. Tahsili ve Hocaları

Kemalpaşazâde, II. Bayezid ile seferden döndükten sonra o sırada Edirne Dâru'l-Hadîs Medresesi'nde bulunan Molla Lütfi'nin (ö. 900/1495) derslerine katılmış ve ondan Şerhu'l-Metâli' haşiyelerini okumuştur. Daha sonra Muslihuddin Mustafa el-Kestelî (ö. 901/1496), Hatibzâde Muhyiddîn Efendi (ö. 901/1496) ve Muarrifzâde Sinâneddin Yûsuf gibi alimlerden de dersler alarak tahsil sürecini tamamlamıştır.[359]

1.1.4. Görevleri ve Vefatı

Medrese tahsilini tamamladıktan sonra çeşitli görevlerde bulunan Kemalpaşazâde ilk önce bazı medreselerde müderrislik yapmıştır. Önce Edirne Ali Bey Medresesi, ardından Üsküp İshak Paşa Medresesi (911/1505), Edirne Halebiye ve Edirne Üç Şerefeli Medreseleri (912/1506), İstanbul Sahn-ı Semân Medresesi (914/1508) ve Edirne Sultan Bayezid Han Medresesi'nde (917/1511) müderrislik görevinde bulunmuştur. [360]

Edirne Sultan Bayezid medresesindeki görevinden sonra 921/1515'de Edirne kadılığına tayin edilmiştir. Ardından 922/1516'da Anadolu kazaskerliğine atandıktan sonra 923/1517'de bir süre görevinden azledilip sonrasında görevine iade edilmiştir.[361] 924/1518'de kazaskerlikle beraber Karaman'ın tahriri ile görevlendirilmiştir. Bir yıl sonra kazaskerlik görevinden alınarak 926/1520'de Edirne Dâru'l-Hadîsi'nde, ardından 928/1522'de Sultan Bayezid Medresesi'nde günlük yüz akçe ile müderrisliğe tayin edilmiştir. Daha sonra 930/1524'de İstanbul Fatih Medresesi'nde müderrisliğe devam etmiştir. Son olarak 932/1526'da Şeyhülislamlık makamına getirilmiştir.[362]

Şeyhülislamlık görevini sürdürürken 2 Şevval 940 (16 Nisan 1534) tarihinde altmış yedi yaşında iken ömrü nihayete ermiştir. İstanbul Edirnekapı dışında yer alan Mahmud Çelebi

[359] Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik,* 378.
[360] Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik,* 378.
[361] Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik,* 378.
[362] Turan, "Kemalpaşazâde", 25/239.

Zâviyesi hazîresine defnedilmiştir.[363] Ölümünden sonra onun ilim camiasındaki yerini açık eden "Kemal ile birlikte ilimler de öldü" ifadesi kullanılmıştır.[364]

Kemalpaşazâde, ilim ile ilgilenmeye başladıktan sonra müderrislik, kadılık, kazaskerlik ve şeyhülislamlık görevlerini üstlenmiştir. Dini ilimlerden hadis, tefsir, fıkıh alanında diğer ilimlerden ise tarih, edebiyat, felsefe, dil ve tıp alanlarında eserler vermiştir. Pek çok önemli alimin yetişmesine vesile olmuştur. Bütün bu meziyetleri sebebiyle 16. yy.'ın önde gelen Osmanlı alimlerinden sayılmıştır.[365]

1.2. Kemalpaşazâde'nin Belâgat ile İlgili Eserleri

Çok yönlü bir alim olan Kemalpaşazâde Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinde birçok eser kaleme almıştır. Çalışmalarının tam sayısını belirlemek zor olmakla birlikte farklı kaynaklar çeşitli rakamlar sunmaktadır. Cemîl el-Azm 214, Brockelmann 179, Nihal Atsız 209 ve Şamil Öçal 226 eser nispet etmektedir. Bu çalışmaların bir kısmı müstakil konularda iken bir kısmı, eserlerinin bazı bölümlerinden oluşmaktadır. Aynı eserin farklı isimlerle kaydedilmiş haline de rastlanmaktadır. Ayrıca kendi eserleri ve farklı müelliflere ait eserler üzerine şerh ve haşiyeleri de mevcuttur.[366] Bu çalışmada Kemalpaşazâde'nin yalnızca lügat, sarf, nahiv ve belâgat alanındaki eserlerine yer verilecektir. [367]

1.2.1. Lügatle İlgili Eserleri

1. et-Tenbîh 'alâ galati'l-câhil ve'n-nebîh

2. Risâle fî tahkîki ta'rîbi'l-kelimâti'l-a'cemiyye

---

[363] Alak, *Kemalpaşazâde'nin Şerhu Tağyîri'l-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili,* 150-154.
[364] M. Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı: Vakıflar-Mülkler-Mukâta'alar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1952), 524.
[365] Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik,* 379.
[366] İlyas Çelebi, "Kemalpaşazâde (Eserleri)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/245.
[367] Kemalpaşazâde'nin diğer eserleri hakkında daha fazla bilgi edinmek için bu konuda yapılmış bazı çalışmalar bk. Alak, *Kemalpaşazâde'nin Şerhu Tağyîri'l-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili,* 174-180; Hasan Taşdelen, *Kemal Paşazâde, Hayatı, Eserleri ve Belagatla İlgili Görüşleri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995), 58-73; Nihal Atsız, "Kemalpaşa-Oğlu'nun Eserleri", *Şarkiyat Mecmuası* 7 (1972), 83-135.

3. Dekâiku'l-hakâik

1.2.2. Sarf ve Nahivle İlgili Eserleri

1. el-Felâh şerhu'l-Merâh
2. Risâle fî nisbeti'l-cem'
3. Esrâru'n-nahv
4. Risâle fi'l-fark beyne min et-teb'îzıyye ve min et-tebyîniyye
5. Risâle fîmâ yüfîdü vâvu'l-'atf
6. Risâle fî tahkîki ma'nâ kâde

1.2.3. Belâgatle İlgili Eserleri

1.2.3.1. Meânî Konularındaki Eserleri

1. Risâle fî tahkîki enne sâhibe
2. Şerhu'l-Miftâh
3. Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid
4. Tagyîru'l-Miftâh
5. Şerhu Tagyîri'l-Miftâh
6. Hâşiye 'alâ Şerhi Tagyîri'l-Miftâh
7. Risâle fî tahkîki ma'ne'n-nazm ve's-sıyâga
8. Risâle fî tahkîki'l-havâs ve'l-mezâyâ
9. Risâle fi'l-îcâz ve'l-ıtnâb
10. Risâle fî raf'i mâ yete'alleku bi'd-damâiri mine'l-evhâm
11. Risâle fî hitâbi'l-vâhid hitâbe'l-isneyn

12. Risâle fî tahkîki't-taglîb

1.2.3.2. Beyân Konularındaki Eserleri

1. Meânî ve Beyân Hakkında Risâle

2. Beyân İlmi Hakkında Risâle

3. Risâle fi'l-belâga

4. Risâle fi'l-mecâz

5. Risâle fî tahkîki enne'l-lafza kad yûda'u li ma'nen mukayyedin bi kayd

6. Risâle fî tahkîki'l-kinâye ve'l-isti'âre

7. Risâle fî aksâmi'l-isti'âre

8. Risâle fi't-tadmîn

9. Risâle fî tahkîki't-tevessü'

1.2.3.3. Bedî' Konularındaki Eserleri

1. Risâle fî telvîni'l-hitâb

2. Risâle fî beyâni üslûbi'l-hakîm ve temyîzih 'an sâ'iri'l-esâlîbi'l-mu'tebere 'inde erbâbi'l-belâga ve ashâbi'l-berâ'a

3. Risâle fî tahkîki'l-müşâkele

1.3. Kemalpaşazâde'nin "Risâle fî Tahkîki't-Taglîb" Adlı Eseri

Risâle fî tahkîki't-taglîb isimli eser Kemalpaşazâde'nin *Risâle fî tahkîki ma'nâ kâde, Risâletü't-tevessü', Risâletü'l-müşâkele, Risâle fî raf'i mâ yete'alleku bi'd-damâiri mine'l-evhâm* isimli dört risâlesiyle birlikte Nâsır Sa'd er-Reşîd tarafından tahkik edilerek *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ* ismiyle yayımlanmıştır. Tezin konusu olan risâle, *Resâilü İbn*

Kemâl Bâşâ isimli eserde yer alan ikinci risâledir. Risâlenin tahkikli metni on üç sayfadır. İçerisinde bir mukaddime veya ana başlık dışında bir başlıklandırma yer almamaktadır.

1.3.1. Yazılma Nedeni

Kemalpaşazâde'nin eserinde yazılış amacını açıkladığı bir mukaddime yoktur. Ancak gerek eserin içeriğinde yer alan bilgiler gerekse bu bilgileri işleyiş biçiminden anlaşıldığı üzere Kemalpaşazâde, belâgat konularından biri olan tağlîbin anlamını, işlevini ve kullanımını açıklamak gayesiyle bu risâleyi yazmıştır. Bu kavramın dildeki kullanımı ve Kur'ân-ı Kerîm'deki örneklerini açıklamayı hedeflemiştir.

Eserin yazılma amaçlarından birinin ise tağlîb kavramının doğru anlaşılması için önceki dilbilimsel çalışmalara katkı sağlamak olduğu söylenebilir. Nitekim bu doğrultuda kendinden önce yazılmış eserlerdeki tağlîb ile ilgili bazı mevzuları eleştirel bir bakışla değerlendirmiştir. Bu şekilde tağlîbi dilbilim, retorik ve semantik açısından analiz etmek istemiştir.

Ayrıca bilindiği üzere Kemalpaşazâde, çok yönlülüğü ve geniş eser yelpazesiyle meşhur bir alimdir. O, ilgili olduğu bütün alanlarda olduğu gibi Arap dili ve belâgatı'nın çeşitli konularına dair de oldukça geniş bir müfredat ortaya koymuştur. Buradan hareketle eseri yazmasının bir diğer amacının da diğer belâgat risâleleriyle paralel olarak tağlîb konusuna dair de bir risâle yazarak belâgat konularını tamamlama isteğinin olduğu düşünülebilir.

1.3.2. Konusu

Eser, aralarında anlam veya ilişki bakımından benzerlik, yakınlık veya tanınmışlık bulunan iki şeyden birinin diğerine galip getirildiği ve böylece galip lafzın her iki şeyi birden ifade etmek için kullanıldığı bir üslup çeşidi olan tağlîbden bahseder. Kemalpaşazâde eserinin başında: "Bu metin tağlîb kavramını ele alan bir risâledir. Bil ki tağlîb, Arap dilinde yaygın olan bir ifade genişliğidir. Temel olarak her ikisini birden ifade etmek üzere bazı kelimelerin, diğerlerine tabi tutulması ve onların hükmüne girmesi esasına dayanır" şeklinde risâlenin ana konusunu belirtmiştir.[368]

[368] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ*, 39.

Eserde tağlîb yapılmasında etkili olan sebeplerden bahsetmiştir: "Burada asıl ölçü, anlamın gerektirdiği incelik ve ihtisardır. Bu incelik, tüm kategoriler arasında ortaktır. Ancak bu ikisi, zikredilenler arasından hangisinin seçileceği konusunda yeterli değildir. Bunu belirlemek için 'büyüklük', 'hafiflik', 'küçümseme' ve 'yücelik' gibi bir muhassise ve muayyine ihtiyaç vardır". Bunlara ek olarak önceki alimlerin zikrettiği diğer sebepler ve örneklerini de incelemiştir.[369]

Kemalpaşazâde eserinde tağlîb konusunu açıklarken tesniye lafız eksenindeki örneklerden çok özellikle ayetlerdeki zamirler, edatlar, ism-i mevsuller ve ism-i işaretler gibi dilbilimsel ögelere odaklanmıştır.[370] Bunun yanı sıra kendisinden önce eserlerinde tağlîbden bahseden alimlerden aktardığı nakiller üzerinden tağlîbin çeşitli yönlerini tartışmış ve tağlîb ile ilişkili olduğu düşünülen müşâkele, mecâz ve istiâre gibi bazı edebî kavramlara da açıklık getirmiştir.[371]

Yazar önceki alimlerin görüşlerini eleştirip değerlendirerek, tağlîbin lafız ve mana düzeyindeki etkilerini ele almıştır. Bu açıdan eser, tağlîbin dilsel kullanımını hem teorik hem de pratik açıdan incelemesiyle de öne çıkmaktadır.

1.3.3. Metodu

Kemalpaşazâde, eserde tağlîb kavramını ele alırken bu üslubun dildeki işlevini açıklamak için klasik Arap dili usul ve terminolojisinden yararlanmıştır. Bu açıdan, dilin anlamsal ve gramatik unsurlarını tahlil eden geleneksel bir yaklaşımı benimsemiştir.

Eserin metodu şu şekilde açıklanabilir:

Eser tağlîbin tanımı ile başlar ve bu kavram hakkında bazı kaidelerden bahsederek devam eder.[372] Kemlpaşazâde tağlîbi hem lafız hem de mana düzeyinde nasıl işlediğini somut örneklerle açıklar. Kur'ân'dan sıkça alıntılar yapar. Eser boyunca tağlîbin anlamı ve işleviyle ilgili farklı görüşleri ele alır ve bu görüşlere yönelik değerlendirmeler yapar. Çeşitli klasik Arap dili ve tefsir eserlerine eleştirel bir yaklaşımla atıfta bulunur. Bu eserleri tağlîb hakkındaki bazı konuların desteklenmesi veya yanlışlığının ortaya

[369] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 40.
[370] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 41, 44, 45, 46, 47.
[371] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 40, 41, 42, 45, 46, 48, 50.
[372] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 39-40.

konulması amacıyla temel alır. Kemalpaşazâde bu eserde tağlîb hakkında var olan bilgiyi kendi birikimi ölçüsünde yorumlamış ve temellendirmiştir.[373]

Bu bağlamda eserin metodolojisi dilsel bir kavramın mantıksal analizine ve bu kavramın farklı durumlarda nasıl işlediğine yönelik detaylı bir incelemeye dayanmaktadır.

1.3.4. Eserde İstifade Edilen Kişiler ve Kaynaklar

Kemalpaşazâde eserinde önceki alimlerden nakillerde bulunurken genelde faydalandığı kişilere ve eserlerine atıfta bulunmuştur. Kur'ân-ı Kerîm başta olmak üzere klasik Arap dili ve tefsir eserlerinden nakiller sunmuştur.

Eserde atıfta bulunulan alimler ve eserleri şu şekildedir:

Ezherî (ö. 370/980), *Tehzîbü'l-luga* isimli eseri.[374]

Cevherî (ö. 400/1009'dan önce), *es-Sıhâh* isimli eseri.[375]

Zemahşerî (ö. 538/1144), *el-Keşşâf* isimli eseri.[376]

Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-ʿulûm* isimli eseri.[377]

Teftâzânî (ö. 792/1390), *Şerhu'l-Keşşâf*[378], *Hâşiye 'alâ Keşşâf*[379], *et-Telvîh*[380] (bu eser Sadruşşerî'a'nın *Tenkîhu'l-'usûl* isimli eserine yazılan şerhtir), *Şerhu'l-Miftâh*[381] isimli eserleri.

Seyyid Şerîf Cürcânî (ö. 816/1413), *Şerhu'l-Miftâh*[382], *Hâşiye 'alâ Keşşâf*[383] isimli eserleri.

---

[373] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 40-51.
[374] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,*49.
[375] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 48.
[376] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 41, 43, 44, 45.
[377] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 44, 45, 46, 47, 48.
[378] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 40.
[379] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 41.
[380] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 42.
[381] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 43, 50.
[382] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 46,48.
[383] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 47.

Fenârî Hasan Çelebi (ö. 891/1486), *Hâşiye ʻalâ Tavdîh* isimli eseri. Bu eser Sadruşşerî'a'nın kendi eseri *Tenkîhu'l-ʻusûl'e yazdığı et-Tavdîh* isimli şerhin hâşiyesidir.[384]

Kemalpaşazâde, risâlesinin bir yerinde "قَالَ التِّرْمِذِيُّ" şeklinde söze başlayarak Tirmizî'den (ö. 279/892) alıntı yapmıştır. Ancak Tirmizî'nin eserleri tarandığında risâlede zikredilen alıntılara rastlanmamıştır. Diğer kaynaklar tarandığında bu ifadelerin Teftâzânî'nin *Şerhu'l-Miftâh*'ında yer alan ifadelere benzediği görülmüştür.[385] Dolayısıyla Kemalpaşazâde eserinde Tirmizî'den yararlanmadığı söylenebilir. Eserde yer alan "قَالَ التِّرْمِذِيُّ" ifadesi muhtemelen ya Kemalpaşazâde'nin ya da risâleyi tahkik eden muhakkikin yanılması sebebiyledir. Muhakkik diğer nakilleri, geçtiği eserlere ve müelliflerine atfederken söz konusu nakli atıfsız bırakmıştır.[386]

Bunlara ek olarak Kemalpaşâzâde kendisi belirtmemiş olsa da eserde Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415), *el-Kâmûsü'l-muhît*'i ve İbn Manzûr'un (ö. 711/1311), *Lisânü'l-ʿArab'*ından da yararlandığı görülmektedir.

1.3.5. İlmi Değeri

Bu eser, tağlîb kavramını çeşitli yönlerden detaylı olarak incelemesi ve bu kavramın dilin yapısal ve semantik işleyişine nasıl katkı sağladığını ortaya çıkarması bakımından önemli bir ilmi değere sahiptir.

Eser, tağlîb kavramını, önceki alimlerin görüşlerini analiz ve kıyas metoduyla incelemesi bakımından bu konuda yazılmış diğer eserlerden farklılık gösterir.

Kur'ân ve hadisleri dilbilimsel bir bakış açısıyla incelemesi, ilahî mesajın anlaşılması noktasında Kur'ân ilimlerine dair çalışmalara da önemli bir katkı sunmuştur.

Bu yönleriyle, *Risâle fî tahkîki't-taglîb*, Arap dilbilimi ve İslami ilimler literatürüne değerli bir akademik katkı sunmaktadır.

---

[384] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 42.
[385] Teftâzânî, *Şerhu Miftâhi'l-ʻulûm,* 112.
[386] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 49.

1.3.6. İçerik Analizi

Risâle incelendiğinde Kemalpaşazâde'nin ifadelerinde öğretici bir üslubu benimsediği görülür. Eserde meseleleri ele alırken "فَإِنْ قُلْتَ" "şöyle dersen/şunu sorarsan" şeklinde meseleye giriş yapıp kendisinin bu konuya dair bir cevabı varsa, "فَأَقُولُ" şöyle derim, "وَالْجَوَابُ" "bunun cevabı şudur" şeklinde açıklamıştır. Bazen de meseleyi "وَقَالَ..." "(Falanca alim) şöyle demiştir" diyerek kendinden önceki alimlerden nakillerle izah etmiştir.

Kemalpaşazâde risâleye usulen hamdele ve salvele ile başlamış ardından risalenin tağlîb hakkında olduğunu belirtmiş ve tağlîbin ne olduğunu anlatmaya başlamıştır.[387]

Tağlîbi şu şekilde tanımlamıştır: " اِعْلَمْ أَنَّ التَّغْلِيبَ تَوَسُّعٌ فِي الْكَلَامِ شَائِعٌ فِي لِسَانِ الْعَرَبِ، مَدَارُهُ عَلَى حَمْلِ بَعْضِ الْمَفْهُومَاتِ تَابِعًا لِبَعْضٍ دَاخِلًا تَحْتَ حُكْمِهِ فِي التَّعْبِيرِ عَنْهُمَا بِعِبَارَةٍ مَخْصُوصَةٍ لِلْمُغَلَّبِ بِحَسَبِ الْوَضْعِ الشَّخْصِيِّ أَوِ التَّفَرُّعِيِّ" "Bil ki tağlîb Arap dilinde yaygın olan bir ifade genişliğidir. Temel olarak her ikisini birden ifade etmek üzere bazı kavramların, diğerlerine tabi tutulması ve onların hükmüne girmesi esasına dayanır. Bu işlem, özel veya yerleşik bir kurala bağlı olarak onların üstün getirilen lafza ait ibareyle ifade edilmesiyle olur." Kemalpaşazâde tağlîb tanımında bu kavramın Arap dilinde ifade genişliği sağlayan önemli bir araç olduğunu vurgular. Bu ifade tağlîbin neden meânî konuları içerisine dahil edildiğini de ortaya çıkarır.[388] Tanım, tağlîbin hem yerleşik kurallara hem de dilin pratik ihtiyaçlarına bağlı olarak kullanıldığını belirtir. Böylece tağlîb, dilin hem gramatik hem de semantik zenginliğine katkıda bulunur.[389]

Bu tanımlamanın ardından galip ve mağlup lafızlar hakkında aralarında tağlîb yapılırken, bu lafızların tekil veya çoğul olmalarının bir önemi olmadığını, nitekim bazen tekil bir lafzın başka bir tekil lafza; bazen çokluk ifade eden bir lafzın çokluk ifade eden başka bir lafza; bazen çokluk ifade eden bir lafzın tekil bir lafza; bazen de tekil bir lafzın çokluk ifade eden bir lafza galip gelebileceğini ifade etmiştir. Tağlîb örnekleri incelendiğinde 'ihtisâr' özelliğinin galip lafızların ortak özelliği olduğunu; ancak ihtisârın aralarında tağlîb yapılacak lafızlardan hangisinin tercih edileceği noktasında yeterli olmadığını belirtmiştir. Bunu belirleme noktasında bir 'muhassise' ve 'muayyine' ihtiyaç olduğunu

[387] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 39.
[388] Abdülfettâh Besysûnî, *'İlmü'l-meânî*, 1/290.
[389] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 39.

ifade etmiştir. Bu belirleyicilerin ise bazı örneklerden anlaşıldığı üzere ‘büyüklük’, ‘hafiflik’, ‘küçümseme’ ve ‘yücelik’ gibi unsurlar olabileceğini eklemiştir.[390]

1.3.6.1. Eserde Tağlîble İlişkilendirilen Kavramlar

Kemalpaşazâde eserde zaman zaman tağlîble ilişkili olduğu düşünülen ‘müşâkele’, ‘mecâz’ ve ‘istiâre’ gibi edebi kavramlar hakkında önceki alimlerin görüşlerini analiz etmiştir.

İlk olarak zikrettiği bazı örneklerden sonra ‘aralarındaki ilişki sebebiyle bazı kavramların, diğerine tabi kılınarak onun hükmüne dahil edilmesi’ hususu sebebiyle tağlîbin ‘müşâkele’ olduğunu düşünenlerin yanıldıklarını açıklamış ve müşâkelede lafızların tağlîbdeki gibi tek bir lafızla değil, ayrı ayrı ifade edildiğine vurgu yapmıştır.[391]

Daha sonra “ فَإِنْ قُلْتَ: هَلْ يَلْزَمُ فِي التَّغْلِيبِ الْجَمْعُ بَيْنَ الْحَقِيقَةِ وَالْمَجَازِ؟ قُلْتُ: تِلْكَ شُبْهَةٌ تَخْتَلِجُ فِي الْبَالِ قَبْلَ الْوُقُوفِ عَلَى حَقِيقَةِ الْحَالِ” “Eğer şöyle sorarsan: “Tağlîbin ‘hakikat’ ile ‘mecâzı’ bir arada bulundurması zorunlu mudur? Derim ki: Bu, durumun hakikatine vakıf olmadan önce zihinde beliren bir şüphedir” demiş ve ardından tağlîbin hakikat ve mecâzı bir arada bulundurduğunu iddia edenlerin görüşlerini analiz etmiştir.[392]

Bu konuda Kemalpaşazâde, Teftâzânî’nin, *Şerhu’l-Keşşâf’*ta hakikat ve mecâzın bir arada olmasıyla ilgili şüphenin tağlîb konusunun bütün çeşitleri hakkında düşünüldüğü görüşünü aktarmış ve onun bu hususu Zemahşerî’nin bazı görüşleriyle değerlendirerek açıklamasından bahsetmiştir.[393] Zemahşerî ﴿بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ﴾ “Sana indirilene”[394] ayetinde iman edilenin Kur’ân’ın tamamı olduğunu ve o esnada bir bölümü henüz indirilmemiş olsa da geçmiş zaman ifade eden “أُنْزِلَ” fiilinin gelecek zamanı da kapsadığını, dolayısıyla burada tağlîb olduğunu ifade etmiştir.[395] Teftâzânî ise onun bu açıklamalarından hareketle geçmiş ve gelecek zamanı bir arada ifade etmenin iki yolu olduğunu, bunlardan birincisinin tağlîb

---

[390] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 40.
[391] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 40.
[392] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 40.
[393] Sa‘düddîn Mes‘ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn ‘Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Hâşiyetü’t-Teftâzânî ‘ala tefsîri’l-Keşşâf: Hâşiyetü’l-İmâmi’t-Teftâzânî ‘ala tefsîri’l-Keşşâf li’l-İmâmi’z-Zemâhşerî*, thk. Muhammed Fâdıl Geylânî (İstanbul: Merkezü Geylânî li’l-Buhûsi’l-‘İlmiyye [Geylani İlim Araştırma ve Yayın Merkezi], 2021), 3/180; Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 40.
[394] el-Bakara 2/4.
[395] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/42.

yapılarak ikisi arasından geçmiş zamanın gelecek zamana üstün getirilmesi, ikincisinin ise henüz meydana gelmemiş olanı gerçekleşmiş gibi kabul etmek suretiyle geçmiş zamanla ifade etmek olduğu belirtmiş ve birinci yöntemde bütünün şüpheli oluşu sebebiyle 'mecâz', ikinci yöntemde ise geçmiş ve gelecek arasında bir benzetme olması sebebiyle 'istiâre' olduğunu iddia etmiştir.[396]

Kemalpaşazâde ise bu iki görüşe, bir lafzın aynı anda hem hakikat hem de mecâzı bir arada bulundurmasının mecâzın doğasına aykırı olması sebebiyle itiraz etmiştir. Bu bağlamda 'tağlîb lafız, aralarındaki benzeşme sebebiyle asıl manası dışında başka bir manayı da ifade etmesiyle mecâzdır' diyenlerin, benzeşme ilişkisinden bahsederek yanıldıklarını, çünkü benzeşme ilişkisinin istiârenin konusu olduğunu ve bu ilişkinin tağlîb lafızlar arasında bir alaka olmadığını belirtmiştir. Tağlîb lafızlar arasında benzeşme dışında farklı alakalar da olması sebebiyle onu 'mecâz-ı mürsel' olarak yorumlamıştır. Yazar bu açıklamalarla birlikte tağlîbin de bir mecaz türü olduğu sonucuna varmıştır.[397]

Kemalpaşazâde, Teftâzânî'nin *et-Telvîh* isimli eserinde "حُرُوفُ الْمَعَانِي" başlığında asıl yazar Sadruşşerî'a'nın zarflar ve harfleri, tağlîb yoluyla veya zarfların harflerle olan yapısal benzerliği ve bağımsız olmamaları nedeniyle teşbîh yoluyla her iki grubu da harfler olarak adlandırdığını öne sürmüştür. Ardından bu yöntemlerden 'teşbîh' yolunun hakikat ve mecâzı bir arada bulundurması anlamına geldiğini, bu sebeple bu durumun tağlîb yoluyla ifade edilmiş olmasının daha doğru olduğunu iddia etmiştir.[398] Kemalpaşazâde ise Teftâzânî'nin bu görüşünde isabetsiz olduğunu; çünkü aslında her iki yöntemde de hakikat ve mecâzın bir arada olduğunu belirtmiştir.[399]

Bu konuda Fenârî Hasan Çelebi ise "Galip anlam, lafzın hakiki anlamıdır; mağlup edilen anlam ise mecâzî bir anlamdır. Bu durumda, tağlîb örneğinde hakikat ile mecâzın birleştirilmesi zorunludur" demiş ve şöyle eklemiştir: "Tüm anlamlar mecâzîdir denilemez; çünkü lafız bu mecâzî anlam için söylenmemiştir."[400]

---

[396] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 41.
[397] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 41.
[398] Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn 'Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Kitâbü't-Telvîh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1957), 1/187.
[399] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 42.
[400] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 42.

Hakikat ve mecâz konusunda Teftâzânî'nin görüşlerine bakıldığında aslında onun da hakikat ve mecâzın bir arada bulunmasının doğru olmadığını düşündüğü görülür. Ancak Kemalpaşazâde, onun, kendi görüşlerini temellendirirken kullandığı argümanları çoğu zaman isabetsiz bulmuş ve görüşlerini bu sebeple eleştirmiştir.

Kemalpaşazâde son olarak beyan ilmi konularından olan 'teşbîh' ile 'mecâz' ve 'tağlîb' ilişkisini değerlendirmiştir. Bu konuda şöyle demiştir:

أَقُولُ: قَدْ عَرَفْتَ مِمَّا سَبَقَ أَنَّ التَّغْلِيبَ مِنْ بَابِ الْمَجَازِ، وَالتَّجَوُّزُ فِي نَحْوِ "الْعُمَرَيْنِ" وَ"الْقَمَرَيْنِ" بِحَسَبِ الصِّيَاغَةِ لَا بِحَسَبِ الْمَادَّةِ، فَإِنَّ صِيغَةَ التَّشْبِيهِ مَوْضُوعَةٌ بِالْوَضْعِ النَّوْعِيِّ لِفَرْدَيْنِ مِنْ جِنْسِ مَادَّتِهِ فَإِطْلَاقُهُ عَلَى فَرْدَيْنِ أَحَدُهُمَا مِنْ جِنْسِ مَادَّتِهِ وَالْآخَرُ لَا مِنْ جِنْسِ مَادَّتِهِ يَكُونُ مَجَازًا بِطَرِيقِ تَغْلِيبِ مَا هُوَ مِنْ جِنْسِ مَادَّتِهِ عَلَى غَيْرِهِ.[401]

> "Daha önceki açıklamalardan tağlîbin bir mecâz türü olduğunu anladın. 'اَلْعُمَرَيْنِ', 'اَلْقَمَرَيْنِ' gibi ifadelerdeki mecâz, bu kelimelerin özü ile ilgili değil biçimsel yapılarıyla ilgilidir. Çünkü teşbih sanatı aynı cinsten/özden olan iki şey hakkında türsel bir olgudur. Bu olgunun iki farklı cins arasında uygulanması mecâzî bir kullanım olup, aynı cinsten olanın olmayana üstün getirilmesi yoluyla gerçekleşir."

Yazar burada teşbîhin aynı cinsten/özden olan iki şey arasında yapılan bir benzetme sanatı olduğunu belirtir. Teşbîh, temelde iki unsurun benzer bir özelliği üzerinde durur. Ancak tağlîb, aynı cinsten olmayan iki şey arasında bu benzetme kalıbını kullanır ve bu nedenle mecâz kapsamına girer.

1.3.6.2. Eserde Yer Alan Örnekler

Kemalpaşazâde eserinde tağlîb konusunu açıklarken tesniye lafız eksenindeki örneklerden çok ayetlerdeki zamirler, edatlar, ism-i mevsuller ve ism-i işaretler gibi dilbilimsel ögelere odaklanmıştır. Zikrettiği örneklerin birçoğunu ise önceki eserlerden nakletmiştir.

[401] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 50.

Eserde yer alan tağlîb örnekleri şu şekildedir:

1) اَلْعُمَرَانِ

Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i ifade eden lafız hakkında Kemalpaşazâde, "tekil bir ismin başka bir tekil isme üstün gelmesinin örneklerindendir" demiş ve iki isim arasından "عُمَرُ" isminin tercih edilme sebebinin hafiflik olduğunu söylemiştir.[402] Risâlenin farklı yerlerinde bu lafız hakkında bazı hususları nakletmiştir: Bazıları "اَلْعُمَرَانِ" ile kastedilenin Ömer b. Hattâb ve Ömer b. Abdülazîz olduğunu da iddia etmiş ve buna delil olarak Arapların "أَعْتَقَ الْعُمَرَانِ فَمَنْ بَيْنَهُمَا مِنَ الْخُلَفَاءِ أُمَّهَاتِ الْأَوْلَادِ" "İki Ömer ve arasındaki halifeler anne köleleri azat etmiştir" demelerini getirmişlerdir. Ancak Hz. Osman'a hitaben söylenilen "نَسْأَلُكَ سُنَّةَ الْعُمَرَيْنِ" "Senden Ömereyn'in sünnetini (yönetim tarzını) istiyoruz" ifadesi göstermektedir ki "اَلْعُمَرَيْنِ" ifadesiyle kastedilen Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'dir. Çünkü bu ifade Ömer b. Abdülazîz'den daha önce kullanılmıştır.[403] Nitekim bu ifadenin tağlîb sayılabilmesi için de böyle olması daha doğrudur. Öyle ki ikinci iddia, isimleri aynı olan iki kişiyi ifade ettiğinden dolayı hakiki manada tesniye olup tağlîb değildir.

2) اَلْقَمَرَانِ

Kemalpaşazâde, Güneş ve Ay'ı ifade eden bu tağlîb lafızda "قَمَرٌ" kelimesinin üstün gelme sebebini müzekkerlik olarak zikretmiştir.[404] Başka bir yerde ise Tirmizî'den[405] bunun sebebini müzekkerliğin yanı sıra harflerinin az oluşu olarak aktarmıştır. Bu ifadeler risâlede şu şekilde geçmektedir:

قالَ التِّرْمِذِيُّ: اِعْلَمْ أَنَّ التَّغْلِيبَ قَدْ يَكُونُ لِقُوَّةِ مَا يَفْعَلُهُ وَفَضْلِهِ كَمَا فِي "أَبَوَانِ"، وَقَدْ يَكُونُ لِمُجَرَّدِ كَوْنِهِ مُذَكَّرًا كَمَا فِي"الْقَمَرَيْنِ"، وَقَدْ يَكُونُ لِقِلَّةِ حُرُوفِهِ بِالنِّسْبَةِ إِلَى الْمُغَلَّبِ عَلَيْهِ كَمَا فِي "الْقَمَرَيْنِ"، وَقَدْ يَكُونُ

[402] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 40.
[403] Ezherî, *Tehzîbü'l-luga,* 2/2353; Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 39, 49.
[404] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 39.
[405] Doğrusu Tirmizî değil Teftâzânî'dir. Burada müellif veya muhakkik hata yapmıştır.

لِكَثْرَتِهِ كَمَا تَلِي عَلَيْكَ مِنَ الْآيَاتِ الْمَذْكُورَةِ، يَعْنِي قِصَّةَ شُعَيْبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَقِصَّةَ مَرْيَمَ وَقِصَّةَ آدَمَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ.[406]

> "Tirmizî şöyle demiştir: Bil ki tağlîb, üstün olanın gücü ve fazileti sebebiyle olabilir, tıpkı 'أَبَوَانِ' (baba ve anne) ifadesinde olduğu gibi; bazen sadece müzekker olmasından dolayı olabilir, tıpkı 'اَلْقَمَرَيْنِ' (Güneş ve Ay) ifadesinde olduğu gibi; bazen ise, galip olanın mağluba nisbetle az harfli olması nedeniyle olabilir, tıpkı 'اَلْقَمَرَيْنِ' ifadesinde olduğu gibi; bazen de ayetlerde çokça geçmesi nedeniyle olabilir, tıpkı Şuayb (a.s.), Meryem (a.s.) ve Âdem (a.s.) kıssalarında olduğu gibi"

Kemalpaşazâde'nin Tirmizî'den aktardığı kısımda zikredilen sebeplere bakıldığında müzekkerliğin bu iki lafız arasında üstün gelme sebebi olarak zikredilmesi isabetlidir. Çünkü bu lafızlardan "اَلْقَمَرُ" müzekker, "اَلشَّمْسُ" ise müennestir. Bilindiği üzere müzekkerlik, iki lafız arasında tağlîb yapılmasında en etkili ve öncelikli sebeptir.[407]

Devamında zikredilen harflerin az oluşu ise "اَلْقَمَرَانِ" lafzı için isabetsiz bir yaklaşımdır. Çünkü "اَلشَّمسُ" ve "اَلْقَمَرُ" kelimelerinin her ikisi de eşit harf sayısına sahiptir. Belki de burada bir yazım hatası yapılmıştır. Bu sebebi, tağlîbin yaygın kullanımlarından biri olan ve Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer için söylenen "اَلْعُمَرَانِ" lafzı hakkında söylemek istemiş olabilir.

Kemalpaşazâde ayrıca bu tağlîb lafız hakkında Teftâzânî'nin, *Şerhu'l-Miftâh* adlı eserinde Radî'ye tabi olarak "Tağlîbde esas alınan -müzekker olması istisna- daha hafif olan isimdir. Tıpkı 'اَلْقَمَرَيْنِ' lafzında olduğu gibi" ifadesini aktarmış ve 'daha hafif' tabirini kullanması sebebiyle onu eleştirmiştir. Bu noktada "اَلْقَمَرُ" lafzının "اَلشَّمسُ" lafzına göre daha hafif olduğu isabetsiz bir görüş değildir. Çünkü Güneş'e ait lafız tesniye

[406] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 49.
[407] Ayrıntılı bilgi için bk. bu çalışmada "Tağlîbin Gayesi ve Yapılmasında Etkili Olan Sebepler" başlığı.

yapıldığında "اَلشَّمْسَانِ" şeklinde söyleneceğinden "ش" harfinin şemsî harflerden olması sebebiyle dile ağır gelecektir.[408]

3) اَلْخَافِقَانِ

Kemalpaşazâde doğu ve batı için tağlîb yoluyla "الْخَافِقَانِ" denmesini bazı alimlerden nakillerle açıklamıştır. Önce Sekkâkî'den şu alıntıyı zikretmiştir:

ثُمَّ قَالَ السَّكَّاكِيُّ: وَمِنْهُ قَوْلُهُمْ: أَبَوَانِ لِلْأَبِ وَالْأُمِّ، وَقَمَرَانِ لِلشَّمْسِ وَالْقَمَرِ، وَخَافِقَانِ لِلْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ. قَالَ: "وَالْخَافِقُ هُوَ الْمَغْرِبُ مِنْ خَفْقِ النَّجْمِ إِذَا غَابَ، وَقِيلَ الْمَشْرِقُ لِأَنَّهُ تَخْفِقُ فِيهِ الْكَوَاكِبُ أَيْ تَلْمَعُ".[409]

> "Sonra Sekkâkî şöyle dedi: "Bu kapsamda, baba ve anne için 'أَبَوَانِ', Güneş ve Ay için 'قَمَرَانِ', doğu ve batı için ise 'خَافِقَانِ' denilmesi yer alır." Ardından şöyle ekledi: "'اَلْخَافِقُ', yıldızın (Güneş'in) battığı yer olduğu için batıyı ifade eder. Ancak, bazılarına göre 'اَلْخَافِقُ' , doğuyu da ifade eder; çünkü yıldızlar doğuda parlayıp ışıldar""

Kemalpaşazâde, Sekkâkî'nin "الْخَافِقَانِ" lafzının tağlîb oluşu ile ilgili ifadelerini yetersiz bulur ve Cevherî'nin şu sözlerini nakleder:

اَلْخَافِقَانِ: أُفُقُ الْمَغْرِبِ وَالْمَشْرِقِ. وَقَالَ ابْنُ السِّكِّيتِ لِأَنَّ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ يَخْفُقَانِ فِيهِمَا.[410]

> "'el-Hâfikân', batı ve doğu ufkudur." İbnü's-Sikkît de şöyle der: "Çünkü gece ve gündüz bu iki ufukta gelip geçer."

Kemalpaşazâde bu açıklamaları yetersiz bulup daha açıklayıcı olduğunu düşündüğü için Cevherî'nin ifadelerini nakletmiş, devamında ise bir yorum yapmamıştır.[411]

Ancak ilk görüşte "خَافِقَانِ" lafzı doğu ve batıdan birinin özelliği olarak yansıtılırken, ikinci görüşte doğu ve batının ortak özelliği olarak anlatılır. Oysaki iki ayrı kelimenin ortak

---

[408] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 50.
[409] Bu ifadeler Sekkâkî'ye değil Teftâzânî'ye aittir bk. Teftâzânî, *Şerhu Miftâhi'l-'ulûm,* 118.
[410] Bu ifadenin aslı *es-Sıhâh'*ta "اَلْخَافِقَانِ أُفُقَا الْمَغْرِبِ وَالْمَشْرِقِ" olarak geçer. Cevherî, *es-Sıhâh,* 4/1470; Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 48.
[411] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 48.

özelliğinin üstün getirilmesi tağlîbe aykırıdır. Çünkü tağlîbde lafızlardan biri veya birine ait özelliğin üstün getirilmesi gereklidir. Bu yüzden Cevherî'nin açıklamaları bu kelimede tağlîb değil hakiki tesniye olduğunu ortaya çıkarır. Teftâzânî *Şerhu'l-Miftâh*'ta, bu lafzı doğu ve batıdan biriyle sınırlandırıldığı için bu iki kelime arasında tağlîbin gerçekleşmesi hususunda onun görüşleri daha tutarlıdır. Nitekim o da *Şerhu'l-Miftâh*'ta Cevherî'nin ifadelerini bu yönde yorumlamıştır.

4) اَلْأَبَوَانِ

Kemalpaşazâde bu lafzı önceki alimlerin görüşlerini naklederken zikretmiş ancak bu lafız hakkında herhangi bir yorum yapmamıştır. Bu lafız risâlede üç yerde şu ifadelerde geçmektedir: ''وَمِنْهُ قَوْلُهُمْ: أَبَوَانِ لِلْأَبِ وَالْأُمِّ'' "Bu kapsamda baba ve anne için 'أَبَوَانِ' denilmesi yer alır."[412]; ''إِعْلَمْ أَنَّ التَّغْلِيبَ قَدْ يَكُونُ لِقُوَّةِ مَا يَفْعَلُهُ وَفَضْلِهِ كَمَا فِي "أَبَوَانِ"'' "Bil ki tağlîb, üstün olanın gücü ve fazileti sebebiyle olabilir, tıpkı 'أَبَوَانِ' ifadesinde olduğu gibi."[413]; ''فَيَكُونُ الْأَبَوَانِ لِلْمُسَمَّيَيْنِ بِالْأَسْبَابِ'' "Bu durumda, 'الْأَبَوَانِ' ortak sebep ile iki isimlendirilen için olur".[414]

5) ﴿مَا تَعْبُدُونَ﴾

Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok yerde geçen "sizin inandıklarınız/ibadet ettikleriniz" anlamındaki ifadelerde Kemalpaşazâde, küçümseme sebebiyle tağlîb olduğunu iddia etmiştir. Ancak bu hususta daha fazla açıklama yapmamış, ayet numarası da belirtmemiştir.[415] Onun burada anlatmak istediği şey gayr-i âkil varlıklar için kullanılan "مَا" edatının "مَنْ" edatı yerine kullanılması olabilir. Allah dışında ibadet edilenleri küçümsemek maksadıyla "مَا" edatının "مَنْ" edatına üstün geldiği düşünülebilir. Ancak ayetlerdeki bu tür ifadelerin tağlîb oluşu Kemalpaşazâde'nin öznel yorumudur. Çünkü konu hakkındaki diğer eserlerde ayetlerdeki bu tür ifadeler tağlîb olarak yorumlanmamıştır.

[412] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 48.
[413] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 49.
[414] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 51.
[415] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 40.

6) ﴿وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللهِ﴾

Kemalpaşazâde, Furkân sûresi 17. ayette geçen bu "O gün biz, onları ve Allah'tan başka taptıkları şeyleri bir araya toplayacağız"[416] anlamındaki ifadede 'çokluğun' başka bir çokluğa tağlîbi olduğunu belirtmiş ve daha fazla açıklama yapmamıştır.[417] Bu husus şöyle açıklanabilir; ayette geçen "هُمْ" zamiri, biri 'insan topluluğu' diğeri ise 'Allah dışında tapılan şeyler' olmak üzere iki çoğul unsuru ifade etmektedir.

7) ﴿وَمَّا أُنْزِلَ﴾

Kemalpaşazâde bu ayeti doğrudan örnek olarak zikretmemiş; ancak başka hususları açıklarken Zemahşerî'nin bu ayet hakkındaki görüşlerine yer vermiştir.[418] Zemahşerî bu konuda ayette geçen "أُنْزِلَ" fiilinin aslında geçmiş zamanı ifade etse de ayetin bağlamında gelecek zamanı da içine alarak tağlîb ifade ettiğini açıklamış ve burada mevcut olanın mevcut olmayana tağlîbi olduğunu belirtmiştir.[419]

8) ﴿وَكَانَتْ مِنْ الْقَانِتِينَ﴾

Kemalpaşazâde, Tahrîm sûresi 12. ayette "الْقَانِتِينَ" ifadesinin dil kurallarına göre "الْقَانِتَاتِ" şeklinde gelmesi gerekirken vâv ve nûn ile cem-i müzekker sâlim sîgasında gelmesini Hz. Meryem'i yüceltme olarak yorumlamış; ardından bu görüşü önceki alimlerden nakillerle desteklemiştir. Sunduğu delillerle birlikte şu kanaati belirtmiştir: "Bu ifade aynı zamanda Hz. Meryem'in itaati konusunda, erkeklerin itaatinden geri kalmadığını, hatta onların seviyesinde kabul edilip erkeklerle aynı ifade kalıbına dâhil edildiğini ima eder". Sonuç olarak bu ayette önceki alimlerin de ifade ettiği gibi müzekkerin müennese tağlîbi olduğunu ve bunun Hz. Meryem'i yüceltme sebebiyle yapıldığını ifade etmiştir.[420]

---

[416] el-Furkân 25/17.
[417] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 39.
[418] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 41.
[419] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/42.
[420] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 44; Teftâzânî, *Şerhu Miftâhi'l-'ulûm,* 2/113-114; Sekkâkî, *el-Miftâh*, 242.

Ayrıca Zemahşerî'nin bu ifade hakkında "وَكَانَتْ مَرْيَمُ مِنْ أَعْقَابِ هَارُونَ عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ" "O Harûn'un (a.s.) soyundandı" anlamında "min" edatının onun soyunun başlangıcını ifade ettiği, dolayısıyla burada tağlîb olmadığı şeklindeki bir yorumunu ise şöyle eleştirmiştir: "Bu yorum için bir gerekçe göremiyorum. Çünkü bu, o ince nüansı kaybetmek suretiyle sözün seviyesini düşürmektir. Bilakis bunun, sözün makamın gereğine uygunluğunu sağlama açısından bir 'takrîb (yakınlaştırma)' olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü makam, onun üstünlük ve fazilet yönleriyle nitelenmesine uygundur". Kemalpaşazâde, Zemahşerî'nin bu yorumunun sözün belâgatı ile uyumlu olmadığını, çünkü bu yorumun ayetin anlamında var olan ince nüansı kaybettirdiğini belirtmiştir. Ayetteki ifadenin Hz. Meryem'in üstün vasıflarını yüceltmek için bu tarzda geldiği sonucuna varmıştır. Çünkü ona göre bir peygamber soyundan olmak, insanların en akıllılarının bile anlamakta zorlanacağı bir durumdur.[421]

9) ﴿إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنْ الْغَابِرِينَ﴾

A'râf sûresi 83. ayette "الْغَابِرِينَ" ifadesinin dil kurallarına göre "الْغَابِرَاتِ" şeklinde gelmesi gerekirken vâv ve nûn ile cem-i müzekker sâlim sîgasında gelmesi bir önceki örnekte olduğu müzekkerin müennese tağlîbi sebebiyledir. Ancak Kemalpaşazâde bu ayeti doğrudan tağlîb ile ilişkilendirerek zikretmemiş, bunun yerine Hz. Lût'un karısının geride kalanlardan olması hakkında bazı Kur'ânî açıklamalara yer vermiştir.[422]

10) ﴿لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا﴾

Kemalpaşazâde A'râf sûresi 88. ayette inkarcıların Hz. Şuayb ve ona inananlara hitap ederek "…Mutlaka dinimize döneceksiniz" demelerinde bir cinsin çok olanının az olana tağlîbi olduğunu aktarmış ve bu ayette iki açıdan tağlîb olabileceğini söylemiştir. Birincisi; sayısal açıdan kavminin Hz. Şuayb'a üstün gelmesi; ikincisi ise muhatap kişi olarak Hz. Şuâyb'ın kavmine üstün gelmesidir. Daha sonra bu hususu şöyle açıklamıştır: "Burada şöyle bir bahis söz konusudur: Bu da şudur ki; hitapta tağlîb, ancak o hitap, ona uyanların bulunduğu bir mecliste gerçekleşmemişse zorunludur. Zira eğer bu hitap,

[421] Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 4/573; Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 45.
[422] Hz. Lût'un eşine ihaneti hakkında bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 4/572; Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 43.

onların bulunduğu bir ortamda gerçekleşmişse; hitap, ona (Şuayb'a) ve onunla birlikte orada bulunan kimselere doğrudan yapılmış olabilir ve bu durumda tağlîb söz konusu olmaz". Ardından "Ayet-i kerimenin bağlamında, durumun belirlenmesine dair bir işaret bulunmaktadır. Bu nedenle, Keşşâf'ın yazarı (Zemahşerî) ve diğerleri, hitapta tağlîb konusuna yönelmemiştir. En doğrusunu ise Allah Teâlâ bilir" diyerek bu bahsi kapatmıştır.[423]

11) ﴿وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُٓوا اِلَّآ اِبْلِيسَ﴾

Kemalpaşazâde Bakara sûresi 34. ayetle birlikte birkaç ayette daha geçen secde emrinde İblis'in meleklerden istisna edilerek zikredilmesi konusunda kadınların erkeklerden sayılması gibi İblis'in de meleklere dahil edildiğini Sekkâkî'den nakletmiştir. Ardından onun görüşünün Zemahşerî'nin bu konuyu istisnâ kuralına göre yorumlamasıyla uyuştuğunu belirtmiş ve şöyle demiştir: "Bu, Zemahşerî'nin, istisnânın 'muttasıl' olduğu yönündeki görüşüne uygundur. Çünkü İblis, melekler arasında yer alan tek bir cin idi; onların arasına karışmış ve onlar arasında adeta kaybolmuştu. Bu nedenle, 'فَسَجَدُوا' ifadesinde melekler kastedilse de İblis onların içinde olduğu için genellemeye dahil edildi. Daha sonra ise onlardan biri gibi istisna edilerek ayrıldı."[424] Ardından onun istisna yorumu hakkında şöyle demiştir: "Ve derim ki: İstisnânın 'muttasıl' olduğunu doğrulamak için tağlîb sanatına başvurmaya gerek yoktur. Çünkü bu durum, İblis'in de secde emrine muhatap olması esasına dayanmaktadır. Bu ise, 'melekler' hitabının genelleştirilmesini zorunlu kılmaz. Bu genellik, başka bir yolla, yani 'delâlet' yoluyla sağlanabilir" dedikten sonra şöyle eklemiştir: "Şöyle ki, büyüklerin, birine boyun eğmekle emredilmeleri durumunda, küçüklere de aynı şeyin emredilmiş olması birinci yoldan anlaşılır. Secde emri, lafzî olarak meleklerle sınırlandırılmış olsa da bu emrin delâleti İblis'i de kapsayacak şekilde geneldir."[425]

---

[423] Teftâzânî, *Şerhu Miftâhi'l-'ulûm,* 2/113; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 1/166; Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 43-44.
[424] Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 1/127.
[425] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 46.

Kemalpaşazâde burada, ‘istisnâ-i muttasıl’ anlayışını destekleyen bir başka argüman daha sunmaktadır. Ayetteki melekler (الْمَلَٰٓئِكَةُ) ifadesinin, ‘delâlet’ yoluyla İblis’i de kapsadığını ve burada tağlîb olmadığını belirtmiştir.

Daha sonra bütün bu izahlarını, el-Cürcânî’nin *Şerhu’l-Mihtâh*’ında buradaki istisnanın muttasıl olduğu yönündeki açıklamalarında eksik bir temellendirme olduğunu ifade ederek konuyu tamamlamıştır.[426]

12) ﴿بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ﴾

Neml sûresi 55. ayet hakkında Kemalpaşazâde Sekkâkî’nin şu ifadelerini nakletmiştir: “Sekkâkî şöyle dedi: ‘Bu bağlamda Allah Teâlâ’nın şu sözü de yer alır: ‘بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ’ Bu ifadede hitap zamiri ‘تَاء’ ile gelmiş olup, ‘أَنْتُمْ’ zamiri ‘قَوْمٌ’ üzerine galip kılınmıştır.’” Ancak Kemalpaşazâde bu ifadenin tağlîb bahsine dahil olmadığını belirtmiştir.[427]

13) ﴿وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾

Risâlede Neml sûresi 93. ayette yer alan bu ifadede hitap zamirinin kullanımı ve anlamı ele alınmaktadır. Bu ayette Hz. Muhammed (s.a.v.) teselli edilmekte, müşrikler ise uyarılmaktadır. Kemalpaşazâde ayet hakkında Sekkâkî’nin şu ifadelerini nakletmiştir: “Aynı şekilde, ‘وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ’ ‘Rabbin, yaptıklarınızdan habersiz değildir’ ayeti de hitap zamiri ‘تَاء’ ile, okuyanlara göre ‘Sen ey Muhammed, tüm mükellefler ve diğerleri’ anlamına gelir”.[428]

Ardından onun bu görüşüne şu şekilde açıklık getirmiştir: “Derim ki: Bu söz, hitap zamiri ‘تَاء’ ile okuyanlar için söylenmiştir; çünkü üçüncü şahıs zamiri ‘يَاء’ ile ‘يَعْمَلُونَ’ şeklinde okuyanlar açısından, gâibler hakkında haber verilmesi, tağlîbe başvurmaksızın doğrudur. Ancak ‘تَعْمَلُونَ’ ifadesiyle muhâtaba hitap etmek, tağlîbsiz doğru olmaz.” Ardından şöyle eklemiştir: “Ayetlerde Peygamberimiz (s.a.v.) ile birlikte tüm mükelleflere hitap edilirken, üçüncü şahıslar sayı bakımından daha fazla olmalarına rağmen hiçbir zaman

[426] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 46.
[427] Sekkâkî, *el-Miftâh,* 242; Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 46.
[428] Sekkâkî, *el-Miftâh,* 242.

gâibler, muhâtaba üstün gelmez. Aynı şekilde muhatap ve gâib de mütekellime üstün gelmez". Devamında ise "Bu kaide bilinen bir şey olmasaydı da bahsi geçen ifade tağlîb olarak açıklanırdı" diyenlerin yanıldığını, çünkü ifadenin tağlîbsiz de doğru kabul edildiğini ifade etmiştir.[429]

14) ﴿جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَاجًا يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ﴾

Şûra sûresi 11. ayet hakkında Kemalpaşazâde, Sekkâkî'den şu ifadeleri aktarmıştır: "Sekkâkî şöyle dedi: 'Aynı şekilde Yüce Allah'ın 'جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَاجًا يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ' 'Sizin için kendi nefislerinizden eşler yarattı ve sizi bu şekilde çoğaltıyor' sözündeki 'يَذْرَؤُكُمْ' ifadesi de böyledir. Bu ifade akıllı varlıkları ve hayvanları kapsayan genel bir hitaptır. Burada muhataplar gâiblere, akıllı varlıklar ise akılsızlara üstün kılınmıştır. Yani, 'يَذْرَؤُكُمْ' ifadesinde hitabın hem akıllı varlıkları hem de hayvanları hem muhatapları hem de gâibleri kapsaması bağlama göre gerekli olmuş ve bu anlam tağlîb yoluyla 'كُمْ' zamirinde toplanmıştır.'"[430]

Kemalpaşazâde ise onun bu ifadeleri hakkında: "Çünkü 'kâf' harfinin 'hâ' harfi yerine gelmesinde muhatapların gâib'e, 'mîm' harfinin de 'nûn' harfi yerine gelmesinde ise akıllıların akılsızlara tağlîbi vardır" demiştir. Kemalpaşazâde harf değişiklikleri üzerinden tağlîbin nasıl işlediğini ve hitapların kapsamını bu şekilde izah etmektedir.[431]

Ardından şu açıklamayı yapmıştır: "Biri bu durumda hitabın, her iki grubu kapsamasının gerekli olmadığını ve akıl sahiplerine özgü olduğunu; çünkü akıl sahibi olmayanlara hitap etmenin doğru olmadığını söylerse ona şöyle derim: Yüce Allah'ın 'مِنْ أَنفُسِكُمْ' 'kendi nefislerinizden' buyruğundaki hitabın belirli bir gruba tahsis edilmesi, söz konusu hükmün sadece onlara özgü olmasını gerektirmez. Aynı şekilde (diğer ayetlerde) 'لَكُمْ' ve 'أَنفُسَكُمْ' lafızlarındaki hitabın belli bir gruba yönelik olması, hükmün sadece o gruba özgü olmasını zorunlu kılmaz. Hayvanlar konusundaki hükmün açıklanmasının terkedilmesi,

[429] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 46.
[430] Sekkâkî, *el-Miftâh,* 242.
[431] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 48.

anlamın ‘delâlet’ yoluyla anlaşılması sebebiyledir. Bu husus ‘îcâz’ ve ‘ihtisâr’ kabîlindendir. Dolayısıyla burada tağlîbe gerek yoktur. Bu açıkça anlaşılır.”[432]

Kemalpaşazâde burada ayetteki hitabın insan ve hayvan için ayrı ayrı olmayıp “كُمْ” zamirinde toplanmasını tağlîb ile değil ‘îcâz’ ve ‘ihtisâr’ kaidesiyle açıklamıştır.

15) ﴿أَنَا وَأَنْتَ فَعَلْنَا / أَنْتَ وَزَيْدٌ تَفْعَلَانِ﴾

Kemalpaşazâde tağlîb konusunu açıklarken tesniye lafızlar ve ayetlerde geçen bazı örneklere ek olarak Zemahşerî’nin Arapça “أَنَا وَأَنْتَ فَعَلْنَا” ifadesinde mütekellimin muhâtaba; “أَنْتَ وَزَيْدٌ تَفْعَلَانِ” ifadesinde ise muhâtabın gâibe tağlîbi olduğunu iddia etmesine karşılık, burada tağlîb olmadığını iddia etmiştir. Ona göre “فَعَلْنَا” ifadesindeki zamir hakiki anlamında kullanılmıştır. O, bu durumun tağlîbden çok ‘iltifât’a (yön değiştirme sanatı) yakın olduğunu ifade etmiştir.[433] “تَفْعَلَانِ” ifadesi hakkında ise bir yorum yapmamıştır.

Kemalpaşazâde’nin risâlede zikrettiği örnekler bu kadardır. Bu örnekler incelendiğinde gerek az sayıda oluşlarından gerekse ayetlere ve açıklamalarına yer vermesinden anlaşılmaktadır ki; Kemalpaşazâde tesniye lafızlarla olan tağlîb örneklerine pek fazla önem vermemektedir. Diğer örneklere yaklaşımı ise önceki alimlerin konuyu işleyişlerinden oldukça farklıdır. Çok yönlü bir alim olması sebebiyle incelediği örneklere sadece bir dil alimi olarak değil, zaman zaman fakih ve müfessir kimliğiyle yaklaşmıştır. Bu yüzden dilbilimsel açıklamaların yanı sıra ayetlerdeki farklı noktalara da temas etmiştir.

1.3.6.3. Eserde Yer Alan Bazı Hususlar

Kemalpaşazâde, risâlenin sonuna yaklaşırken tağlîb ile ilgili birkaç hususa daha temas etmiştir. Arapça’da bazı müşterek anlamlı kelimelerin tağlîb sayılıp sayılamayacağı, tağlîbin tesniye formda oluşu ve özel isim olan tağlîb lafızlar hakkında bazı nakiller sunmuş ve açıklamıştır.[434]

---

[432] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 48.
[433] Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 1/42; Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 47; Ayrıca "iltifât" kavramı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Durmuş “İltifât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/152-153
[434] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 50-51.

Kemalpaşazâze, *Şerhu'l-Miftâh*'tan tağlîbi açıklayan şu ifadeleri aktarmış: "Bu bağlamda, her ikisini birden ifade etmek üzere birinin isminin, diğerine verilmesi ve tesniye yapılması suretiyle, iki mütenasip isimden birinin diğerine üstün gelmesi de yer alır. Bu itibar ile daha ağır olan ismin müzekker olması hariç üstün gelen isim, daha hafif olandır. Tıpkı 'اَلْقَمَرَيْنِ' (Güneş ve Ay) ifadesinde olduğu gibi". Ardından bu açıklamada yer alan 'daha ağır' ifadesinin isabetsiz olduğunu belirtmiştir. Çünkü ona göre iki isimden biri daha hafif olduğunda diğeri ağır değil, hafif olacaktır. Burada *Şerhu'l-Miftâh* yazarını bir meseleyi açıklarken dilin inceliklerini göz ardı etmesi sebebiyle eleştirdiği görülmektedir.[435]

Daha sonra ondan şu şekilde aktarmaya devam etmiştir: "Eğer sen 'bir ismin diğerine verilmesi, tesniye yapılması için tek başına yeterli bir sebep değildir. Çünkü bu tıpkı müşterek isimler gibidir. Aksine iki ismin aynı türden sayılabilmesi için anlamda ortaklık olması zorunludur' dersen, şöyle cevap veririm: Bu ihtilaflı bir konudur. Öyle ki bazıları, hayız ve temizlik için 'قُرْآنِ'; göz ve su kaynağı için ise 'عَيْنَانِ' denilmesini caiz görmüştür."[436]

Kemalpaşazâde, bu görüşlere şu şekilde cevap vermiştir: "Derim ki: Bu cevap, akıl sahipleri için gayet açıktır. Zira üzerinde ihtilaf bulunan bir mesele, iki şeyin tesniye yapılmasına dayanak olamaz." Yazar bu açıklama ile üzerinde görüş ayrılığı bulunan bir konuya dayalı olarak ikil bir kullanımın doğru bir temele oturtulamayacağını vurgulamıştır.[437]

Devamında ondan şu şekilde aktarmaya devam etmiştir: "Ayrıca diğerinin bu ad ile isimlendirilmesini caiz görmüşlerdir. Bu bir iddiadır. Daha sonra bu isim her ikisini birden ifade eden bir kavram elde edilmesi için kendisine verilen isme yorulur. Ardından özel isim konusunda söylendiği gibi isim tesniye yapılır. Böylece bu sebeplerle 'اَلْأَبَوَانِ' ifadesi iki isme ait hale gelir."[438]

Kemalpaşazâde bu görüşü şöyle değerlendirmiştir: "Bu yaklaşımda da zorlama olduğu açıktır. Kendisini de (yani Şerhu'l-Miftâh yazarı) haşiyede itiraf ettiği gibi bazıları bu

[435] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 50.
[436] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 50.
[437] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 50.
[438] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 51.

görüşü şu şekilde reddetmiştir: ‘Bu noktada kullanım çokluğu ve kolaylığın amaç olması sebebiyle cins isimlerin aksine özel isimlerin tesniye ve cemi yapılmasında yalnızca isimde ortaklık yeterlidir denilmesi en doğrusudur.’’’[439]

Kemalpaşazâde burada kullanım çokluğu ve kolaylık açısından özel isimler arasında anlam ortaklığı olmasa da tesniye ve cemi formunda tağlîb yapılabileceğini vurgulamak istemiştir. Bu noktada özel isimlerde isimde ortaklığın yeterli olduğu belirtilmiştir. Ancak bu durumun özel isimler dışındaki cins isimler için geçerli olmadığı anlatılmıştır.[440]

Kemalpaşazâde buraya kadar aktardıklarıyla tağlîb konusunu açıklamış ve usulen şu sözlerle risâleyi tamamlamıştır:

تَمَّتِ الرِّسَالَةُ بِعَوْنِ اللهِ تَمَّ الْكِتَابُ. وَرَبُّنَا الْمَحْمُودُ وَلَهُ الْفَضْلُ وَالْعُلَا وَالْجُودُ مَا اخْضَرَّ رَيْحَانُ وَأَوْرَقَ عُودٌ.
فَصَلَّى اللهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ.[441]

“Bu risâle Allah’ın yardımıyla tamamlandı. Kitap sonlandı…”

[439] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 51.
[440] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 50-51.
[441] Kemalpaşazâde, *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ,* 51.

SONUÇ

Tağlîb, g-l-b kökünden türemiş tef'îl vezninde bir mastardır. Arap dilinde aralarında anlam veya ilişki bakımından benzerlik, yakınlık veya tanınmışlık bulunan iki şeyden birinin diğerine galip getirilmesi ve galip lafzın her iki lafzı birden ifade etmesi şeklinde tanımlanır. Örneğin "اَلْعُمَرَانِ" lafzı Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer'i (r.a.); "اَلْمَشْرِقَانِ" ise doğu ve batıyı ifade eder.

Galip lafızlar genelde tesniye formunda gelir ve tesniye gibi irab edilir. Ancak hakiki tesniye değillerdir. Çünkü tesniye, müfredleri aynı iki lafzı ifade ederken; tağlîb, müfredleri birbirinden farklı iki şeyi ifade eder. Aralarındaki bu zahiri ilişki nedeniyle tağlîb, tesniyeye mülhâk olan türden sayılmıştır.

Alimler, kelimenin anlamını zenginleştiren bir olgu olması sebebiyle tağlîbi meânî terimleri içerisine dahil etmiştir. Bazıları ise tesniye ile olan ilişkisi nedeniyle tağlîbi nahiv konuları içerisinde incelemiştir. Tağlîbin diğer edebi sanatlardan mecâz ve kinâye ile ilişkisi de alimler tarafından incelemeye değer görülmüştür. Bu olgunun kıyâsî mi yoksa mecâzî mi olduğu konusunda ise farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Bu lafızlar Araplar arasında daha çok kolaylık ve ihtisar gayesiyle kullanılmıştır. Tağlîb lafızlardan hangisinin diğerine üstün geleceği konusunda ise çeşitli sebeplerin olduğu görülmektedir.

Arapların çokça kullandığı bir lafız türü olan tağlîb zamanla Arap dilcilerin inceleme sahasına girmiştir. Hicri ikinci asır itibariyle belâgat kitapları içerisinde bu olgudan bahsedilmeye başlanmıştır. Kimileri yeri geldiğinde kısaca işaret etmekle yetinmiş, bazıları kitabında müstakil bir başlık altında incelemiş, bazıları da bu konuda müstakil eserler kaleme almıştır. Eski ve yeni dönemlerde yazılan bu eserler, dönemlerinin dil çalışmaları hakkında bilgi vermeleri bakımından oldukça önemlidir. Eserlerin gerek tahlil gerekse tahkik çalışmalarıyla gündeme getirilmesi ise hem yazarları hakkında daha fazla bilgi edinmek hem de içeriğinin günümüzde neleri ifade ettiğinin açığa çıkarılması bakımından ilim camiasına büyük katkı sağlamaktadır.

Tağlîb hakkında eser yazanlardan biri de Şeyhülislâm Şemseddîn İbn Kemalpaşazâde'dir. Çeşitli ilim alanlarında telifleri bulunan Osmanlı alimi Kemalpaşazâde, *Risâle fî tahkîki't-taglîb* isimli eserinde tağlîb konusunu önceki alimlerin görüşlerini analiz ve kıyas yoluyla ele alarak anlatmıştır. Eserde tağlîbin tesniye örneklerinden çok Kur'ân-ı Kerîm'de farklı şekillerde yer alan örneklerine odaklanmıştır. Doğrudan ayetler üzerine yoğunlaşması nedeniyle olsa gerek Arap edebiyatının diğer unsurlarından şahit getirmemiştir. Kemalpaşazâde bu risâlede tağlîb ifadelerin lafız ve mana düzeyindeki etkilerini incelemiştir.

Sonuç olarak *Risâle fî tahkîki't-taglîb* isimli eser, Kemalpaşazâde'nin genel olarak Zemahşerî ve Sekkâkî'nin tağlîb olarak nitelediği ayetlerin ve Teftâzânî'nin bu ayetler hakkındaki yorumlarının bir değerlendirmesidir. Eser sadece Arap dilbilimi değil; Temel İslam Bilimlerinin, farklı alanları açısından da önemli bir içeriğe sahiptir. Bu durum Kemalpaşazâde'nin çok yönlü bir alim oluşunun bir yansımasıdır. Eser bütün bu yönleriyle literatüre değerli bir akademik katkı sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

Akdemir, Hikmet. *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*. İzmir: Nil Yayınları, 1999.

Alak, Musa. *Kemalpaşazâde'nin Şerhu Tağyîri'l-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*; İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.

Aswad, Husain. "Arap Dilinde Marifelik Takısı (أل) Belağat Ölçütleriyle İnceleme". *Dilbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13/3 (2013), 191-206.

Atsız, Nihal. "Kemalpaşa-Oğlu'nun Eserleri". *Şarkiyat Mecmuası* 7 (1972), 83-135.

Avcı, Casim. "Kûfe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/339-342. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü'l-eşrâf*. thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.

Besyûnî, Abdülfettâh. *'İlmü'l-meʿânî*. Kahire: Matba'atü's-Sa'âde, 1988.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiʿu's-sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 2001.

Bulut, Ali. *Belâgat: Meânî-Beyân-Bedî*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2013.

Bulut, Ali. *Belâgat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2015.

Buzpınar, Ş. Tufan - Küçükaşcı, Mustafa Sabri. "Haremeyn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/153-157. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *Sıhâhu'l-'Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1987.

Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Kitâbü'l-Muktesıd fî şerhi'l-Îdâh*. thk. Kâzım Bahr Mercân. b.y.: y.y., ts.

Cürcânî, Ebü'l-Hasen 'Alî b. Muhammed b. 'Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Taʿrîfât*. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1938.

Çağmar, M. Edip. "Arap Dilinde 'Tağlib'". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2002), 95-111.

Çelebi, İlyas. "Kemalpaşazâde (Eserleri)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/245-247. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Çelebi, Muharrem. "Ezdâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/47-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Demirci, Muhsin. "el-Burhân fî ʿulûmi'l-Kurʾân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 6/434. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Durmuş, İsmail. "İltifât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 22/152-153. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Durmuş, İsmail - Pala, İskender. "İstiâre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 23/315-318. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Durmuş, İsmail. “Kinaye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/34-36. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Durmuş, İsmail. “Mecaz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/217-220. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Durmuş, İsmail. “Tağlîb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/372-374. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Ebû Dâvûd, es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. nşr. M. Muhyiddîn Abdülhamîd. Saydâ: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, ts.

Ebû ‘Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî. *Garîbü’l-hadîs*. nşr. Hüseyin Muhammed Şerîf. Kahire: el-Hey’etü’l-‘Âmme li şü’ûni’l-Metâbi‘ı’l-Emîriyye, 1. Basım, 1984.

Ebû ‘Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm. *el-Garîbü’l-musannef*. nşr. Muhammed Muhtâr el-‘Ubeydî. Kahire: Dâru Mısr li’t-Tıbâ‘a, 1996.

Emîn, Şerîf Yahyâ. *Mu‘cemü’l-elfâzi’l-müsennât*. Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 2. Basım, 1990.

Endelüsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. ‘Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-. *el-Bahru’l-muhît*. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2000.

Endelüsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. ‘Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-. *et-Tezyîl ve’t-tekmîl fî şerhi’t-Teshîl*. Dımaşk: Dâru’l-Kalem, 1997.

Eren, Cüneyt - Uzunoğlu, M. Vecih. *Belâgat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Herevî. *Tehzîbü’l-luga*. thk. Muhammed İvaz Mur‘ıb. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1. Basım, 2001.

Fâkihî, Abdullâh b. Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. ‘Alî el-Mekkî. *Şerhu Kitâbi’l-hudûd fi’n-nahv*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1993.

Ferezdak, Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Sa‘saa et-Temîmî. *Dîvânü’l-Ferezdak*. Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2009.

Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-‘Absî. *Meʿâni’l-Kurʾân*. nşr. Ahmed Yûsuf Necâtî vd. Mısır: ed-Dâru’l-Mısriyye, ts.

Galâyînî, Mustafa. *Câmiʿu’d-dürûsi’l-ʿArabiyye*. Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, 1997.

Gazzî, Ebü’l-Berekât Bedrüddîn Muhammed b. Radıyyiddîn. *el-Behcetü’l-vefiyye bi hucceti’l-hülâsati’l-Elfiyye*. thk. Hamza Mustafa Hasan. Beyrut-Lübnân: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2017.

Gelenbevî, İsmail b. Mustafa. *Resâilü’l-imtihân*. İstanbul: Matba‘a-i Âmire, 1262.

Gökbilgin, M. Tayyib. *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı: Vakıflar-Mülkler-Mukâtaalar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1952.

Gürkan, Menderes. “Zerkeşî, Bedreddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/289-293. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Hasan, Abbâs. *en-Nahvü'l-vâfî*. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1973.

Hüseyin, Abdülkâdir. *Fennü'l-belâga*. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1984.

İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Cemheretü'l-luga*. nşr. Remzi Münîr Ba'lebekkî. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1. Basım, 1987.

İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî. *el-Mücmel fi'l-luga*. nşr. Züheyr Abdülmuhsin Sultân. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.

İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî. *Muʿcemü mekâyîsi'l-luga*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. b.y: Dâru'l-Fikr, 1979.

İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. nşr. Muhibbüddîn el-Hatîb vd. 13 Cilt. Mısır: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1380.

İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed. *Leyse fî kelâmi'l-ʿArab*. thk. Muhammed Abdülgafûr 'Attâr. Mekke: y.y., 2. Basım, 1979.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. 'Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî. *Lisânü'l-ʿArab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.

İbn Sîde, Ebü'l-Hasen 'Alî b. İsmâîl ed-Darîr el-Mürsî. *el-Muhassas*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 1996.

İbn Sîde, Ebü'l-Hasen 'Alî b. İsmâîl ed-Darîr el-Mürsî. *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-aʿzam fi'l-luga*. Kahire: Câmi'atü'd-düveli'l-'Arabiyye el-Munazzamatü'l-'Arabiyye li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-'Ulûm Ma'hedü'l-Mahtûtâti'l-'Arabiyye, 1971.

İbn Ya'îş, Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Ya'îş b. 'Alî b. Ya'îş b. Muhammed el-Esedî el-Halebî. *Şerhu'l-Mufassal*. thk. Emîl Bedî' Ya'kûb. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2001.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn. *Üsdü'l-gâbe*. nşr. Cem'iyyetü'l-Ma'ârifi'l-Mısriyye. Kahire: Matba'atü Vehbe, 1286.

İbnü's-Sikkît, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk el-Hûzistânî. *Islâhu'l-mantık*. thk. Muhammed Mur'ıb. Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 2002.

Kahyaoğlu, Yasin. "Arap Dilinde Tağlib Sanatı ve Örnekleri". *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 3/11 (2003), 123-138.

Karaman, Hayreddin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir.* 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Basım, 2017.

Kefevî, Ebü'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsa el-Hüseynî. *Külliyyâtü Ebi'l-Bekâ*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.

Kemalpaşazâde, Şemsüddîn Ahmed b. Süleymân b. Kemâl Bâşâ. *Resâilü İbn Kemâl Bâşâ*. thk. Nâsır Sa'd er-Reşîd. Riyâd: en-Nâdi'l-Edebî, 1980.

Latîfî, Abdüllatîf Çelebi. *Latifi Tezkiresi*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.

Lebîd b. Rebî‘a. *Dîvânü Lebîd*. nşr. Hamdu Tammâs. b.y.: Dâru’l-Ma‘rife, 1. Basım, 2004.

Lügavî, Ebü’t-Tayyib Abdülvâhid b. ‘Alî el-Halebî. *el-Müsennâ fi’l-luga*. thk. İzzüddîn b. Emîn et-Tenûhî. Dımaşk: el-Mecme‘u’l-‘İlmiyyü’l-‘Arabî, 1960.

Ma‘mer b. el-Müsennâ, Ebû Ubeyde vd. *Kitâbü’d-Dîbâc*. Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1. Basım, 1991.

Ma‘mer b. el-Müsennâ, Ebû Ubeyde et-Teymî el-Basrî. *Şerhu Nekâ’idi Cerîr ve’l-Ferezdak* Abudabi: el-Mecmeu’s-Sekâfî, 1994.

Matlûb, Ahmed. *Mu‘cemü’l-mustalahâti’l-belâgiyye ve tetavvüruhâ.* Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996.

Meydânî, Ebü’l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *Mecmaʿu’l-emsâl*. 2 Cilt. nşr. M. Muhyiddîn Abdülhamîd. Beyrût: Dâru’l-Ma’rife, 1392.

Muhibbî, Muhammed el-Emîn b. Fadlillâh b. Muhibbillâh ed-Dımaşkî. *Cene’l-cenneteyn fî temyîzi nevʿayi’l-müsenneyeyn*. Dımaşk: Mektebetü’l-Kudsî, 1921.

Murâdî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Hasen b. Kâsım b. Abdillâh b. ‘Alî. *Şerhu Teshîli’l-fevâid ve tekmîli’l-makâsıd*. Dımaşk: Daru Sa‘deddîn, 2008.

Müberred, Ebü’l-‘Abbâs Muhammed b. Yezîd b. ‘Abdilekber b. ‘Umeyr. *el-Kâmil fi’l-edeb*. nşr. Muhammed Ebü’l-Fadl İbrâhîm. Kahire: Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, 1997.

Müberred, Ebü’l-‘Abbâs Muhammed b. Yezîd b. ‘Abdilekber b. ‘Umeyr el-Ezdî es-Sümâlî. *el-Muktedab*. Beyrut: ‘Âlemü’l-Kütüb, ts.

Müslim, Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiʿu’s-sahîh*. nşr. Mehmed Zihni Efendi vd. 8 Cilt. Türkiye: Dâru’t-Tıbâ‘at’il-Âmire, 1334.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-‘Arabî, 2. Basım, 1392.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Tahrîru elfâzi’t-Tenbîh*. Dımaşk: Dâru’l-Kalem, 1988.

Ömer, Ahmed Muhtâr. *Muʿcemü’l-lugati’l-ʿArabiyyeti’l-muʿâsıra*. Kahire: ‘Âlemü’l-Kütüb, 2008.

Râzî, Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyyâ. *Muhtârü’s-Sıhâh*. thk. Yûsuf Şeyh Muhammed. Saydâ: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, 1999.

Riyâzî, Muhammed b. Mustafa el-Birgivî. *Riyâzü’ş-şu‘arâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm, 654471, ts.

Sabbân, Ebü’l-İrfân Muhammed b. ‘Alî el-Mısrî. *Hâşiyetü’s-Sabbân ‘alâ şerhi’l-Üşmûnî ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. Kahire: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-‘Arabiyye.

Sâ‘idî, Abdürrezzâk b. Ferâc. *el-Müsenna’t-taglîbî ve türâsü’l-ʿArabiyye fîh*. Riyâd: y.y., 2000.

Seʿâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl. *Fıkhu’l-luga ve esrârü’l-ʿArabiyye*. Saydâ: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, 1999.

Sekkâkî, Ebû Ya‘kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr Muhammed b. ‘Alî el-Hârizmî. *Miftâhu’l-ʿulûm*. nşr. Naîm Zurzur. Beyrut-Lübnân: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2. Basım, 1987.

Sîbeveyhi, Ebû Bişr ‘Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. *Kitâbu Sîbeveyh*. nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1988.

Sübkî, Ebû Hâmid Bahâüddîn Ahmed b. ‘Alî b. ‘Abdilkâfî. *ʿArûsü’l-efrâh fî şerhi Telhîsi’l-Miftâh*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2001.

Süyûtî, Ebü’l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-Müzhir fî ʿulûmi’l-luga*. nşr. Fuâd Ali Mansûr. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1998.

Şeşen, Ramazan. “Cezîre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/509-511. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu’r-rusül ve’l-mülûk*. thk. Muhammed Ebü’l-Fadl İbrâhîm. Mısır: Dâru’l-Ma‘ârif, 2. Basım, 1927.

Tâhirülmevlevî. *Edebiyat Lügatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1973.

Taşdelen, Hasan. *Kemal Paşazâde, Hayatı, Eserleri ve Belagatla İlgili Görüşleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.

Taşköprizâde, Ebü’l-Hayr ‘Isâmüddîn Ahmed Efendi. *eş-Şekâʾiku’n-nuʿmâniyye fî ʿulemâʾi’d-devleti’l-ʿUsmâniyye*. thk. Ahmed Subhi Furat. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Araştırma Merkezi, 1985.

Teftâzânî, Sa‘düddîn Mes‘ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn ‘Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *Hâşiyetü’t-Teftâzânî ‘alâ tefsiri’l-Keşşâf : Hâşiyetü’l-İmâmi’t-Teftâzânî ‘alâ tefsîri’l-Keşşâf li’l-İmâmi’z-Zemâhşerî.* thk. Muhammed Fâdıl Geylânî. 7 Cilt. İstanbul: Merkezü Geylânî li’l-Buhûsi’l-‘İlmiyye [Geylani İlim Araştırma ve Yayın Merkezi], 2021.

Teftâzânî, Sa‘düddîn Mes‘ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn ‘Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *Kitâbü’t-Telvîh*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1957.

Teftâzânî, Sa‘düddîn Mes‘ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn ‘Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *Şerhu Miftâhi’l-‘ulûm.* thk. ‘Accâc ‘Avde Bergaş. 3 Cilt. Dımaşk: Dâru’t-Takvâ, 1. Basım, 2022.

Turan, Şerafettin. “Kemalpaşazâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/238-240. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Vânî, Mehmed Efendi. *Vankulu Lügati*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn. *Muʿcemü’l-büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1990.

Yaşar, Hüseyin Hüsameddin. *Amasya Tarihi*. 4. Cilt. İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, 1928.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ el-Hüseynî. *Tâcü'l-ʿarûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. Kuveyt: Vizâratü'l-İrşâd ve'l-Enbâ', 2001.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf*. nşr. Mustafa Hüseyin Ahmed. 4 Cilt. Kahire: Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, 3. Basım, 1987.

Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fî ʿulûmi'l-Kurʾân*. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1958.